

COVID-19 PANDEMİSİNİN GÜMRÜK VERGİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Yazarlar:

Uzm. Volkan ŞAHİN

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY

Editör:

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY

İKSAD
Publishing House

COVID-19 PANDEMİSİNİN GÜMRÜK VERGİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Yazarlar:
Uzm. Volkan ŞAHİN
Prof. Dr. Sadettin PAKSOY

Editör:
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY

DOI: <https://www.doi.org/10.5281/zenodo.19332319>

Copyright © 2026 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by

any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social

Researches Publications®

(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)

TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2026©

ISBN: 978-625-378-605-2

Cover Design: İbrahim KAYA

March / 2026

Ankara / Türkiye

Size: 21x29,7 cm

ÖNSÖZ

2020 yılının başından Dünyada Covid 19 salgını başlamış ve bu salgın 2022 yılın sonuna kadar etkisini ağır bir şekilde göstermiştir. Salgın sağlık açısından önemli bir sorun oluşturduğu gibi ekonomik olarak da tüm insanları etkilemiştir.

Bu çalışmada Covid-19 pandemisinin uluslararası ticaret üzerinden alınan gümrük vergilerinin Türkiye üzerindeki etkilerini incelenmiştir. Çoğu ülke gibi Türkiye de salgından ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Bu durum doğal olarak dış ticaret işlemlerini de etkilemiştir. Çalışmada pandeminin otoritelerce konulan gümrük vergilerinin ne kadar etkili olup olmadığı incelenmiş, Türkiye'nin Covid-19 döneminde ithalat ve ihracat rakamlarına ve dönem boyunca konulan gümrük vergilerine değinilmiştir.

Bu kitap Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Finans Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilen “Covid-19 Pandemisinin Uluslararası Ticarete Dayalı Gümrük Vergileri Üzerine Etkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği” isimli tezden geniş ölçüde yararlanılarak hazırlanmıştır. Kitabın yayına hazırlanmasına katkı sağlayan Prof. Dr. Sadettin PAKSOY ve Volkan ŞAHİN’e; kitap basımında emeği geçen İKSAD Yayın kuruluşu çalışanlarına teşekkür ederim. Kitabın akademik camiaya ve konuya ilgi duyan herkese faydalı olacağını ümit ediyorum.

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY
Editör

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
TABLolar LİSTESİ	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vi
RESİMLER LİSTESİ.....	vii
GRAFİKLER LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	11
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi	11
C. Araştırmanın Yöntemi	11

BÖLÜM I**SALGIN HASTALIK VE EKONOMİ**

1.1. Salgın Hastalıklar Tanımı ve Kavramlar.....	12
1.2. Salgın Hastalıkların Genel Etkileri.....	13
1.3. Tarihsel Süreçte Yaşanan Salgın Hastalıklar ve Genel Etkileri	15
1.3.1. Antik Çağlarda Salgın Hastalıklar	16
1.3.2. Kara Veba	18
1.3.3. Kolera Salgını	19
1.3.4. İspanyol Gribi	20
1.3.5. Asya Gribi.....	20
1.3.6. AIDS Pandemi ve Epidemisi	20
1.3.7. H1N1 Domuz Gribi Pandemisi.....	21
1.3.8. Batı Afrika Ebola Pandemisi	21
1.3.9. Zika Virüsü Epidemisi	22
1.4. Günümüzde Görülen Covid-19 Salgını.....	22
1.4.1. Yeni Tip Koronavirüs (Covid-19) Nedir?	22
1.4.2. Ortaya Çıkışı ve Pandemi İlan Edilişi	24
1.4.3. Covid-Salgınında Mevcut Durum.....	25
1.4.4. Önlemlerin Başlangıcı	26
1.5. Dünyada Covid-19 Salgınının Genel Etkileri.....	27
1.5.1. İnsani Etkiler.....	28
1.5.2. Sosyal ve Psikolojik Etkiler.....	28
1.5.3. Siyasi Etkiler.....	30
1.5.4. Bilimsel Etkiler.....	31

BÖLÜM II

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE COVID 19 SALGINININ EKONOMİK ETKİLERİ

2.1. Dünyada Covid 19 Salgını ve Ekonomik Etkileri	33
2.2. Covid-19 Döneminde Genel Olarak Türk Ekonomisinin Makroekonomik Dönüşümü	39
2.2.1. Ekonomik Büyüme	39
2.2.2. Kişi Başına Düşen Gelir	41
2.2.3. Yüksek Enflasyon	42
2.2.4. İstihdam	43
2.2.5. Dış Ticaret	45
2.2.6. Bütçe	46
2.2.7. Döviz Kuru	48
2.2.8. Dolarizasyon	49
2.2.9. CDS Puanı	50
2.2.10. Türkiye’nin Covid 19 Sürecinde Aldığı Parasal ve Mali Tedbirler.....	51

BÖLÜM III

GÜMRÜK VERGİLERİ BAĞLAMINDA COVID 19 DÖNEMİNDE TÜRKİYE UYGULAMASI

3.1. Gümrük Vergisinin Tanımı ve Tarihçesi.....	53
3.2. Gümrük Vergisine İlişkin Uygulamalar	54
3.3. Vergilendirme Süreci	56
3.4. Türkiye’de Covid 19 Döneminde Getirilen Gümrük Vergisi ile İlgili Tedbirler	57
3.4.1. Covid 19 Döneminde Türkiye’nin Aldığı Vergisel Tedbirler	57
3.4.2. Gümrük Vergisi İle İlgili Tedbirler	58
3.4.2.1. 18.4.2020 Tarihli Kararlar	60
3.4.2.2. 2429 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı	61
3.4.2.3. 2430 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı	61
3.4.2.4. 2514 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı	62
3.4.2.5. 2565 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ve 2682 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı	62
3.4.2.6. Cumhurbaşkanlığı Kararları ile İlgili Genel Değerlendirme	63
3.5. Covid 19 Döneminde Getirilen Gümrük Vergilerinin Etkileri.....	66
3.5.1. Üretim Üzerindeki Etkisi.....	66
3.5.2. Tüketim Üzerindeki Etkisi.....	68
3.5.3. Dış Ticaret Etkisi	68
3.5.4. Gelir Etkisi.....	69

BÖLÜM IV

VERİ SETİ VE METODOLOJİ

4.1. Veri Seti.....	71
4.2. Metodoloji	72
4.2.1. ADF Birim Kök Testi	72
4.2.2. Eş Bütünleşme Testleri	73
4.2.3. ARDL Yaklaşımının Avantajları	74
4.2.4. Kararlılık Testi.....	75
4.3. Ampirik Bulgular	75
4.3.1. ADF Birim Kök Testi	75

SONUÇ VE ÖNERİ

KAYNAKLAR.....	84
----------------	----

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Kara Veba Döneminde Bazı Avrupa Şehirlerinde Ölüm Sayısı (1348-1351)	18
Tablo 2. 5 Temmuz 2022 İtibarıyla Ülkelerde Covid 19 Hastalığı Verileri.....	26
Tablo 3. Türkiye'de 2021 (3. ve 4. Çeyrekler) Yılında Gerçekleşen Ekonomik Büyüme Oranları	40
Tablo 4. Türkiye'de Yıllara Göre Dış Ticaret.....	46
Tablo 5. 2017-2021 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bütçesi'nde Gider Kalemlerindeki Değişim (TL)	47
Tablo 6. Ülkemizde 2010-2021 Yılları Arasında Dolarizasyon	49
Tablo 7. Türkiye Cumhuriyeti'nde 2018-2020 Yılları Arasında Gümrük Vergilerinden Elde Edilen Gelirler.....	70
Tablo 8. Değişkenler.....	71
Tablo 9. ADF Birim Kök Test Sonuçları.....	75
Tablo 10. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi.....	76
Tablo 11. ARDL (6,1,1) Sınır Testi Sonuçları	76
Tablo 12. Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları (6,1,1)	77
Tablo 13. Kısa Dönem Sonuçları.....	77

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Dünya'da En Etkili Olan Salgın Hastalıklar ve Tahminen Ölüm Sayıları.....	15
Şekil 2. Salgın Hastalıkların Dönem/Tip ve Tahmini Ölüm Sayısı Bakımından Sıralanışı	16
Şekil 3. Dünya Ticaret Örgütüne Göre Kişi Başına Düşen Milli Gelirler ve Krize Karşı Alınan Tedbirler	14
Şekil 4. Ülkelerde Ocak 2020-Haziran 2020 Tarihleri Arasında Ekonomik Büyüme Değişimi.....	35
Şekil 5. Ocak 2019-Haziran 2020 Tarihleri Arasında Belirli Ülkelerde İşsizlik Oranlarındaki Değişim.....	35
Şekil 6. Kapanma Döneminde Çin ve ABD'de Perakende Satışları	36
Şekil 7. Çin, ABD, Japonya ve Euro Bölgesinde Ocak 2019-Mart 2020 Tarihleri Arasında Üretim Süreçlerinde Etkilenme	37
Şekil 8. AB Ülkelerinde 2019 (İlk Çeyrek) ve 2023 (3. Çeyrek) Arasında Enflasyon	38
Şekil 9. ABD'de Mal ve Hizmetler Sektöründe Yaşanan Tüketici Enflasyonundaki Değişim (Ocak 2020-Eylül 2022)	39
Şekil 10. Ülkemizde 2001-2021 yılları Arasında Kişi Başına Düşen Milli Gelir/Dolar	41
Şekil 11. 2015-2021 Yılları Arasında Türkiye'de Gayrsafi Yurtiçi Hasıla/Bin ABD Doları	42
Şekil 12. Türkiye'de 2005-2023 Yılları Arasındaki Üretici Fiyat Endeksi ve Tüketici Fiyat Endeksi Değerleri.....	43
Şekil 13. Türkiye'de 2015-2021 Yılları Arasında İşsizlik Oranları.....	44
Şekil 14. 2010-2021 Yılları Arasında Türkiye'de TL-Dolar Kuru	48
Şekil 15. Türkiye'nin Yıllara Göre CDS Primi'ndeki Değişim.....	50
Şekil 16. Armonize Tarife Sistemi	55
Şekil 17. 1. Grupta Yer Alan Mallar İçin İlave Gümrük Vergi Oranları.....	64
Şekil 18. 2. Grupta Yer Alan Mallar İçin İlave Gümrük Vergisi Oranları	64
Şekil 19. Türkiye'nin 2012-2022 Yılları Arasında GSMH Oranları.....	67

RESİMLER LİSTESİ

Sayfa

Resim 1. Covid-19 Virüsünün Görünümü	23
Resim 2. Mart 2020 İtibarıyla Covid 19'un Ülkelere Göre Bulaşma Durumu.....	24
Resim 3. 5 Temmuz İtibarıyla Dünyada Covid 19'un Bulaştığı ve Öldürdüğü İnsan Sayısı	25

GRAFİKLER LİSTESİ

Sayfa

Grafik 1. Cusum ve Cusumq Grafiği.....	78
---	----

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

AR-GE: Araştırma ve Geliştirme

BATSO: Batman Sanayi ve Ticaret Odası

CDS: Kredi Risk Primi

COVID-19: Corona Virus Disease-2019

FED: Merkez Bankaları Sistemi

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

KOBİ: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler

KOSGEB: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı

MERS: Orta Doğu Solunum Sendromu Koronavirüsü (MERS-CoV)

SGK: Sosyal güvenlik kurumu

TÜBİTAK: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TÜRMOB: Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği,

UNICEF: Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu

UN WOMEN: Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadınların Güçlendirilmesi Birimi

WHO: Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization)

GİRİŞ

İnsan içinde yaşadığı doğal çevreyi ve toplumu şekillendirmektedir. Doğal kaynakların toplanması, işlenmesi ve yeniden doğaya bırakılması aşamalarını oluşturmaktadır. Bahsi geçen bu süreçler doğal kirlilik oluşturarak biyolojik çeşitliliği de azaltmaktadır. Aynı zamanda biyofiziksel dünya da insan toplumuna şekil vermektedir. İnsanların bir arada yaşama arzusu ve ihtiyacı, toplum oluşumunun yapı taşı haline gelmiştir. Bu bağlamda küçük topluluklar daha sonralarında büyük toplumlar haline gelmiş ve bu durum etkileşimin artması ile sonuçlanmıştır. İnsanların topluluk halinde yaşaması, nüfusun hızlı artışına, iklim değişikliklerine, kıtlıklara, sosyo-ekonomik değişikliklere neden olmuştur. Yine insan toplumunun bir arada yaşamasıyla birlikte birçok sorun da ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar; politik, sosyal, psikolojik, ekonomik ve sağlık alanında kendisini göstermiştir. İnsanlık tarihi boyunca birçok hastalıkla mücadele etmek zorunda kalmış ve toplum üzerinde tehdit edici etkiye neden olmuştur. Günümüz modern ulaşım kaynakları ile hastalıkların yaygınlaşmasını daha kolay hale gelmiştir. Hastalıkların yayılımı ile salgın küresel boyut kazanmaktadır.

Salgın hastalıkların tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda salgına sebep olan virüs ve bakterilerin hayvanlardan insanlara temas ile geçtiği öne sürülmektedir. Yerleşik hayata geçiş ile kalabalık yaşam alanlarının oluşması, insan ve hayvan atıkları ile iç içe yaşama neticesinde çok sayıda mikroorganizmanın bulaşması söz konusu olmuştur. Yaşanan bu temaslar geçmişten günümüze çiçek, influenza, veba, tüberküloz gibi hastalıklara ve bunların yayılımı ile salgınlara neden olmuştur (Tekin, 2021, s. 330).

Dünyada 2020 yılının başından 2022 yılına kadar ağır bir şekilde Covid 19 salgını yaşanmıştır. Bu salgın sağlık açısından önemli bir farkındalık oluşturduğu gibi ekonomik olarak da etkilemiştir. Bilhassa son yüzyıl içerisinde yaşanan en büyük ekonomik krizi tetiklemiş dahi olabilir. Söz konusu kriz, dünyada gelir eşitsizliğini ortaya çıkarmıştır. Krizden iyileşerek çıkma durumunun ilk ekonomik etkileri ile düşünüldüğünde, oldukça istikrarsız bir yapı arz edeceği ifade edilmektedir. Bu durum bilhassa ortaya çıkan ekonomilerde ve ekonomik olarak dezavantajlı gruplar bağlamında daha fazla hissedilecektir. Bunun nedeni, pandeminin getirmiş olduğu kapatma durumunda, pek çok hane halkı ve pek çok küçük firma hazırlıksız yakalanmasıdır.

Tüm bu veriler, devletleri bazı tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu tedbirler, salgın döneminde işsiz kalan ya da iş yapamayan kimselere yönelik doğrudan maddi yardımlar şeklinde cereyan etmiştir. Bunun için ulusal ekonomilerde düşük faiz ya da para basma gibi tedbirleri kapsamıştır. Devletler aynı zamanda ulusal ekonominin yabancı unsurlar ve diğer ticaret ortakları karşısında dezavantajlı bir konuma düşmemesi ve sermayenin ülke sınırları

içerisinde kalabilmesi adına yüksek gümrük vergileri uygulamaya yönelmiştir. Bu tedbirlere yönelen ülkelerden biri de Türkiye’dir (Tekin, 2021, s. 344-347).

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti’nin Covid 19 salgını döneminde benimsediği gümrük vergisi uygulamasının ülke ekonomisi üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Covid-19 salgının ülke ekonomisi üzerindeki çeşitli etkilerine yönelik olarak çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Fakat doğrudan Covid-19 ve gümrük vergisi arasındaki ilişkiyi ele alan bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu tez çalışması ile literatüre anlamlı bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın “*Salgın, Hastalık ve Ekonomi*” başlıklı birinci bölümünde salgın kavramı üzerine odaklanılmaktadır. Salgının ya da evrensel adıyla pandeminin (pandemic) tanımı, kapsamı, tarihsel serüveni ve dünya üzerindeki sosyolojik, psikolojik, bilimsel etkileri üzerine inceleme yapılmaktadır. Bu bölümde aynı zamanda Covid-19 pandemisinin ortaya çıkışı ve çeşitli etkileri üzerinde durulmuştur.

Covid-19 pandemisinin ekonomik etkileri ise çalışmanın “*Dünyada ve Türkiye’de Covid-19 Salgınının Ekonomik Etkileri*” başlığını taşıyan ikinci bölümünde ele alınmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan ekonomik etkiler ise yüksek enflasyon, para basma, mali etkiler ve kobiler gibi düşük bütçeli ve düşük ölçekli girişimlere yönelik etkileri şeklinde değerlendirilebilir. Bu etkilerin asgariye indirilebilmesi için devletler çeşitli adımlar atmışlardır. Bu adımlardan biri de ülke ekonomilerini muhafaza edecek nasyonalist adımların atılmasıdır. Gümrük vergileri bu noktada ön plana çıkmaktadır. İlgili vergi biçimlerinin ulus devletler bağlamında değerlendirilebilecek bir tarihi bulunmaktadır. Söz konusu verginin tarihi, kapsamı ve Türkiye’nin Covid-19 döneminde gümrük vergilerine müracaat etmesi konusundaki hususlar ise çalışmanın “*Gümrük Vergileri Bağlamında Covid 19 Döneminde Türkiye Uygulaması*” başlığı kapsamında üçüncü bölümde irdelenmiştir. Çalışma kapsamında gümrük vergilerinin ilgili dönemdeki etkileri şu şekilde tespit edilmiştir:

- Üretim üzerindeki etkiler
- Tüketim üzerindeki etkiler
- Dış ticaret üzerindeki etkiler
- Gelir üzerindeki etkiler

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise Türkiye’de Covid-19 Pandemisinin Gümrük vergileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu sayede ele alınan dönemde Türkiye ekonomisinde gümrük vergileri üzerinde etkili olan faktörlerin gümrük vergilerini hangi yönde ve miktarda etkilediğinin açıklanması amaçlanmaktadır. Bu bölümde ilk olarak

çalışmada kullanılacak veri seti ve elde edilen kaynaklar tanıtılacaktır. Sonrasında uygulanacak metodolojiye dair teorik bilgi verilecektir. Ampirik analizlerde ilk olarak çeşitli makroekonomik faktörleri arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere değişkenlerin durağanlığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller, ADF) birim kök testi ile saptanacaktır. İkinci olarak sınır testi yöntemiyle değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi ortaya konacaktır. Sınır testinden elde edilecek sonuçlara bağlı olarak ARDL analizi yardımıyla Covid-19 pandemisinin gümrük vergileri üzerindeki uzun dönemli etkileri açıklanacaktır. Tez çalışmasının sonunda Sonuç bölümünde yer almaktadır.

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu araştırma temel olarak Covid-19 pandemisinin uluslararası ticaret üzerinden alınan gümrük vergilerinin Türkiye üzerindeki etkilerini incelemektedir. Türkiye salgından ciddi bir şekilde etkilenmiş ve bu da doğal olarak dış ticaret işlemlerini etkilemiştir. Bu çalışmada Söz konusu pandeminin otoritelerce konulan gümrük vergilerinin ne kadar etkili olup olmadığı, Türkiye'nin Covid-19 döneminde ithalat ve ihracat rakamlarına ve dönem boyunca konulan gümrük vergilerine değinilmiştir.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı Türkiye'de Covid-19 Pandemisinin uluslararası ticarete dayalı gümrük vergileri üzerine etkisinin incelenmesidir. Bu kapsamda şu sorulara yanıt aranmaktadır.

Covid 19 döneminde getirilen gümrük vergileri üretim üzerinde bir etki yaratmış mıdır?

Covid 19 döneminde getirilen gümrük vergileri tüketimi nasıl etkilemiştir?

Covid 19 döneminde getirilen gümrük vergileri dış ticaret üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak bir etkiye sahip midir?

Covid 19 döneminde getirilen gümrük vergilerinin gelirler üzerinde etkisi olmuş mudur?

C. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada kullanılan yöntem başlıca, konuya ilişkin literatür taraması yapılarak; Türkiye İstatistik Kurumu, Ticaret Bakanlığı ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası verilerini esas alarak verilerin toplanması ve değerlendirilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir

BÖLÜM I

SALGIN HASTALIK VE EKONOMİ

1.1. Salgın Hastalıklar Tanımı ve Kavramlar

Yunanca (Grekçe) kökenli kelime pan (herkes, hepsi) ve demos (halk) sözcüklerinin birleşiminden oluşmaktadır (Maital ve Barzani 2020, s. 2). Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğünde salgın, “Bir hastalığın veya başka bir durumun yaygınlaşması ve birçok kimseye birden bulaşması” olarak tanımlanmaktadır (“Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, 2022).

Salgın hastalık kavramı, insanoğlunun kadim bir meselesi iken zamanla yoğunlaşma yaşadığı gözlemlenmektedir. Örneğin insanların tarımsal topluma geçmeden önce, avcı-toplayıcı olarak yaşarken salgın hastalık riskinin daha düşük olduğu ifade edilmektedir. Çünkü salgın hastalıklara neden olan bakteri ve virüsler insandan insana aktarılmalıdır ki her yeni bünyede yaşayabilecek bir organizma bulabilsin. Bu durum kalabalık insan gruplarının olduğu ortamları gerekser. Açıktır ki avcı toplayıcı dönemde insanların kalabalıklar oluşturabilecek bir yaşam tarzı bulunmamaktaydı. Bu dönemde insanlar avladıkları hayvanlardan geçen bağırsak kurdu, parazitler veya enfeksiyonlardan etkilenip verem dutu gibi hastalıklardan etkilenseler de bu hastalıklar salgına dönüşmüyordu (Kılıç, 2020, s. 22). Salgın hastalıkların ortaya çıkışını etkileyen pek çok faktörün olduğu ifade edilmektedir. Hijyen kurallarının göz ardı edilmesi ve insanların yerleşik hayata geçmesinin sebep olduğu hayat tarzı değişikliğinden kaynaklanan sağlıklı ortam, çevresel dengenin bozulması, kıtlık, doğal afetler ve insanların bağışıklık sistemlerinin bozulması bunların başında gelmektedir (Kılıç, 2020, s. 21).

Bir kere salgınların yayılma alanları ve etkiledikleri insan yoğunluğuna göre bir sınıflandırmaya tabi tutulduğu ifade edilmelidir. Sürekli ya da dönemsel olarak tek bir yer ya da işletmenin hayvanlarını yakalayan salgınlar *dar salgın*, hastalığın başka bir yere daha sıçramasına ise *andemi/endemi* adı verilmektedir (Kılıç, 2020, s. 23). Fakat çalışmamızda bunlardan daha geniş salgın hastalıklar incelenmektedir.

Çalışmamız kapsamında incelenecek salgın türleri dikkatle incelendiğinde, karşımıza iki kavram çıkmaktadır. Bunlar *pandemi* ve *epidemi*dir. Bir felaketin meydana gelmesinden sonraki erken süreçte sorumlu patojenin bir epidemi mi yoksa pandemi mi olduğunu tespit etmek önemli olmaktadır. Bu noktada epidemi ve pandeminin ne anlama geldiğini ortaya koymakta yarar bulunmaktadır. Pandemi, Dünya Sağlık Örgütü’nün tanımlamasına göre, hastalığın dünya çapında yayılmasıdır. Küresel olarak yayılan ve yüksek derecede hastalık ve ölüm riski barındıran enfeksiyon durumu son 300 yıldır “salgın” olarak tanımlanmaktadır. Benzer şekilde Oxford Learner’s Dictionary, pandemi kavramını tüm

dünya ya da tüm bir ülkede yayılan hastalık olarak tanımlamaktadır (Oxford Learner's Dictionaries, 2024).

Epidemi ise, “belirli bir toplumda, aynı anda meydana gelen belirli bir hastalık ya da sağlık şartından dolayı yaşanan geniş sayıdaki vaka” olarak tanımlanmaktadır (Oxford Learner's Dictionaries, 2024). Bu noktada epideminin belirli bir coğrafyada meydana geldiği ve nüfusun önemli bir kısmını etkisi altına aldığı açıktır. Fakat epidemi ile pandemi arasında bir yoğunluk farkı olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Pandeminin yayılma alanının çok daha geniş olduğu, küresel bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Dünya Sağlık Örgütü'nün incelemeleri neticesinde, pandeminin ayırt edici üç özelliğinin olduğu ve bunların meydana gelmesi sonucunda bir salgın hastalığın pandemi olarak nitelendirilebileceği ifade edilmiştir. Buna göre bu özellikler şu şekildedir (Tekin, 2021, s. 332):

- Daha önce tespit edilmemiş ve yaygınlık kazanmamış bir hastalığın meydana gelmesi
- Bu hastalığın bulaşıcı nitelik taşıması ve sonuçları itibarıyla tehlikeli bir hastalık olarak değerlendirilmesi
- Bu hastalığın kolay bir şekilde başka insanlara bulaşması ve süreklilik arz ederek yayılması.

1.2. Salgın Hastalıkların Genel Etkileri

Salgın hastalıkların pek çok etkisi olduğu söylenebilir. Bunlar arasında, başta sağlık olmak üzere, ekonomik, toplumsal ve güvenlik etkileri sayılabilir.

Sağlık açısından düşünüldüğünde, salgın hastalıkların en önemli etkisi şüphesiz insanların yaşamlarını etkilemesidir. Örneğin Orta Çağ'da görülen Kara Veba salgını, Avrupa nüfusunun yarısının hayatına mal olmuştur. Benzer şekilde 20. yüzyılın başlarında tecrübe edilen İspanyol gribinin milyonlarca insanın hayatına mal olduğu düşünülmektedir (Qiu vd., 2016-2017, s. 5). Gelişmekte olan ülkelerde hem pandemiler hem de bulaşıcı hastalıklar insan yaşamını ölümcül derecede etkileme potansiyeline sahiptir. Bu ülkelerde, bulaşıcı hastalıklarının öldürme riskinin %5-10 civarında olduğu ifade edilmektedir (Butler, 2016, s. 1-48).

Pandemilerin diğer bir etkisi de ekonomi üzerinde olmaktadır. Bir salgın felaketiyle mücadele etmenin maliyeti oldukça yüksektir. Örneğin Ebola salgınının Batı Afrika ülkelerinin ekonomisine büyük bir hasar meydana getirdiği bilinmektedir. Sierra Leone'de 2015'te bu hastalığın doğrudan maliyetinin 6 milyar dolar olduğu düşünülmektedir. Bu miktarın Dünya Sağlık Örgütü'nün 3 yıllık fonlaması olduğu ve DSÖ'nün olağanüstü durumlardaki bütçe kesinti maliyetlerinin 20 katı olduğu ifade edilmektedir. Diğer yandan

ülkelerin ekonomilerine yönelik uzun erimli maliyeti daha da ciddidir. Hayatını kaybedenlerin gelecekte kazanmaları muhtemel miktarlar da hesaba katılmaktadır. Bu tür krizlerin dolaylı maliyetleri de yüksek olmaktadır. Kişi başına düşen milli gelirlerde azalma görülmesi olasıdır. Örneğin SARS virüsü bağlamında, Çin'in Gayri Safi Milli Hasılası 2003 yılı için %0.5 oranında düşüş yaşamıştır. Yeni Zelanda Hazinesi de bu pandemi zamanının %5-10 arasında düşüş yaşamıştı (Qiu vd., 2016-2017, s. 6). Ülkeler arasındaki tedarik zinciri ve iş gücü akımlarındaki azalmayla meydana gelen şoklar, ülkeler arası mal ve hizmet ticaretinde de daralmalara yol açar. Örneğin, insanların bir ülkeden diğer ülkeye daha az hareketi, ithal olan mallara talebin azalması, arzın azalması, erişim yollarının kapanması, hem malların (örneğin otomobil gibi üretilmiş olan ürünler) hem de hizmetlerin ithalatı ile ihracatını (seyahat, turizm gibi) önemli miktarda eksiltebilir.

Diğer yandan bugün küresel tedarik zinciri, küreselleşen dünya ekonomisinin işleyişi açısından hayatidir. Bir malın hammaddesi bir ülkeden tedarik edilmekte, başka bir ülkede bu hammadde ile üretilen ürün dünyanın çeşitli ülkelerine ihraç edilmektedir. Tüm bu ağ, bugün ülkeler arasındaki bağı daimi hale getirmektedir. Fakat bir salgın durumunda ülkeler, birbirleri ile olan etkileşimleri kısıtladıklarından küresel tedarik ağlarında da aksaklık görülme ihtimali yükselmektedir. Örneğin Covid 19 pandemisinin patlak vermesi ile pandeminin yayılma hızını azaltabilmek için alınan ilk tedbirlerden biri ülkeler arası ulaşım faaliyetlerinin askıya alınması olmuştur. Şüphesiz bu durum tedarik zincirinin organizasyonu ile ilgili kurumsal görüşme, eğitim ve ziyaret gibi olguların askıya alınmasını gerektirmiştir (Karagöz, 2020, s. 74- 75).

Tehlikeli salgınların etkileri arasında toplumsal etkileri unutulmamalıdır. İnsanların hareket kabiliyeti kısıtlanır; okullar kapatılır, pazar ve marketler açılmaz. Tüm bunlar yüksek bulaşıcılık ve ölüm riskinin asgari bir düzeye çekilebilmesi için gerekli ise de bu durum ailelerin bir araya gelebilmesi pazar ürünlerinin hareketliliği açısından olumsuz sonuçlanmaktadır. Örneğin öğrenciler, potansiyel taşıyıcılar olarak düşünüldüklerinden bu tür dönemlerde okulların kapatılması virüsün yayılmasını engellemek açısından etkilidir. Benzer şekilde kamusal toplantıların iptal edilmesi de önemli ölçüde azaltıcı etkiye sahiptir. Diğer yandan, yukarıda ifade edildiği üzere bu tedbirler tedarik zincirlerini sekteye uğratacağından vatandaşların yiyeceğe ya da diğer temel malzemelere ulaşması sorunlu hale gelebilmektedir. Başta bu salgınlar ile mücadele eden sağlık çalışanları olmak üzere, sürekli evlerine kapatılan ya da toplumsal yaşama katılması engellenen insanlar ise aynı zamanda psikolojik sorunlar da yaşayabilmektedir (Akat ve Karataş, 2020, s. 1-13).

Salgın hastalıkların güvenlik konusundaki etkileri de göz ardı edilmemelidir (Butler, 2016, s. 1-48). Bu noktada özellikle salgın hastalıkların birer “bio-terörist” eylemlerin sonucu

olarak türetilbileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Pandemiler insan yaşamlarını en az savaşlar kadar yıkıcı bir şekilde etkileyebilmekte, ülkelerin ekonomilerini yıkabilmektedir. Dolayısıyla pandemi ile mücadelenin yalnızca sağlık açısından değil aynı zamanda ülkesel ya da küresel düzeyde güvenlik endişesi ile ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Orduların epidemi ya da pandemilerin etkileri karşısındaki hazırlıkları hükümetlerin neredeyse 1782’den beri özen gösterdiği bir durumdur. Diğer yandan, hastalıklar, kasten yayılmasa bile, yayıldığı bölgelerde salgın ile mücadele kapsamında alınan tedbirler, huzursuzluklar, ayaklanmalar çıkarabilir siyasal tansiyonun gerilmesine yol açabilir. Örneğin pandemi ile mücadele için alınan sokağa çıkma yasağının ihlal edilmesi karşısında polis şiddetine maruz kalınması gibi durumlar tecrübe edilebilir. Bu durumun da güvenlik tedbirleri kapsamında çözüme kavuşturulması gerekli olabileceği unutulmamalıdır (Qiu vd., 2016-2017, s. 8).

1.3. Tarihsel Süreçte Yaşanan Salgın Hastalıklar ve Genel Etkileri

Salgın hastalıklar, insanoğlunun tarım toplumuna geçişi ve artık “topluluklar halinde yaşamasının bir sonucu olarak yaygınlık kazandığından yukarıda bahsedilmişti. Dolayısıyla Antik dönemlerden itibaren salgın hastalıkların, seyahatlerin artması, insanların sıklıkla birbiri ile etkileşime geçmesi ile etkisini güçlendirmesi olasıdır. Hele ki salgın hastalıklara sebebiyet veren virüslerin mutasyona uğrayarak salgın dönemleri gücünü yitirdikten sonra da etkili olmaya devam etmesi ve yeni salgınları tetiklemesi, salgın hastalıkların insan hayatının “olağan” bir parçası haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Çalışmanın bu kısmında tarihsel süreçte insan hayatını en çok etkileyen ve tarihe kazınan bazı salgın hastalıklar ve bu hastalıkların etkileri incelenecektir.

Şekil 1. Dünya'da en etkili olan salgın hastalıklar ve tahminen ölüm sayıları ("Eurasian Research Institute", 2020)

Salgın	Zaman Dilimi	Tip	Tahmini Ölüm Sayısı
Antonine Salgını	165-180	Çiçek veya kızamık	5 milyon
Justinian Vebası (1. Veba Salgını)	541-542	Yersinia pestis bakterisi	30-50 milyon
Japonya Çiçek Salgını	735-737	Variola majör virüs	1 milyon
Kara Veba (2. Veba Salgını)	1347-1351	Yersinia pestis bakterisi	200 milyon
Yeni Dünya Çiçek Salgını	1520 ve sonrası	Variola majör virüs	56 milyon
İtalya Vebası	1629-1632	Yersinia pestis bakterisi	1 milyon
Londra Büyük Vebası	1665	Yersinia pestis bakterisi	100 bin
Kolera Pandemileri (1-6)	1817-1923	V. cholerae bakterisi	1 milyondan fazla
3. Veba Salgını	1885	Yersinia pestis bakterisi	12 milyon
Sarı Humma Salgını	1800'lerin sonu	Virüs	100-150 bin
Rus Gribi	1889-1890	H2N2 virüs	1 milyon
İspanyol Gribi	1918-1919	H1N1 virüs	40-50 milyon
Asya Gribi	1957-1958	H2N2 virüs	1.1 milyon
Hong Kong Gribi	1968-1970	H3N2 virüs	1 milyon
HIV/AIDS	1981- günümüz	Virüs	25-35 milyon
SARS	2002-2003	Koronavirüs	770
Domuz gribi	2009-2010	H1N1 virüs	200 bin
Ebola	2014-2016	Ebolavirüs	11 bin
MERS	2015- günümüz	Koronavirüs	850
COVID-19	2019- günümüz	Koronavirüs	11.554 (21.03.2020 itibarıyla)

Şekil 2. Salgın hastalıkların dönem/tip ve tahmini ölüm sayısı bakımından sıralanışı
("Tarihteki büyük salgınlar", 2020)

1.3.1. Antik Çağlarda Salgın Hastalıklar

Salgın hastalıklara sebep olan mikroorganizmalar insanlık tarihinden daha öncesine dayandığı için pandemilerin geçmişi oldukça uzun yıllara dayanmaktadır (Kılıç, 2020, s. 28-29). M.Ö. 14. yüzyılda ortaya çıkan, Hitit uygarlığı anıtlarından ulaşılan ve resmi kayıtlara işlenen ilk salgın hastalık olan veba, yaklaşık olarak 20 yıl kadar sürmüştür. (Youngerman, 2008, s. 14).

Antik Atina'da, Sparta ile yapılan Peloponez savaşının ikinci yılında ortaya çıkan

salgın, tarihte kaydedilen ikinci salgın olarak görülmektedir. Bu salgın yalnızca Atina'nın savaşı kaybetmesine değil sonrasında, şehrin antik "demokrasi" olma kabiliyetinin zayıflamasına da neden olmuştur. Kayıtlara göre bu dönemde Atina nüfusunun 75.000-100.000 arasında bir kısmının öldüğü ifade edilmektedir. Özellikle kırsal kesimlerinde yaşayan kimselerin, aşırı nüfusun ve kötü hijyen koşullarının sebep olduğu hastalıklardan korunduğu ifade edilmektedir (Habicht vd., 2020, s. 4-5). Antik Atina'dan sonra bir salgın hastalık da Roma İmparatorluğu'nda karşımıza çıkmaktadır. Bu salgın aynı zamanda Antonine Vebası ya da Galen Vebası olarak da bilinmektedir. Şekil 2'de görüldüğü üzere bu hastalığın 5 milyon kişinin yaşamına mal olduğu düşünülmektedir. Hastalığın Roma Ordusu ve Roma'nın ticaret yolları vesilesiyle yayıldığı düşünülmektedir. Kaydedilen ilk teşhisler, Roma Ordusu'nun M.S. 164/165 yılları arasında Seleucia (Irak) işgali boyunca gerçekleşmiştir. Rivayetler, bu hastalığın kaynağının Çin (Han Hanedanlığı) olduğuna işaret etmektedir. Veba'nın çiçek hastalığı ya da kızamık salgını olabileceğinden şüphelenilmektedir (Habicht vd., 2020, s. 8-9).

Roma'nın Kartaca rahibi Saint Cyprian'dan ismini alan Cyprian Vebası'ndan alır. Rahip bizzat hastalığa tanık olmuş ve kaydetmiştir. Roma İmparatorluğu'nun zaten hassas olduğu bir dönemde, M.S. 250-252 yılları arasında başlayan salgın Roma Ordusu'nun zayıflamasına ve barbarların göç dalgasına karşı koyamamasına sebep olmuştur. Ayrıca vebanın tedarik zincirinde kırılmalara sebep olarak yiyecek kıtlığı yaşanmasına neden olduğu da ifade edilmektedir. Rahip, kayıtlarında, Roma'da günlük 5000 kişinin öldüğünü ifade etmektedir (Habicht vd., 2020, s. 9-10).

Sonraki süreçte, M.S. 476 yılında, Roma'da görülen Justinyen Vebası, kayda geçen en ölümcül vebalar arasında gösterilmektedir. Hastalık, Doğu Roma İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönemde etkili olmuş ve uzun dönemde imparatorluğu eylemsiz bırakmıştır. Hastalığın ilk kez 541-542 yıllarında İstanbul'da meydana geldiği ve İmparator Justisyan'i de etkilediği, 543 yılında ise Sasani İmparatorluğu'na sıçradığı bildirilmektedir. Hastalığın ilk dalgasının 544 yılında bittiği fakat sonrasında 557-570 yıllarında tekrar etkili olduğu, 770'li yıllara kadar da yerel düzeyde olmak üzere 10 ve 25 yıllık ara dönemlerle tekrar görüldüğü ifade edilmektedir. Bu vebanın 25-50 milyon arası insanın yaşamını kaybetmesine neden olduğu ve hastalığın etkilerinin 200 yıl boyunca sürdüğü ifade edilmektedir. Sosyal etkileri ise Kara Veba'nın etkileri ile kıyaslanmaktadır. Hastalık, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışında pay sahibi iken hastalıktan birkaç on yıl sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nun klasik antik çağın sonu başlamıştır (Habicht vd., 2020, s. 10- 12).

1.3.2. Kara Veba

Jüstinyen Vebası, hiçbir zaman tam olarak nihayete ermedi. Diğer patojenler gibi bu virüs sürekli mutasyona uğradı ve daha bulaşıcı formlar elde etti. Bu hastalığın Moğolistan üzerinden İpek Yolu vasıtasıyla yaygınlaştığı ve önce Asya boyunca yayıldığı, ardından ise Avrupa ve Kuzey Afrika'yı etkisi altına aldığı bilinmektedir. Öyle ki bu salgın 1345 yılında başlamış ve 200 milyon kişinin ölümüne sebebiyet vermiştir (Dasgupta ve Crunkhorn, 2020, s. 3). Pandemiye Yersinia Pestis olarak adlandırılan böcek türlerinden olan pire ve kemirgenlerin insanları ısırması yoluyla bulaşan bir bakterinin yol açtığı ve insanlar arasında bulaşarak hızla yayıldığı verilerle kanıtlanmıştır (Aslan, 2020, s. 37). Salgının boyutlarını, Fransız cerrah Guy de Chauliac, 1363 yılında şu şekilde ifade etmektedir: *“Artık babalar oğullarını ya da oğullar babalarını ziyaret etmiyor. Dayanışma öldü ve umut bu toprakları terk etti”* (Dasgupta ve Crunkhorn, 2020, s. 4).

Bu salgın, Avrupa'da hijyenin öneminin anlaşılmasına ve karantina uygulamasının hayata geçirilmesine katkı sağlamıştır. 1350 yılında Paris'ta artık şehirlerde domuzların dolaşması yasaklanmış, kanalizasyon sistemleri kurulmuş ve çöpler şehrin etrafında ya da nehirlerle atılmasına yönelik yasaklar getirilmiştir. Ayrıca veba, insanların eski sağlık tedbirlerindense yeni sağlık araştırmalarına yönelmelerini teşvik etmiştir. Bunun rönesansa giden yolda önemli olduğu ifade edilmektedir. İlginçtir ki her büyük afet kültüre yansır. Kara Veba da dönemin kültürüne etki etmiştir (Özden ve Özmat, 2014, s. 67-68).

Tablo 1. Kara veba döneminde bazı Avrupa şehirlerinde ölüm sayısı (1348-1351) (Kılıç, 2020, s. 28-29)

ŞEHİR	ÖLÜM SAYISI
Floransa	60.000
Venedik	100.000
Marsilya	16.000 (1 ayda)
Siena	70.000
Paris	50.000
St. Denys	14.000
Avignon	60.000
Strasburg	16.000
Lubeck	9.000
Basel	14.000
Erfurt	16.000 (en az)
Weimar	5.000
Liburg	2.500
Londra	100.000 (en az)
Norveç	51.100

Kara Veba, toplumun her kesimini etkisi altına almıştır. Veba ile mücadele edebilmek için hükümetler vergileri artırmak zorunda kalmıştır. Tarım sekteye uğramış, bu durum büyük bir kıtlığın baş göstermesine neden olmuştur. Ölümmler dolayısıyla iş gücü azaldığından, hayatta kalanların ücretlerinde önemli ölçüde artırım sağlandığı görülmektedir (Dasgupta ve Crunkhorn, 2020, s. 4). Ekonomik anlamda öylesine yıkıcı olmuştur ki Akdeniz’de başıboş gezen gemilerden, şehirlerin yabani hayvanlarla dolduğundan, köylerin ıssızlaşmasından, çiftlik hayvanlarına bakım yapılamamasından bahsedilmekte, ölümlerin toplu mezarlara gömülebildiği ifade edilmektedir. Ağır ekonomik şartlar, köylülerin lordlarına karşı seslerini daha fazla yükseltmelerine sebep olmuş ve bu durum feodalizmin çöküşüne katkı sağlamıştır (Tekin, 2021, s. 334-336).

1.3.3. Kolera Salgını

Kolera salgını, 19. yüzyılı kuşatan geniş bir pandemiler serisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hastalık temelde Hindistan ile özdeşleştirilmektedir. Çünkü ilkçağlardan itibaren kolera Hindistan’da yerleşik bir hastalıktır. Bunun nedeninin ise Ganj Nehri’nin kutsal kabul edilmesi ve insanların hijyen koşullarını göz ardı ederek bu nehirde yıkanmak istemesidir. Hindistan nüfusunun giderek artması ve Avrupa ile etkileşiminin 19. yüzyılda yoğunlaşması, İngiliz sömürgeleri ve ticaret yollarının güzergâhında olması nedeniyle Hindistan ile özdeşleşen bu hastalığın Avrupa’ya, birden fazla kez taşındığı görülmektedir (Tekin, 2021, s. 337). Öyle ki 1817, 1829, 1852, 1863, 1881, 1889 ve 1892-1895 yıllarında kolera salgınlarının sıklıkla görüldüğü ifade edilmektedir. İlk kolera salgını Kuzey Hindistan, Afganistan, Pers bölgesi ve Orta Asya vasıtasıyla Rusya’da görülmüş, ikincisi Umman Denizi ve Basra körfezi vasıtasıyla geçmiştir. Üçüncü kolera salgını ise Mısır’dan Hindistan’a uzanmıştır. 1829-1851 yılları arasındaki kolera salgınları Avrupa’yı etkisi altına almıştır. Berlin, Hamburg Ren eyaletleri, Viyana, Moskova, Minsk, Novgorod, Sunderland, İskoçya, Calais, Paris gibi Avrupa’nın neredeyse bütün bölgelerinde etkili olmuştur. Yalnızca Fransa’da, 1830 yılında, 8 ayda 100.000’in üzerinde insanın hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. Bu felaketin 1831 yılında İstanbul’a da ulaştığı ve 5000’den fazla kimsenin yaşamını yitirmesine sebep olduğu düşünülmektedir (Yılmaz, 2017, s. 32-33). Şekil 1 ve Şekil 2’de de görüldüğü üzere kolera salgınları toplamda 1 milyondan fazla kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

Kolera salgınının ekonomik anlamda pek çok etkisi olduğu görülmektedir. Örneğin Osmanlı’daki ölüm oranları nedeniyle alınan vergilerde azalma olduğu; trajik bir biçimde mezar kazıcılar ve cesetlerle ilgilenenlerin gelirlerinde artış olduğu ifade edilmektedir. Diğer yandan iş gücü nüfusundaki azalma, diğer vebalarda olduğu gibi verimlilik oranlarında

düşüşe neden olurken sosyal eşitsizlik, sosyal değişim gibi toplumsal dönüşümlere zemin hazırlamıştır (Tekin, 2021, s. 338).

1.3.4. İspanyol Gribi

İspanyol Gribi, insanlık tarihinin yaşadığı, bilinen en büyük felaketler arasında yer almaktadır. Şekil 1 ve Şekil 2’de görüldüğü üzere bu felaket 40-50 milyon insanın hayatına mal olmuş bir virüstür. Bu virüsün de Asya kıtasında başladığı ve sonrasında ABD’de bir domuz çiftliğine ulaşmıştır. Virüsün bileşenleri dolayısıyla *H1N1* adını aldığı ve domuzlardan yayıldığı için *domuz gribi* adıyla anıldığı ifade edilmektedir.

11 Mart 1918’de ABD’nin New Mexico eyaletinde tespit edilmiştir. Ekim 1918’e kadar, henüz hastalığın olağanın dışında yayıldığı fark edilmeden evvel ABD askerleri bu virüsü çoktan Avrupa’ya taşımışlardı. Salgın dünyada büyük bir felakete yol açmıştır. Bu nedenle salgının farklı şekillerde isimlendirildiği görülmektedir. Almanlar *Bliz Katarrh*, İngilizler *Flanders Gribi* ve ABD’li askerler *İspanyol Gribi* adını vermişlerdir.

İspanyol gribi çok kısa bir süre içerisinde dünya çağında hızlı yayılım göstererek pandemi haline gelmiştir. Olağandışı öldürücü etkiye sahip olan bu salgın hızlı bir şekilde başlayıp aynı hızla etkisini yitirmiştir. İncelenen farklı kaynaklara göre dünya çapında 50-100 milyon arasında insanın ölümüne neden olmuştur. Bu oran dünya nüfusunun yaklaşık %5’ine denk gelmiş olup büyük kayıplara neden olmuştur (Bootsma vd., 2007, s. 7588). Hastalıktan en çok etkilenen ülkenin ise 18 milyondan fazla vatandaşını kaybeden Hindistan olduğu, sonrasında ise 4-9.5 milyon vatandaşını kaybeden Çin ve 1.5 milyon vatandaşını kaybeden Endonezya olduğu ifade edilmektedir (Yolun, 2012, s. 114).

1.3.5. Asya Gribi

Çin’de başlayan Influenza-A virüsünün ördeklerde mutasyona uğrayarak insana geçen bir hastalık olduğu düşünülmektedir. Hastalık *H2N2* tip virüs hastalığına sebebiyet vermiştir. Bu salgını ise 1968-1970 yılları arasında etkili olan *H3N2* tip virüsü kaynaklı bir başka salgın takip etmiş ve bu virüse de Hong Kong virüsü adı verilmiştir (Kılıç, 2020, s. 36). 4 milyona yakın insanın ölümüne neden olan bu hastalık Asya Gribi olarak bilinmektedir. Kitlesel aşılama sayesinde salgının etkileri kolayca aşılmıştır. Hong Kong gribi dünya ekonomisini önemli ölçüde etkilemiş ve küresel ölçekte GSYH’nin %7 oranında düşüşüne sebebiyet vermiştir (“Flu- conomics”, 2013).

1.3.6. AIDS Pandemi ve Epidemisi

HIV virüsünün ilk örneği 1959’da Kongo’da görülmüştür. Bu virüs, 20’nci yüzyılın

ortalarında maymunlardan insana geçtiği saptansa da teşhisi ve adı ancak 1980'lerde konulmuştur. AIDS virüsü, 20. yüzyılın ikinci yarısında insanları en çok tedirgin eden virüsler arasında yer almıştır. Virüsün ilk kez 1981 yılında genç eşcinsel erkekler arasında görülen, sıra dışı fırsatçı enfeksiyonlara dayalı ve nadir tespit edilen bozulmalara dayanan bir hastalık olarak teşhis edildiği görülmektedir. Sonraki çalışmalarda ise bu hastalığın insan yaşamına yönelik olarak en yıkıcı hastalıklardan biri olduğuna karar kılınmıştır. HIV virüsü, cinsel birliktelik dolayısıyla yayılmaktadır. AIDS hastalığının da böylece cinsel yolla bulaşan bir hastalık olduğu ifade dilmektedir. Başlangıçta bu hastalığın bir pandemi olarak değerlendirildiği ve en az 60 milyon insanı etkilediği, 2011 yılı itibarıyla ise 25 milyondan fazla kişinin ölümüne sebebiyet verdiği ifade edilmektedir. Şekil 1 ve Şekil 2'de görüldüğü üzere günümüzde bu sayının 35 milyona kadar genişleyebildiği söylenebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde HIV/AIDS virüsünün yayılması ve ölümcüllüğü daha da yüksektir (Sharp ve Hahn, 2011, s. 1-2).

1.3.7. H1N1 Domuz Gribi Pandemisi

Salgın Swine Influenza Virus (SIV) ya da 2009 H1N1 FLU şeklinde bilinmektedir. Halk arasında ise domuz gribi olarak isimlendirilmiştir. Bu ismi almasının nedeni ise domuzlarda oluşan bir virüse benzetmesidir. Bu virüsün domuzlardan insanlara gelebildiği, domuzlara özgü influenza A virüslerinden biri olan A/H1N1 tarafından oluştuğu ve insandan insana da hızlı bulaşması dolayısıyla etkili olduğu ifade edilmektedir (Orkunoğlu, 2009, s. 7). Bu gribin başlangıçta Meksika'da ortaya çıktığı ve 18.500 kişinin yaşamını yitirmesine sebep olduğu bilinmektedir. Panikleyen ülkeler domuz satışlarını ve domuz ürünlerini yasaklamış, domuz eti endüstrisi olumsuz etkilenmiştir. Bu gribin ilacının bulunması dolayısıyla ilaç şirketleri önemli bir kar oranı elde etmişlerdir. İlaç şirketleri, bu grip ile mücadele için 600 milyon doz ilaç üretmiş ve bu ilaçlardan toplamda 10 milyar dolar kar elde etmişlerdir. Diğer yandan sabun ve özel sağlık hizmeti veren şirketlerin de bu grip dolayısıyla avantaj elde eden şirketler olduğu ifade edilmektedir (Tekin, 2021, s. 343; Orkunoğlu, 2009, s. 7).

1.3.8. Batı Afrika Ebola Pandemisi

Tespit edilen ilk vaka 2013 Aralık ayında Gine'de ortaya çıkmıştır. Hastalık hızlı bir şekilde Liberya ve Sierra Leone'ye yayılmıştır. Batı Afrika'yı etkisi altına alan Ebola, 2014 ve 2016 yılları arasında bildirilen 28.600 vaka ve 11.325 ölüm kayıtlara geçmiştir. Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri, Nijerya, Mali, Senegal, ABD ve Avrupa'da daha az sayıda vaka meydana geldiğini bildirmiştir ("Batı Afrika ebola", 2017).

1.3.9. Zika Virüsü Epidemisi

Zika virüsü temelde tropikal bölgelerde görülen bir virüs türüdür. Tropikal bölgeler bilindiği üzere sıcak ve nemli bölgelerdir. Bu bölgeler sivrisinekler bakımından elverişli bir yaşam alanıdır. Bu bölgelerde, virüsü taşıyan bir sivrisineğin ısırması dolayısıyla insana geçmektedir. Dolayısıyla Orta Afrika ya da Güney Amerika gibi bölgelerde bu hastalıkların yaygın olması doğaldır. Buna mukabil hastalık ilk olarak 1947 yılında Uganda'nın entebbe bölgesindeki Zika ormanlarında keşfedilmiştir. Afrika dışında ilk kez 1969 yılında Malezya'da görülmüş ve Afrika dışında insanda ilk enfeksiyon ise yine bu coğrafyada, Endonezya'da, tespit edilmiştir. Fakat virüsü taşıyan insanlar ile cinsel ilişki, kan ve kan ürünlerinin transfüzyonu ya da organ nakli yoluyla da Zika virüsü bulaşabilmektedir. Bu virüs, toplamda 86 ülkeye bulaşmıştır. Buna mukabil Zika virüsü için bir ilaç bulunmuş değildir (Şahin ve Mihmanlı, 2016, s. 31-32; Öztürk ve Can, 2021, s. 89-90).

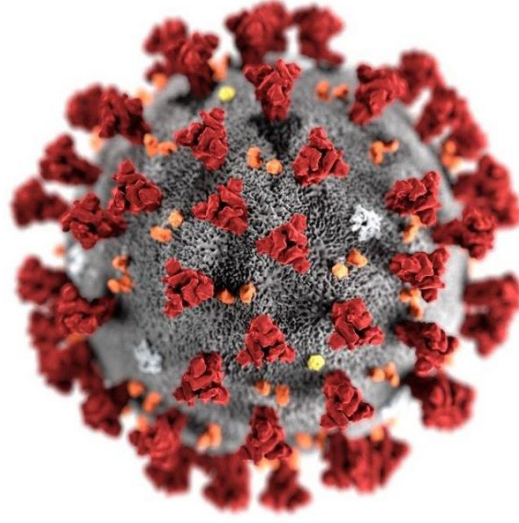
2007 yılından sonra bu virüsün Mikronezya Federal Devletleri'nde görüldüğü, sonrasında ise Kamboçya'da (2010), Filipinler'de (2012), Tayland'da (2013), Endonezya'da (2014) tespit edildiği bilinmektedir. Buna mukabil hastalığın 2015 yılında Brezilya'ya sıçraması ve yaygınlığın artış göstermesi üzerine DSÖ 7 Mayıs 2015 tarihinde ilk kez bu hastalığın Amerika kıtasındaki varlığını doğruladı ve Panamerikan Sağlık Organizasyonu ile epidemiyolojik bir tehdit olduğunu ilan etmiştir (Şahin ve Mihmanlı, 2016, s. 31-32).

Yukarıda sayılan salgın hastalıklara ek olarak, Kanamalı Ateş Hastalığı, Sarıhumma, Tifüs, Sıtma ve Kızamık gibi 20. Yüzyıla gelinceye kadar birçok salgın hastalık milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Ayrıca ortaya çıkan salgın hastalıklar, ekonomik ve sosyal bakımdan ortaya çıktığı dönemlerde insanlar için çok büyük sıkıntılara neden olmuşlardır (Yıldırım, 2020, s. 4).

1.4. Günümüzde Görülen Covid-19 Salgını

1.4.1. Yeni Tip Koronavirüs (Covid-19) Nedir?

Covid 19 hastalığı, SARS virüsünün mutasyon geçirmiş hali olarak ilk kez Aralık 2019'da karşımıza çıkmış bir virüstür. Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan kentinden yayıldığına yönelik genel bir kanı bulunmaktadır. Merkezi anlamda ise ilk kez Deniz Ürünleri ve Canlı Hayvan Toptan Satış Pazarı olarak adlandırılan bir noktadan çıktığı düşünülmektedir. Bunun nedeni ise bu hastalığın ilk teşhis konulduğu insanların ortak noktalarının bu pazarı ziyaret etmiş olduklarının tespit edilmesidir. Bu Pazar, yarasa, dağ faresi, yılan ya da kümes hayvanları gibi hayvanlar satılmaktaydı (Üstün ve Özçiftçi, 2020, s. 143).

Resim 1. Covid-19 virüsünün görünümü (“Süleyman Demirel Üniversitesi”, 2022)

Covid-19, RNA virüs ailesinden bir virüs türü olarak bilinmektedir. Bu virüsler başlangıçta vahşi hayvanlarda ortaya çıkmaktadır. Buradan insanlara geçmekte ve mutasyon kabiliyetlerinin yüksekliği dolayısıyla da salgına yol açabilmektedir. Bugüne kadar, RNA virüslerinin 6 farklı üyesi bulunmaktaydı. Bunlar SARS-Cov ve MERS-COV en çok bilinenleriydi. Bunun dışında HCov-OC43, HCoV- HKU1, HCov-229E, HCoV-NL63 şeklinde isimlendirilen virüsler de tespit edilmiştir (Budak ve Korkmaz, 2020, s. 65). İlk hastalığın tespit edilmesinin akabinde, uzman hekimler söz konusu hastalığın, bulaşıcı patojenlerle meydana gelen, solunum yolları enfeksiyonu olarak daha önce adlandırılmış SARS-CoV 2022 *Evere Acute Respiratory Syndrome*), MERS-CoV 2012 (*Middle East Respiratory Syndrome*) ya da Influenza kuş (H5N1 Avian Influenza) gripi gibi diğer bulaşıcı hastalıklardan farklı, yeni bir bulaşıcı hastalığın ortaya çıktığını tespit etmişler ve bu yeni salgının adının ise Coronavirüs, Covid-19 olarak tanımlandığını ilan etmişlerdir (Üstün ve Özçiftçi, 2020, s. 143). Corona Virüsü kavram olarak Latince’den türetilmiştir. “Corona” Latince’de güneş veya taç anlamını ifade eden “Korona” kelimesinden gelmektedir (Budak ve Korkmaz, 2020, s. 65).

Solunum yolları ile bulaşan bu virüslerin temelde yaşlı ve çocuklarda orta şiddetli üst solunum enfeksiyonlarına sebep olduğu, bebeklerde ise bazen şiddetli olabildiği bilinmektedir. Fakat Covid-19 virüsünün seleflerinden farklı olarak temasta bulunduğu kişilerde tedavi edilemeyen zatürre benzeri belirtiler gösterdiği tespit edilmiştir. Covid-19’un bugüne dek bilinen belirtileri arasında şunlar sayılabilir:

- Yüksek Ateş

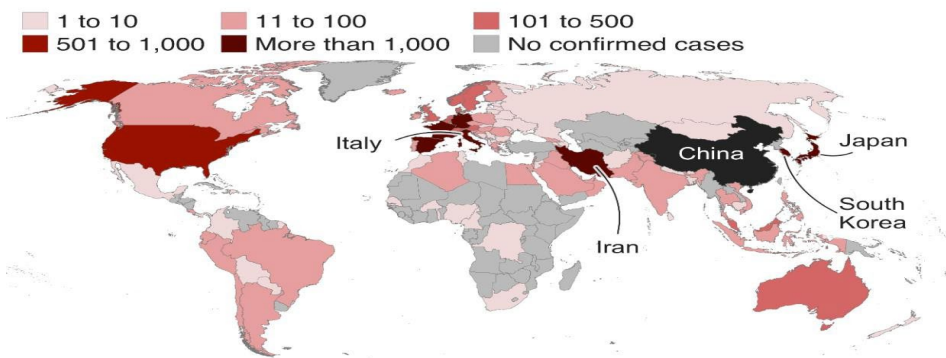
- Kuru Öksürük
- Yorgunluk
- Baş Ağrısı (Nadiren)
- Burun Tıkanıklığı (Nadiren)
- Genel Ağrı (Nadiren)
- Tat ve Koku duyusunda his kaybı
- İshal
- Vücutta kızarıklıklar
- Parmaklarda renk değişimi (“World Health Organization”, 2022a).

Covid-19 hastalığına yakalanan hastaların %80’inin hastaneye gitmeksizin iyileşebildikleri tespit edilmiştir. Buna mukabil %15 civarındaki hastada belirtiler ciddi anlamda hastalık oluşturmakta ve oksijen takviyesi ihtiyacı doğmaktadır. Geri kalan %5’inin ise kritik seviyede hasta oldukları ve yoğun bakıma ihtiyaç duydukları belirtilmektedir. Ölüme yol açan komplikasyonlar arasında ise solunum yetmezliği, akut solunum bozukluğu sendromu (*acute respiratory distress syndrome-ARDS*), sepsis (kan zehirlenmesi) çoklu organ yetmezliği, kalp, karaciğer ve böbrek rahatsızlığı sayılmaktadır (“World Health Organization”, 2022a). Özellikle 60 ve üzeri yaş grubunun bu hastalıkta yüksek risk grubunda olduğu ifade edilmektedir (“World Health Organization”, 2022b).

1.4.2.Ortaya Çıkışı ve Pandemi İlan Edilişi

21. yüzyıl, solunum yoluna bağlı salgın hastalıklarının ortaya çıkma ve yayılma sıklığının giderek arttığı bir dönem olmuştur. 2002 yılında SARS virüsü, 2012 yılında MERS virüsü epidemik anlamda insan hayatını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu virüslerden ders çıkaran insanoğlu, Covid-19 virüsü ile hızlı ve etkin bir mücadeleye girişebilmek maksadıyla erken tedbir almaya çalışmıştır.

Cases of coronavirus outside China

Resim 2. Mart 2020 itibarıyla covid 19'un ülkelere göre bulaşma durumu (“British Broadcasting Corporation”, 2020)

Bu kapsamda, Covid-19 virüsünün Çin’de aralık ayında ortaya çıktıktan sonra hızla yayılması neticesinde DSÖ, bu virüsün kamu sağlığını tehdit eden uluslararası bir endişeye sebebiyet verdiğini ilan etmiştir (Zanke ve diğerleri, 2020, s. 49). 11 Mart 2020 tarihinde ise bu virüsün dünyayı etkileyen bir pandemiye dönüştüğüne dikkat çekilmiştir. O tarihten itibaren yalnızca Avrupa bölgesinde bu hastalıktan etkilenenlerin sayısının 2 milyonun üzerinde olduğu ifade edilmektedir.

1.4.3. Covid-Salgınında Mevcut Durum

Günümüzde hala devam eden Covid-19 salgını, dünyada ilk olarak görüldüğü tarihten Aralık 2021 tarihine kadar dünya genelinde 5 milyondan fazla insanın ölümüne sebebiyet vermiştir hala da vermeye devam etmektedir.

Covid 19 bulaşıcı hastalığı günümüzde etkisini hala sürdürmeye devam etmektedir. John Hopkins Üniversitesi ve Ulusal Kamu Sağlığı Kurumları, Covid-19 hastalığına yakalanan, bu hastalık nedeniyle hayatını kaybeden insanların verilerini paylaşmaya devam etmektedir.

Coronavirus around the world

Total reported deaths

6.3 million

Latest weekly figure 56-day trend

9,177

new deaths

Total confirmed cases

550 million

Latest weekly figure 56-day trend

5.3m

new cases

Source: Johns Hopkins University, national public health agencies, 5 Jul

BBC NEWS

Resim 3. 5 Temmuz itibarıyla dünyada covid 19'un bulaştığı ve öldürdüğü insan sayısı
(“British Broadcasting Corporation”, 2022)

5 Temmuz 2022 tarihi itibarıyla dünya genelinde toplamda 550 Milyondan fazla insan Covid-19 hastalığına yakalanmış, bu hastalardan 6.3 milyonu hayatını kaybetmiştir. Ölüm oranları son zamanlarda azalmakta ise de vaka sayılarında son haftalarda artış gözlemlenmektedir. Bu da virüsün hala yayılma kabiliyetine sahip olduğunu bizlere göstermektedir.

Tablo 2. 5 Temmuz 2022 itibarıyla ülkelerde covid 19 hastalığı verileri (“British Broadcasting Corporation”, 2022)

Ülke	Ölüm	Toplam Vaka	Ölüm Oranı
ABD	1,012,833	87,030,788	308.6
Brezilya	672,033	32,535,923	318.4
Hindistan	525,242	43,531,650	38.4
Rusya	373,595	18,173,480	258.8
Meksika	325,793	6,093,835	255.4
Peru	213,579	3,640,061	657
Birleşik Krallık	177,890	22,232,377	266.2
İtalya	168,604	18,805,756	279.6
Endonezya	156,758	6,095,351	57.9
Fransa	146,406	30,584,880	218.3
İran	141,406	7,240,564	170.5
Almanya	141,397	28,542,484	170.1
Kolombiya	140,070	6,175,181	278.3
Arjantin	129,109	9,394,326	287.3
Polonya	116,435	6,016,526	306.6
İspanya	108,111	12,818,184	229.6
Güney Afrika	1041,812	3,995,291	173.9
TÜRKİYE	99,057	15,180,444	118.7

Güncel durum, ülkeler arasında farklılık gösterebilmektedir. Özellikle ABD, Brezilya, Rusya ve Hindistan gibi nüfusları yüksek olan ülkelerde Covid-19 sebebiyle hayatını kaybedenlerin sayısı oldukça yüksektir (Tablo 2). Buna karşın Peru’da ölüm sayılarının yüksek gelmesinin Covid 19 ile mücadelede etkin tedbirlerin alınamaması ve imkân yetersizliğine, İngiltere, Almanya, İtalya gibi ülkelerde ise ölüm oranlarının yüksek olmasının ise bu ülkelerdeki yaşlı nüfus ile bağlantılı olduğu ifade edilebilir. Özellikle nüfus özellikleri itibarıyla Türkiye ile yakın konumda bulunan İspanya, İtalya ve Fransa ile karşılaştırıldığında Türkiye’nin sayısal veriler itibarıyla olumlu bir değerlendirmeye tabi tutulmasının hem sağlık imkânlarının gelişmiş olması hem de genç nüfusun yüksekliği ile izah edilebileceği söylenebilir (Tablo 2).

1.4.4. Önlemlerin Başlangıcı

Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkan virüs kısa sürede dünya çapında yayılarak milyonlarca insanı etkilemiştir. Yayılımı azaltmak adına birçok ülke tedbirler almaya başlamıştır. Salgını engellemenin yolu insanların daha az sirkülasyonu ve toplu olarak bir arada bulunmalarının önüne geçilmiştir.

COVID-19 ortaya çıkmış olduğu Çin'den dünyanın farklı coğrafyalarına yayılmaya başladığında birçok ülke kısa vadede salgın hastalığı engellenmenin ve etkisini azaltmanın en etkili yöntemlerinden biri olarak insan hareketliliğini kısıtlama, toplanmaları yasaklama önlemlerine başvurdu.

Bazı ülkeler, Covid-19 ile mücadelede öncelikle insan bedeninin virüs ile tanışarak ona uyum sağlamasını sağlamaya, bir tür *sürü bağışıklığı* sağlamaya çalışmıştır. Fakat bu tedbirlerin insan onurunu görmezden gelmesi ve insan yaşamının değersiz görülmesi yönündeki eleştiriler ve tedbirin yetersizliği dolayısıyla bundan vazgeçildiği görülmektedir (Şimşek, 2021, s. 246).

Virüs, insanların yakın teması, havasız ortam, çeşitli hijyen kurallarının göz ardı edilmesi gibi nedenlerde bulaşmaktadır. Dolayısıyla insanların sıklıkla bir araya geldiği ortamların geçici süreyle engellenmesi, hijyen kurallarına uyulmasının yaygınlaştırılması yönünde tedbirler alınmıştır. Bu kararların, modern zamanlarda, politika üreticilerin Bilim Kurulları'nın tavsiyeleri çerçevesinde hareket etmelerini sağladığı söylenmelidir. Bilhassa insanlar arası mesafenin korunamadığı alanların kapatılması gündeme gelmiştir: *ibadethaneler, eğitim kurumları, seyircili spor müsabakaları, müzeler, kafeler, sinemalar, tiyatrolar, alışveriş merkezleri* gibi kamusal alanlar ya tamamen ya da belirli sürelerle kapatılmıştır. Şehirlerarası ya da ülkeler arası ulaşım kısıtlanmış, bu şehirlerden gelen insanlar karantina ya da gözlem altında tutulmuşlardır (Şimşek, 2021, s. 247).

Bu tedbirlerin ülkelerin ekonomilerine ve bireylerin mali kayıplarına neden olacağı açıktır. Bu nedenle pek çok ülke, bu süreçte vatandaşlarına sosyal ve ekonomik açıdan destek olabilmek amacıyla yardım paketleri açıklamış, virüsün etkileri azalmaksızın ya da tamamen ortadan kalkmaksızın piyasaların da normale dönemeyeceğinden bahisle tedbirlerin olabildiğince devam edeceği vurgulanmıştır (Şimşek, 2021, s. 248).

En çok gündemde olan tedbirler ise virüsün insanlar arası yayılmasını engellemek amacıyla ilan edilen sokağa çıkma yasakları olarak dikkat çekmiştir. Bilhassa virüsten en çok etkilenecek gruplar olan yaşlılar ve çocuklar başta olmak üzere genel nüfusun da politika belirleyicilerin düzenlediği takvimler çerçevesinde sokağa çıkmalarının engellendiği, kamusal alanlarda maske takmanın zorunlu kılındığı görülmektedir.

1.5. Dünyada Covid-19 Salgınının Genel Etkileri

Covid-19 salgınının etkileri sağlık alanıyla sınırlı kalmamıştır. Covid-19 salgınının insan ve toplum yaşantısı üzerinde sosyal, psikolojik, ekonomik, demografik, siyasal ve bilimsel etkileri olmuştur. Covid-19 salgınının ekonomik etkilerine bakıldığında

makroekonomik değişkenler ile sektörler üzerinde salgının önemli etkileri olduğu görülmüştür. Tezin asıl konusu ekonomik etkiler olduğu için ilerleyen başlıklarda ekonomik etkiler ayrıntılı bir şekilde anlatılacaktır. Diğer etkileri ise aşağıdaki gibidir:

1.5.1. İnsani Etkiler

Covid-19 salgınının demografik etkilerine bakıldığında salgından dolayı birçok insanın hayatını kaybettiği bu nedenle de dünya genelinde nüfusun azaldığı görülmektedir. Resim 3 ve Tablo 2’den görüldüğü üzere neredeyse dünyadaki her ülke Covid 19 pandemisinden etkilenmiştir. Dünya genelinde 6 milyondan fazla insanın yaşamını yitirdiği bir salgın söz konusudur. Her bir insanın zatında değerli olduğu tartışmaya açık bir konu değildir. Bir insanın hayatı dahi önemlidir. Buna mukabil 6 milyonu aşkın insanın ölümüne sebep olan bir pandemi yıkıcı sonuçlar üretmektedir.

Diğer yandan ölüm ya da başlangıçta sayılan Covid 19 belirtileri, virüsün yakın zararlarıdır. Diğer yandan bu hastalığın akciğerlerde kalıcı hasara sebebiyet verdiği, virüs sonrası kırgınlıklara ve kronik kardiyak komplikasyonlar ürettiği bilinmektedir (Bonotti ve Zech, 2021, s. 1-2).

Demografik açıdan meseleye yaklaşıldığında ise ölüm oranları, yaşlılar açısından oldukça yüksektir. Yaşlı bakım evlerinde salgınların daha hızlı ve şiddetli yayıldığı ifade edilmektedir. Diğer yandan ırk ve etnisite de Covid 19 karşısında dezavantaj olabilmektedir. Örneğin ABD’de siyahilerin orantısız bir şekilde enfekte olma oranlarının daha yüksek olduğu ve pandemide siyahilerin ölüm oranlarının daha yüksek olduğuna dikkat çekilmektedir. Bunun nedenleri arasında uzun süredir azınlıklara yönelik ayrımcılıkların bulunması, sağlık sigortalarının sağlığa erişimin ve hizmetten faydalanmanın düşük seviyede olması gösterilmektedir. Diğer yandan eğitim, gelir ve refah eşitsizlikleri Covid 19 ile mücadelede dezavantaj üretmektedir. Refah seviyesi yüksek sosyal sınıflara ait olan insanların Covid 19 ile mücadelede daha avantajlı olduklarına dikkat çekilmektedir. Bu insanların geniş imkânları dolayısıyla sosyal mesafe politikalarına daha iyi riayet ettikleri, temel gıdalara, hijyen ürünlerine ve temizlik araçlarına daha kolay ve hızlı ulaşabildikleri, çalışmak için evden çalışmak konusunda daha geniş imkânlara sahip olduklarına dikkat çekilmektedir (Bonotti ve Zech, 2021, s. 2).

1.5.2. Sosyal ve Psikolojik Etkiler

Covid 19 tedbirleri pek çok insanların izolasyonu ile neticelenmiştir. İş yerleri ya da insanların vakit geçirdiği alanlar kapatılmış, insanlar uzun süre evlerinden dışarı çıkamamıştır. Bu durum insanların sosyal alışkanlıklarından radikal bir şekilde

vazgeçmelerini netice vermiştir. Bu ani değişim ise ruhsal sorunlar ortaya çıkarmış görünmektedir. Örneğin bu dönemde intihar oranlarında artışın yaşandığı ifade edilmektedir. Evlerin yapısı gereği küçük alanlar olması ve insanların uzun süre birlikte yaşamak zorunda kalması dolayısıyla aile içi gerilimlerin arttığından da bahsedilmektedir. Hele ki aile şiddetin daha önce de yaşandığı aile ya da coğrafyalarda, aile içi ya da partner tarafından şiddete maruz kalma hadiselerinde artışın rapor edildiği ifade edilmektedir. Diğer yandan küçüklere yönelik cinsel istismar vakaları da bu dönemlerde artarak ihbar edilen olgular olarak karşımıza çıkmaktadır (Sağlam, 2020, s. 211). İlginçtir ki manevi değerlerin toplumsal kriz anlarında ön plana çıktığına inanılmasına karşın sosyal buluşmalardan ayrı kalındığı Covid-19 döneminde insanların artık manevi bağlılıklarından haz almadıkları ifade edilmektedir. Bunun bir nedeni olarak ise dini toplantıların da tedbirler kapsamında engellenmiş olmasıdır (Sağlam, 2020, s. 211). Örneğin Brezilya, İspanya, Birleşik Krallık ve Güney Kıbrıs gibi ülke ve yerleşim yerlerinde, daha önceden var olan aile içi gerilimlerin arttığı ifade edilmektedir. Kapanmaların süresinin uzaması ile, belirsizlik ve stresin pandemi boyunca sürmesi nedeniyle alkol ve uyuşturucu tüketiminde önemli ölçüde artışın olduğu, online siteler üzerinden oynanan kumarda da aynı şekilde artış gözlemlendiği ifade edilmektedir (Bonotti ve Zech, 2021, s. 10).

Bu süreçte kitle iletişim araçların gelişmiş olması dolayısıyla insanlar arkadaşları ve aileleri ile iletişim halinde kalmaya devam edebilmiş olması önemli bir pozitif etken olarak dikkat çekmektedir. Sosyal medya, insanların izolasyon halinde oldukları hissiyatının asgari bir düzeyde kalmasına önemli bir rol oynamıştır (Bonotti ve Zech, 2021, s. 8-9).

Covid 19 süreci eğitim hayatını da etkilemiştir. Bu süreçte eğitimin uzaktan, internet vasıtasıyla yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu türden bir eğitimin avantajları olduğu eğitimciler tarafından ifade edilmektedir. Bununla birlikte zorunlu eğitim olarak adlandırılan ilk ve ortaöğretimde tüm ailelerin çocuklarına bu eğitime ulaşmalarını sağlayacak yeterli donanımı sağlayamamaları nedeniyle fırsat eşitsizliğinin ortaya çıktığına da dikkat çekilmektedir. Restoran ve kafelerin kapatılması ile aynı zamanda insanların yeme ve içme alışkanlıklarında da değişiklikler meydana gelmiş, firmalar eve teslim hizmetleri geliştirmeye çalışmıştır. Bu alanlardaki toplanmalara izin verildiğinde dahi bazı kurallar çerçevesinde, herkesin temas ettiği menü, tuzluk-biberlik ya da peçete gibi ürünlerin müşterilerden uzak tutulması gibi şartlarla, buna izin verilmesi dolayısıyla artık restoran ve kafelerde sunulan hizmetlerde değişiklikler meydana gelmiş görünmektedir (Bonotti ve Zech, 2021, s. 10-11). Benzer şekilde berber ve kuaför salonları tarihsel olarak insanların bir araya geldiği, iletişim kurdukları ve hatta dedikodu yaptıkları buluşma noktaları idi. Bu açıdan hem erkekler hem de kadınlar açısından zihinsel sağlığın korunmasına da faydalı

yerlerdi. Bu alanların da kapatılması insanların sosyalleşmesine ciddi bir engel olarak görülmüştür. Bu kapatma sürecinde insanlar iletişim halinde kalmak, sosyalleşmek ya da iş aktivitelerini gerçekleştirebilmek adına online olacak yollar bulmaya çalışmış; kapalı mekan aktiviteleri yerini açık alan buluşmalarına dönüştürmüştür (Bonotti ve Zech, 2021, s. 12-13).

Covid-19 salgını için alınan tedbirler arasında, sokağa çıkma ve seyahat kısıtlamaları, işyerlerinin kapatılması, seyahat kısıtlamaları alınmıştır. Bu tedbirler ile insanlar arasındaki etkileşim azaltılmıştır (Nar, 2020, s. 372).

Bu nedenle salgının ortadan kaldırılması için alınan önlemler salgın hastalığın bulaşma hızının kontrol edilmesi için etkili ve başarılı bir çözüm yolu olsa da insanlar sosyal yaşantının gerektirdiği karşılıklı olarak yapılan etkileşimden mahrum kalmaktadır (Nar, 2020, s. 372).

Covid 19 sürecinden en çok etkilenen grubun yaşlılar olması ve bu olgu çerçevesinde tedbirler alınması, ilginç bir şekilde, toplumda yaşlılara yönelik negatif bir algı oluşturmuş, bu kimselerin *zayıf, önemsiz ve topluma birer yük* oldukları yönünde bir söylemin gelişmesine neden olmuştur. Açıktır ki bu yaşa bağlı bir ayrımcılık örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde gençler de Covid 19'unun yayılması noktasında "sorumlu" addedilen bir grup olarak değerlendirilmiştir. Gençlerin hem tedbirlere riayet etmek için özellikle bilgilendirildiği ve en kırılgan toplum kesimlerine ve kamu sağlığı konusunda farkındalık kampanyalarına yardım için teşvik edildikleri görülmektedir. Oysaki bu grup içerisinde pek çok gencin kapatma dolayısıyla işsiz ve güvencesiz kaldıkları, okula gidemedikleri ve uygun araçları olmadığı için eğitim konusunda geri kaldıkları ifade edilmektedir ("United Nations", 2022). 25 Mart itibarıyla UNESCO tarafından paylaşılan verilere göre dünya genelinde 165 ülkede ulusal ölçekte okulların kapatılması uygulaması tatbik edilmiştir. Yerel kapatmalar da dahil edildiğinde okullara kayıtlı öğrencilerin %87'si (1,5 milyar öğrenci) okula erişim sağlayamamıştır (Sağlam, 2020, s. 210-211).

1.5.3. Siyasi Etkiler

Siyasi anlamdaki etkileri dolaylıdır fakat demokratik süreç bakımından önemli dönüşümlere sebebiyet verecek gibi görünmektedir. Şöyle ki literatürde Covid 19 pandemisi dolayısıyla dünya demokrasilerinin yeni ve daha önce tatbik edilmemiş bir gerilimi test ettikleri, bunu da zaten an itibarıyla saldırı altında bulunan liberal- temsili demokrasiler açısından güçlükler getirdiği düşünülmektedir. Dünya üzerinde otokrasiler zaten güçlenmektedir. Bu güçlenmelerini, demokratik değerleri vitrine yerleştirmek vasıtasıyla fakat otoriter pratikleri uygulayarak gerçekleştirmektedirler.

Bu anlamda kendisini demokrasi olarak niteleyen pek çok rejimini “sözde” (*facade*) rejimler olarak nitelendirildiği ifade edilmektedir (Guasti, 2020, s. 47). Günümüzde demokrasi, halkın yönetime katılması ve kendisi için yararlı olan kararların alınması noktasında elitlere baskı yapmasıdır. Fakat Covid 19 süreci ile bilim insanlarının ön plana çıkmaları, teknokrasi denilen ve teknisyenler vasıtasıyla yönetilmeyi ön plana çıkaran bir rejimi yükseltecek gibi durmaktadır. Bu süreçte, *kapanma*, *sokağa çıkma yasağı*, *maske takma zorunluluğu* gibi kararlar, halkın görüşü alınmadan, bilim insanları doğru olduğuna kanaat getirdiği için alınmıştır. Bu kararlar denetlenememektedir. An itibarıyla faydalı olan bu yöntemin devamlılığı, ilerde demokratik değerlerde aşınmaya ve kararlarını teknokratlara dayandıran liderlerin sorgulanamamasına sebep olabilir. Ayrıca, denge ve denetimi ön plana çıkaran bürokratik yapı karşısında liderlerin popülizme başvurmak maksadıyla pandemiye araç olarak kullanması da olasıdır. Popülizm halkın yönetime etki etmesi değildir, liderin halkın duymaktan hoşlanacağı sözleri söyleyerek halkın desteğini elde etmesine dayanır. Ayrıca bu dönemdeki olağanüstü tedbirlerin araçsallaştırılması ve yaygınlaşması vasıtasıyla temel hak ve özgürlüklerin, anayasalarda öngörülenin aksine, yasayla değil idari nitelikteki tedbirlerle sınırlandırılması, liberal ve demokratik değerlerde bir aşınmayı da beraberinde getirebilecektir (Guasti, 2020, s. 47-60).

Aynı zamanda Covid-19 salgını nedeniyle ülkeler arasında yaşanan bazı ilişkiler tamamen değişime uğrayabilir. Örneğin, Covid-19 salgınıyla mücadele kapsamında İtalya ve İspanya tıbbi malzeme isteğinde bulunmuş, bu yardım isteğinde ABD tarafından yalnız bırakılmıştır.

İstenilen yardım destekleri öncelikle Türkiye tarafından sonra da Rusya ve Çin tarafından karşılanmıştır. Türkiye’nin yardım amacıyla İtalya’ya göndermiş olduğu tıbbi malzemelere Fransa tarafından el konulmaya çalışmıştır (Nar, 2020, s. 374). Fransa’nın kendi ülke vatandaşlarının gereksinimlerini ortaya sürerek bu malzemelere el koyma çabaları, ülkeler arasında yaşanan siyasi ilişkilerin zedelenmesine yol açabilir.

1.5.4. Bilimsel Etkiler

Bilim ve teknolojik gelişmeler açısından bilgi, beceri ve çözümün transferi derin ve uzun ömürlü etki sahibidir. Bu açıdan hiçbir ulus, eski problemlere dâhi modern teknoloji ve yeni buluşlar olmaksızın çözüm üretemiyor ya da ilerleyemiyor. Bu açıdan Covid 19 pandemisi de ulusları bilim, teknoloji ve yenilikçilik konusuna daha fazla eğilmeye zorlamış görünmektedir (“Science, technology and”, 2020).

Covid 19 ile tüm dünya, pek çok özel ilaç firmasının ya da firmalar koalisyonunun virüse çare bulabilmek maksadıyla yaptıkları iş birliklerini izleme imkânı elde etmiştir.

Firmalar peş peşe bu hastalık için ilaçlar üretmek için çabalamıştır. Çaba öyle güçlü olmuştur ki uzmanların aşının bulunmasının yıllar sürebileceğine yönelik uyarıları sonrasında yalnızca pandemiden 10 ay sonra aşların üretildiği ve enjeksiyonların başladığı görülmüştür. Bunun bir sonucu olarak Amerikan firması olan Moderna ile Alman BioNTech ve onun partneri ABD’li Pfizer’in ürettiği aşılar dünya genelinde hızla yayılmıştır (“Will drug companies”, 2020).

BÖLÜM II

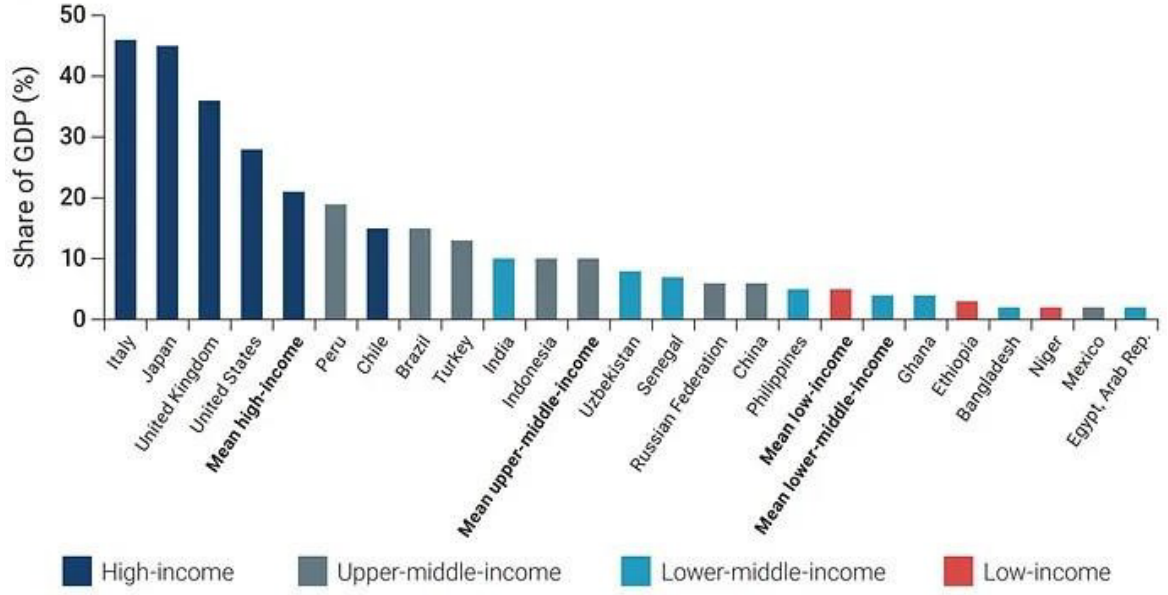
DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE COVID 19 SALGINININ EKONOMİK ETKİLERİ

2.1. Dünyada Covid 19 Salgını ve Ekonomik Etkileri

Covid 19 salgını ekonomik aktiviteleri turizm, sağlık ekipmanları tedariki, küresel tedarik zincirleri, elektronik ve finansal pazarlar, enerji ve gıda hizmetleri gibi çeşitli alanları kapsayacak şekilde etkilemiş görünmektedir (“Effects of COVID-19”, 2020). Salgın ile bağlantılı olarak, Çin’deki üretimin yavaşlaması, küresel tedarik zincirlerinde önemli bir kırılmaya yol açmıştır. Hammaddenin ve ara mamül ürünlerinin Çin’den ithalatı da olumsuz etkilenmiştir. Dahası, uluslararası ulaşımın getirilen kısıtlamalar da ekonomik eylemleri önemli ölçüde düşürmüştür (McKibbin ve Fernando, 2020, s. 1).

Salgının ekonomik etkilerini değerlendirme ve özellikle gelir kayıplarını ölçebilmek için geleneksel olarak ölüm oranları ve hasta insanların sayısı kullanılmıştır. Dahası, sağlık çalışanları tarafından işlerinde geçirdikleri süre de kullanılmıştır. Buna ek olarak sağlık bakımına harcanan kaynakların maliyeti ve destek hizmetler de bu kapsamda sayılmaktadır. Buna mukabil bu geleneksel yaklaşım güncel ekonomik maliyetleri hafife almaktadır. Çünkü Covid 19 salgını, kısa sürede hızla yayılmıştır ve aşısının keşfedilmesi de uzun sürmüştür. Covid 19 salgının günden güne yayıldığı ve değiştiği gibi ne kadar süreceği konusunda yüksek bir belirsizlik de oluşturmaktadır.

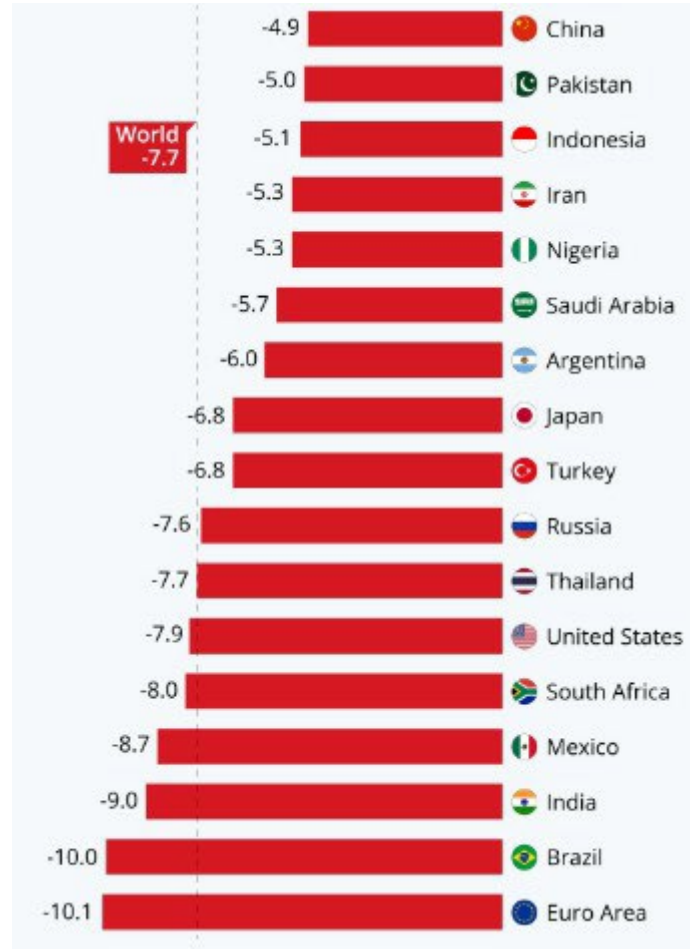
Yapılan bir çalışmada, İspanyol Gribi Salgını’nın 1918-1920 yılları arasında yayılması gibi bir durumun oluşmasının en kötü senaryo olacağı ifade edilmiştir. Bu durumda tipik bir ülkenin kişi başına düşen gelirinin %6 düşeceği ve özel tüketim harcamalarının ise %8 düşeceği ifade edilmiştir. Salgının aynı zamanda küresel seviyede bir ekonomik ters akıma sebebiyet vereceği ifade edilmiştir. Devletlerin Covid 19 krizi sürecinde krize verdikleri cevaplar kısa süreli dönemde oldukça değişiklik göstermiştir. Hükümetler çok sayıda politika benimsemişlerdir. Geniş gelir desteği tedarikleri, borç moratoryumu, merkez bankası tarafından varlık satın alma programlarının gerçekleştirilmesi bunlar arasında yer almaktadır. Bilhassa düşük gelirli ülkelerde sınırlı kaynaklara ve kredi pazarına erişimdeki yetersizlik ilke kriz öncesi hükümet borçlarının yüksek seyri de Covid 19 salgınına yönelik tedbir alma sürecini zorlaştırmıştır. Bunun bir sonucu olarak da krize verilecek mali cevaplarda da bir değişiklik söz konusu olmuştur (Barro vd., 2020, s. 17).

Şekil 3. Dünya ticaret örgütüne göre kişi başına düşen milli gelirler ve krize karşı alınan tedbirler (“2022 World Development”, 2022)

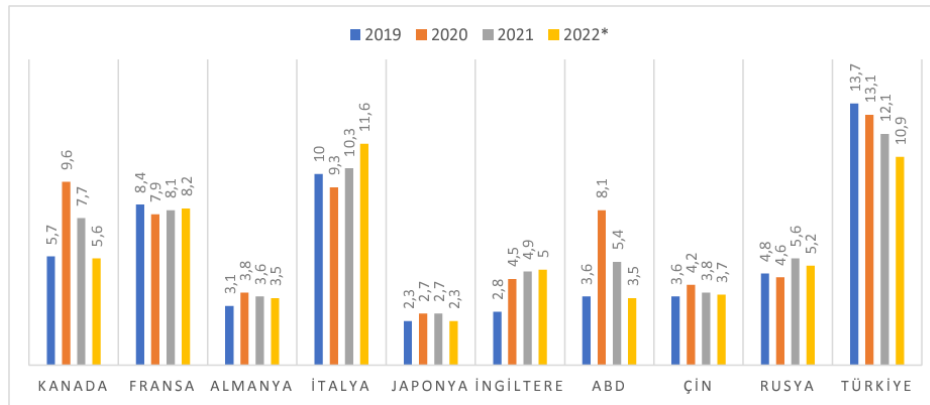
Şekil 3’ten anlaşıldığı üzere ülkelerin kişi başına düşen milli gelirlerinin artmasına bağlı olarak aldıkları tedbirlerde de bir yükseliş söz konusudur.

Diğer yandan, COVID-19 sürecinin ortaya koyduğu en büyük etkilerden birinin ülkelerin ekonomik büyümesine olan etkisi olarak ifade edilmesi gerekmektedir. OECD tarafından yapılan ölçümler dünya genelinde, Covid-19 salgınının yayılması ile, 2020 yılında ekonomik büyüme oranlarında ciddi değişimler meydana gelmiştir. Örneğin Ocak 2020 ile Haziran 2020 tarihleri arasındaki ekonomik büyüme oranlarındaki değişim, dünya genelinde negatif %7.7 olarak değişmiştir.

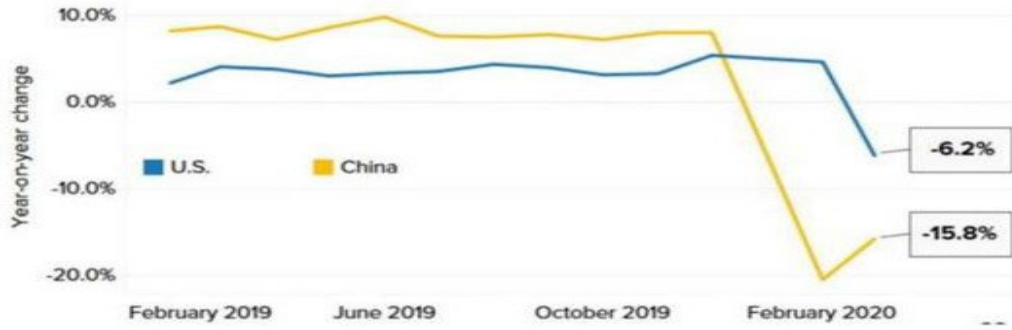
Şekil 4. Ülkelerde ocak 2020-haziran 2020 tarihleri arasında ekonomik büyüme değişimi (“Economic impact of covid-19”, 2020)

Diğer yandan, yapılan çalışmalar, çeşitli ülkelerde ekonomik büyümenin yavaşlamasına bağlı olarak işsizliğin arttığını ortaya koymaktadır. Örneğin dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olan ABD’de 26 milyon iş kaybının oluştuğu ifade edilmektedir. Mart 2020 tarihinde işsizlik Ağustos 2017’den beri %4.4 ile dönemin en yüksek seviyesine çıkmıştır. Bu durum da kaçınılmaz olarak işsizliği arttırmıştır. Benzer bir durum Avustralya ve Güney Kore gibi diğer kapitalist ülkelerde de kendisini göstermiştir (Şekil 5).

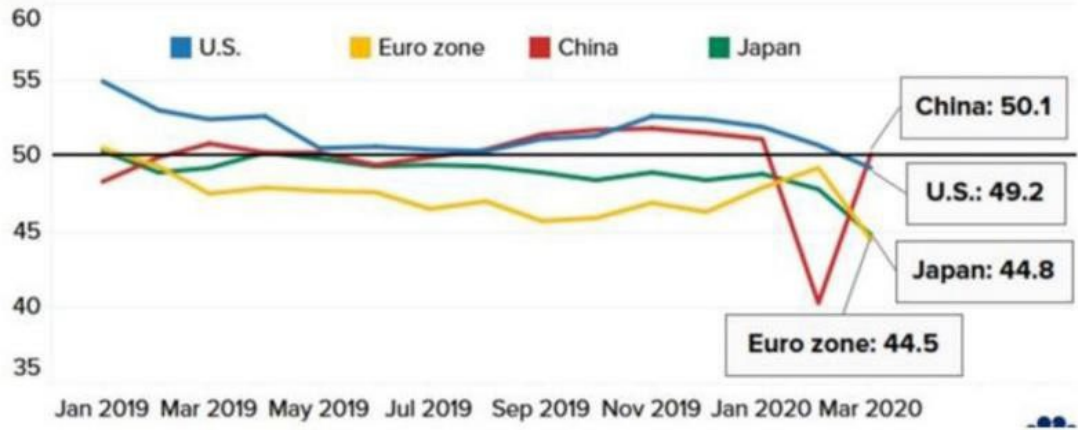
Şekil 5. Ocak 2019-Haziran 2020 tarihleri arasında belirli ülkelerde işsizlik oranlarındaki değişim (“International Monetary Fund”, 2021)

Çok sayıdaki ekonomi (ABD ve Çin başta olmak üzere) Covid 19 salgınının etkilerinin hafiflemesi için başvurdukları tedbirler nedeniyle resesyona girmiştir. Bilhassa perakende sektöründe ve hizmet sektöründe gerçekleşen tedbirlerin bu türden bir etki doğurduğu görülmektedir. Zira bu süreçte pek çok market ve mağaza kapatılmıştır. Müşteriler evlerinde kalmaya zorlanırken (kapanma tedbirleri nedeniyle) bu durumun alışveriş hızını yavaşlattığı açıktır. Online satışlar bu süreçte artarken düşüş üzerinde belirleyici bir etkisi de olmamıştır. Kapanma tedbirlerinin kaldırılmasına karşın ekonomistlerin tüketicilerin tüketim kültürlerini tekrar edinmemeleri yönünde uyarılar yaptıkları da görülmektedir. Çin’de şirketler derhal değil kademeli bir şekilde çalışmıştır. Bu durum, Çin’deki perakende sektörünün kademeli bir şekilde yeniden gelişim göstereceğini öngörmelerine neden olmuştur.

Şekil 6. Kapanma döneminde Çin ve ABD’de perakende satışları (“U.S. Census Bureau”, 2020 ; “National Bureau of Statistics of China, Refinitiv”, 2020)

Covid 19 sürecinin ortaya koymuş olduğu etkilerden bir diğeri de üretim zincirlerinin bundan olumsuz etkilenmesi olmuşken bu durumun Covid 19 salgını ile desteklenmesi de üretim süreçleri üzerinde olumsuz etkisini derinleştirmiştir. Covid 19 salgını dolayısıyla, Çinli olmayan firmalardan ara mamul ürünler, tamamlayıcı ürünler ve hammaddeler tedarik edilmeye başlanmıştır. Yine de otoritelerin virüsünün yayılmasını azaltma ve engelleme çabaları dolayısıyla Çinli tesislerin çalışması, öngörülenden uzun sürmüştür. Kapanma tedbirleri de bu nedenle üretim şirketlerini olumsuz etkilemiştir. Çok az sayıdaki şirket geçici şekilde kapanmaya direnirken geri kalanlarının ara mamul ürünlere ve hizmetlere ulaşmaktaki engeller ile karşılaşmaları söz konusu olmuştur. Buna ek olarak mal taleplerindeki azalma da üretimi etkilemiştir. Örneğin ABD’li firmaların Avrupa ve Asya’daki fabrikalarının üretim süreçleri de düşüş yaşamıştır. Yine de önemle ifade edilmelidir ki talep sorunun aşılması ile söz konusu üretim düşüşünün arızı olduğu ve 2021 yılından itibaren iyileşme sürecine girdiği söylenebilir.

Şekil 7. Çin, ABD, Japonya ve Euro bölgesinde ocak 2019-mart 2020 tarihleri arasında üretim süreçlerinde etkilenme (“7 charts show”, 2020).

Bu süreçte, hükümetlerin esaslı ekonomik politikalar ürettikleri görülmektedir. Bu politikaların temel yönleri ise durgun ekonominin işlerlik kazanması ve kapanma dolayısıyla işe gidemeyen kimselerin kayıplarının telafi edilmesine yöneldiği görülmektedir. Bu tedbirler belirli başlıklarda toplanabilir.

Hükümetler, evvela işyerleri için olağanüstü durum destek paketleri açıklamış ve borç garantileri ve kredi kolaylıkları sağlamıştır. Hükümet destek programlarının çoğunu kredi ya da borç garantisi şeklinde yapmıştır. Kredilerin yapısı, piyasa koşullarında şu anki durumda geri ödeme seçeneklerinden daha düşük faiz oranları ve daha esnek bir şekilde gerçekleşmiştir.

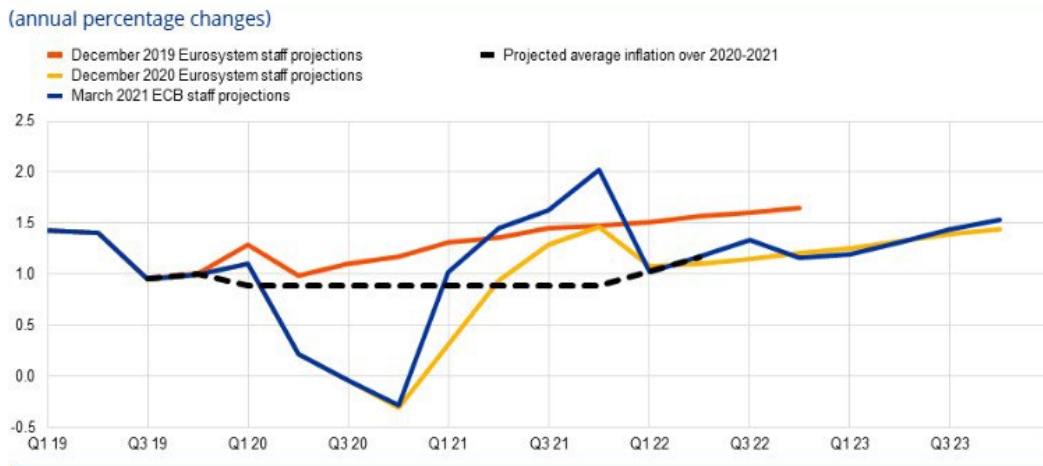
Daha az kullanılmalarına rağmen borç garantileri, piyasanın güvenini arttırmak amacıyla daha düşük nakit çıkışı sağlayarak güçlü bir toparlanma sağlamıştır. Bu açıdan, sağlanan garantilerin bir takım benzer noktaları vardır. Bunlar; kredilerin amacı ve kullanımı konusunda daha fazla esnek, düşük maliyetli, belirli şirket büyüklüğüne odaklı, hedefi daha net programlı, garantili borç tavan faiz olmak üzere geri ödemenin garanti altına alınmasına ilişkilidir.

Diğer yandan hükümetler, işletmeler için acil destek olarak öz sermaye aktarımları gerçekleştirmiştir. Bazı şartlarda işletmelere destek verirken öz sermayeyi amaçlayan ve öz sermayenin mevcut olmadığı durumlarda işletmeleri ayakta tutabilen çözüm yolları sunmaktadırlar. Öz sermaye unsurları, pay senedine dönüştürülen borç ve öz sermayeye enjekte edilen doğrudan yardım şeklinde olabilir. Bu tür destekler sıkıntıda olan işletmelerin ödeme yükümlülüklerini ve borç ödeme kabiliyetini artırabilir bununla beraber kurumsal toparlanmanın düzenli olarak zamana yayılmasını kazandırabilir. Kaldırıcı yüksek olan şirketler, borç piyasası koşullarının borç marjında, kriz öncesi yaşanan kredi zorluğunu

krizden sonra da yaşayabilir. Öz sermaye enjeksiyonlarının olumu sonucu olarak da kar marjına dönüşen getirinin paylaşılmasına da imkan sağlamaktadır. Büyük Mali Kriz sırasında çeşitli acil destek girişimlerinde bazı ülkeler öz sermaye veya öz sermaye benzeri finansal destek unsurlarını hayata geçirmek için girişimlerde bulunmuştur (“Organisation for Economic Co-Operation and Development”, 2021).

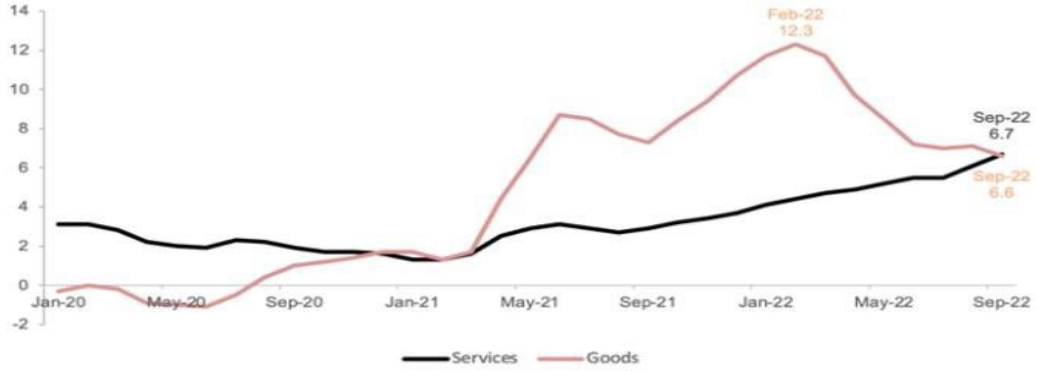
Devletler, direkt devlet sermayesi şirketlerin kaldıraç işlemlerinin küçülmesine destek amacıyla ve krizden erken dönemde toparlanmalarına destek olmak amacıyla uzun dönemli finans yatırımlarını değerlendirirler. Hükümetler, KOBİ'lerin finans zorluğu çektikleri ve hedefledikleri programlarına ulaşmalarında destek olabilirler (“Organisation for Economic Co-Operation and Development”, 2020).

Son olarak, Covid-19 salgınının dünya ekonomileri üzerindeki etkilerinden biri olarak enflasyon oranlarına değinmek gerekmektedir. Salgın döneminde daralmalar meydana gelirken bu durum üzerinde, daralmanın etki ettiği petrol fiyatlarındaki düşüş, döviz kurlarındaki dalgalanma ve arz-talep dengesizlikleri etkili olmuştur. Enflasyon oranlarına yönelik değerlendirmeler AB ülkeleri ve ABD üzerinden ele alınabilir. Her iki bölgede de enflasyon oranlarının salgın ile yükselişe geçtiği görülmektedir. AB’de 2020 yılının ikinci çeyreğinde hızla yükselen enflasyon artış hızında kademeli bir yavaşlama olduğu görülmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. AB Ülkelerinde 2019 (İlk Çeyrek) ve 2023 (3. Çeyrek) arasında enflasyon (“European Central Bank”, 2021)

Benzer bir durum ABD’de de kendisini göstermektedir. ABD’de Covid 19 ile tarihi bir enflasyon oranının görüldüğü ifade edilmektedir. Bunun temel sebepleri arasında ise kapanma tedbirlerinin oluşturduğu etkiler yer almaktadır. ABD’de, hizmetler alanında Covid 19 salgınının etkisi, seviyenin %2’lerden %6’lar civarına çıkması olmuştur. Mal tedarikindeki değişimler nedeniyle bu alandaki enflasyon değişimi dalgalı bir seyir izlemiştir (Şekil 9).

Şekil 9. ABD'de mal ve hizmetler sektöründe yaşanan tüketici enflasyonundaki değişim (Ocak 2020-Eylül 2022) ("The Economic Commission for Latin America", 2022)

2.2. Covid-19 Döneminde Genel Olarak Türk Ekonomisinin Makroekonomik Dönüşümü

Bu başlık altında Covid-19 dönemi içerisinde Türkiye'nin yaşadığı makroekonomik dönüşüm ve bu kapsamda ülkemizde benimsenen uygulamalar ve alınan tedbirler üzerinde durulmuştur. Ülkemizde 2021 yılı verileri incelendiğinde 3.091.282 kişinin bu virüse yakalandığı ve virüs dolayısıyla 30.462 kişinin vefat ettiği anlaşılmaktadır. Ölüm oranı ise hastalığa yakalanan kişiler bakımından %1 olarak seyretmiştir. Buna karşın 14.515.481 kişiye Covid 19 aşısı uygulanmıştır. Nüfusun %17'sinin 2021 yılı itibarıyla aşılandığı görülmektedir. Covid-19 salgını karşısında istikrarlı ve kararlı bir uygulamanın devlet tarafından yerine getirildiği görülmektedir.

2.2.1. Ekonomik Büyüme

Bu süreçte kaçınılmaz olarak yukarıda küresel ölçekte ele alınan etkilerin Türkiye özelinde de etkisini gösterdiğini söylemek mümkün olacaktır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti'nin 2021 yılının 3. çeyreği ile 2021 yılının 4. çeyreği arasındaki büyüme oranı şu şekilde ifade edilebilir:

Tablo 3. Türkiye’de 2021 (3. ve 4. çeyrekler) yılında gerçekleşen ekonomik büyüme oranları (“Türkiye İstatistik Kurumu”, 2021a, 2021b)

	2021 Yılı 3. Çeyrek		2021 Yılı 4. Çeyrek	
	Değişim (%)	Katkı (%)	Değişim (%)	Katkı (%)
Özel Tüketim	9,1	5,2	21,4	11,9
Kamu Tüketimi	7,9	1,1	-1,9	-0,3
Yatırım	-1,9	-0,5	-0,8	-0,2
İhracat	25,5	6,6	20,7	6,6
İthalat	-8,9	2,9	2,6	-1
Gsyh	7,5	2,8	9,1	1,5

Görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti’nde 2021 yılının ikinci yarısında, devlet tarafından ve özel sektör tarafından gerçekleştirilen yatırım katkılarının düşüş eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa ikinci çeyrekte başlayan düşüş dördüncü çeyrekte de devam etmiştir.

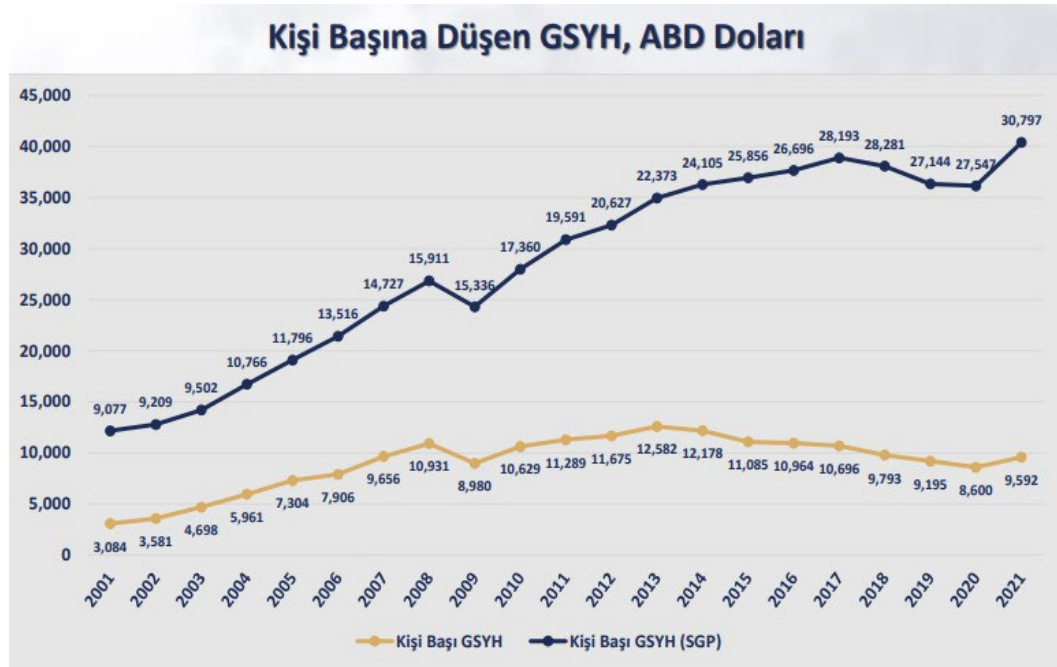
Salgın ile ülkenin büyüme oranları üzerinde de negatif bir etkinin meydana geldiğini söylemek mümkündür. Türkiye’de salgın sürecinin etkisini gösterdiği Mart 2020 tarihinden sonraki süreçte gerçekleşen salgın tedbirleri ve ekonomik yavaşlamadan ilk etkilenen süreç üretimdir zira üretimde bazı alanlarda durma söz konusudur. Diğer yandan hizmet ve perakende sektöründe de faaliyet durdurma ve benzeri tedbirler alınmıştır (Adıgüzel, 2020, s. 195). Uluslararası derecelendirme kuruluşu Fitch Solutions, bu tedbirler ve ekonomik yavaşlama dolayısıyla Türkiye’nin 2020 yılında %3,4 oranında bir daralma yaşayacağını ortaya koymuştur. Aynı durum AB Komisyonu bakımından da geçerlidir. AB Komisyonu’na göre Türkiye’nin daralması 2020 yılında %5,4 şeklinde olacak iken 2021 yılında %4,4 büyüyeceği öngörülmüştür. Dünya Bankası’nın Türkiye’ye dair öngörülleri ise 2021 yılı için %8,5 büyüme olarak kendisini göstermiştir (“Fitch Solutions: Türkiye”, 2020; “AB Komisyonu: Türkiye”, 2020; “Dünya Bankası Türkiye’ye”, 2021).

2019 yılında %0.9 oranında büyüme ortaya koyan Türkiye’nin 2020 yılında %1,8 büyüdüğü görülmektedir. Söz konusu büyümenin 2021 yılına gelindiğinde ise %7, ikinci çeyrek bakımından %21,7 ve üçüncü çeyrekte %7,4 şeklinde ortaya konulmuştur. Yıllık temelde Türkiye’nin 2021 yılında %11 oranında bir büyüme kaydettiği anlaşılmaktadır (“Türkiye İstatistik Kurumu”, 2019, 2020, 2021).

2.2.2. Kişi Başına Düşen Gelir

Bir ülkede ölçülen kişi başına düşen milli gelirin ölçülmesi, ilgili ülkenin iktisadi yapısı ile ilgili önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu veri ne kadar fazla ise ilgili ülkedeki gelişmişlik de aynı oranda yüksek kabul edilmektedir. Bu sürece etki eden etmenler arasında, yurt dışından kazanılan gelirler, yabancı üretim etmenlerine yapılan ödemeler de yer almaktadır. Ülkemizdeki kişi başına düşen milli gelir ve ülkedeki refahın sınıfsal anlamda dağıtımını incelendiğinde önemli bir gelir eşitsizliğinin söz konusu olduğu kabul edilmektedir. Gelir eşitsizliği, salgın ile daha fazla artmış ve yaygınlaşmıştır (“Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği”, 2020).

Ülkemizde kişi başına düşen milli gelir, Ticaret Bakanlığı’ndan alınan verilere göre kademeli olarak düşmektedir. Bu verilere göre, 2015 yılında 11 bin ABD doları civarında olan Kişi Başına Düşen Milli Gelirin 2019 yılında 9.195 ABD dolarına düştüğü, 2020 yılında ise salgının da etkisiyle 8.600 ABD dolarına kadar gerilediği görülmektedir. Buna mukabil 2021 yılına gelindiğinde söz konusu gelirden, salgının etkilerinin azalmasına bağlı olarak bir artış görülmektedir (Şekil 10).

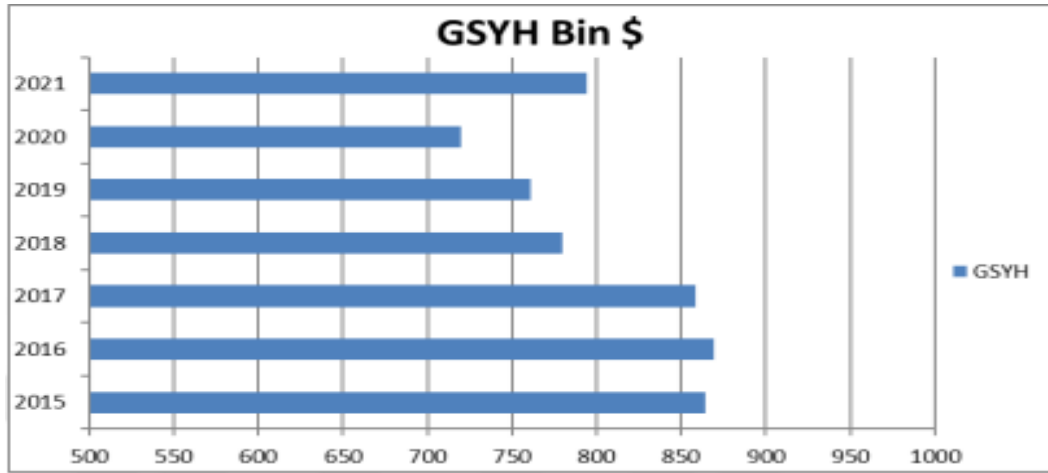

Şekil 10. Ülkemizde 2001-2021 yılları arasında kişi başına düşen milli gelir/dolar (“Ticaret Bakanlığı”, 2023)

2022 yılına gelindiğinde ise söz konusu veriler TÜİK’e göre %5,5 artmış ve 10.659 ABD doları seviyesini görmüştür. Bu seviye, 2017 yılında elde edilen verilere yaklaşıldığını göstermesi bakımından önemlidir (“Türkiye İstatistik Kurumu”, 2023). Kurumsal açıdan mesele incelendiğinde durum farklıdır. 2017 yılında, GSMH, 2016 yılı temel alındığında

%18,8 artmıştır. 2018 yılında da bu artık %19,5 şeklindedir. 2019 yılına gelindiğinde ise söz konusu artışın %17,5 olduğu görülmektedir. Bu durum TL bazında ekonomik büyümenin sürdüğünü gösterse de TL'nin diğer para birimleri karşısındaki değer kaybının yıllar içerisinde artması nedeniyle söz konusu artışların sadece nominal düzeyde kaldığı söylenebilir (“Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği”, 2020).

Benzer bir durum GSYH açısından da kabul edilebilir. Seçili bir ülkede bir yıl içinde gerçekleşen tüketim harcamalarını, kamu harcamalarını, ithal vergileri ve gayrisafi yatırım harcamalarını gösteren bir veri olan GSYH, ilgili ülkede üretilen mali değeri ve iktisadi gücü ortaya koymaktadır. Ülkemizde bu değer ABD doları cinsinden ele alındığında, 850 Milyar ABD Doları üzerinde seyreden 2015-2017 yıllarına kıyasla 2018-2019 yılında 750 Milyar ABD dolarına doğru bir düşüş eğiliminde olduğu fakat Covid-19 salgını ile daha da derinleştiği görülmektedir. Öyle ki 2020 yılına gelindiğinde bu seviye giderek 700 Milyar ABD Doları seviyesine doğru gerilemiştir. Fakat 2021 yılına gelindiğinde ise bu değer de bir yükselme söz konusu olmuştur.

Şekil 11. 2015-2021 Yılları Arasında Türkiye’de Gayrsafi Yurtiçi Hasıla/Bin ABD Doları (“Türkiye İstatistik Kurumu”, 2021)

Söz konusu veriler 2022 açısından incelendiğinde ise Türkiye’nin 905,5 Milyar ABD doları seviyesinde bir GSYH’ye sahip olduğunu ortaya koymaktadır (International Monetary Fund”, 2023; “Türkiye İstatistik Kurumu”, 2022b).

2.2.3. Yüksek Enflasyon

Salgın ile ortaya çıkan bir diğer ekonomik sorun da yüksek enflasyon olarak kendisini göstermektedir. Türkiye’de, enflasyon oranlarının kademeli olarak son dönemlerde yükselmeye başladığı görülmektedir. 2017 yılında %11,92 olan enflasyon 2018 yılında %20,3’ü görmüş fakat sonrasında tekrar 2019 yılında %11,84 seviyesine gerilemiştir. Fakat

salgın ile ve sonrasındaki süreçte yüksek enflasyonun Türkiye’de ciddi bir sorun olarak belirdiği anlaşılmaktadır. TÜİK tarafından alınan üretici fiyat endeksi ve tüketici fiyat endeksi bağlamındaki veriler de bu yükselişi doğrulamaktadır.

Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE)		Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE)	
2023 Yıllık	%44,22	2023 Yıllık	%64,77
2022 Yıllık	%97,72	2022 Yıllık	%64,27
2021 Yıllık	%79,89	2021 Yıllık	%36,08
2020 Yıllık	%25,15	2020 Yıllık	%14,60
2019 Yıllık	%7,36	2019 Yıllık	%11,84
2018 Yıllık	%33,64	2018 Yıllık	%20,30
2017 Yıllık	%15,47	2017 Yıllık	%11,92
2016 Yıllık	%9,94	2016 Yıllık	%8,53
2015 Yıllık	%5,71	2015 Yıllık	%8,81
2014 Yıllık	%6,36	2014 Yıllık	%8,17
2013 Yıllık	%6,97	2013 Yıllık	%7,40
2012 Yıllık*	%2,45	2012 Yıllık*	%6,16
2011 Yıllık	%13,33	2011 Yıllık	%10,45
2010 Yıllık	%8,87	2010 Yıllık	%6,40
2009 Yıllık	%5,93	2009 Yıllık	%6,53
2008 Yıllık	%8,11	2008 Yıllık	%10,06
2007 Yıllık	%5,94	2007 Yıllık	%8,39
2006 Yıllık	%11,58	2006 Yıllık	%9,65
2005 Yıllık	%2,66	2005 Yıllık	%7,72

Şekil 12. Türkiye’de 2005-2023 yılları arasındaki üretici fiyat endeksi ve tüketici fiyat endeksi değerleri (“Legalbank”, 2023)

Yukarıda görüldüğü üzere zaten kademeli olarak yükselme eğiliminde olan enflasyonun 2020 yılından itibaren yükselme eğiliminde bir artış olduğu açıktır (Şekil 12). Bu durum kapanma dolayısıyla üretimde meydana gelen yavaşlamaya karşın talepte bir azalmanın olmaması nedeniyle bu durumun fiyatlara yansımaları şeklinde kendisini göstermektedir. TÜİK verilerine göre ana harcama grubu bakımından 2021 yılında en fazla yükseliş gösteren harcama grubu %53 ile ulaşımdır. %43 ile gıda ve alkolsüz içecekler de en yüksek ikinci enflasyon grubunu oluşturmuş, bu ürünleri ise %40 ile ev eşyaları takip etmiştir (“Türkiye İstatistik Kurumu”, 2022c).

2.2.4. İstihdam

Türkiye’de işsizlik Covid-19 dolayısıyla önemli şekilde etkilenmiş görünmektedir. Salgınların temelde insanlar arasında yaygınlık kazanması nedeniyle, salgınlar ile mücadele de yine insanlar üzerinden kendisini ortaya koymuştur. Salgının neden olduğu tedbirler de bir dizi ekonomik kriz ortaya koymuştur. Çalışma hayatı da kapanma tedbirleri vs. nedenlerle doğrudan olumsuz etkilenmiştir (Kara, 2020: 76).

Salgının etkilerini azaltmaya başladığı dönemlerde de çalışma hayatı ve üretim süreçleri doğrudan eski haline gelmemiştir. Bu durum üretim süreçlerinin durma noktasına gelmesine neden olurken üretim yapamayan ve dolayısıyla kazanç elde edemeyen işverenlerin işçi çıkarmasına neden olan bir süreç kendisini göstermiştir (Balcı ve Çetin, 2020, s. 44-47).

Türkiye’deki işsizliğin yüksek olmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Salgın bu noktada bir katkı sağlamış ise de ana neden değildir. Örneğin Türkiye, gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında daha genç bir nüfusa sahiptir. Dolayısıyla çalışma hayatında iş arayan nüfus fazladır. Bu nedenle, TÜİK tarafından hesaplanan veriler Şubat 2020’deki işsizliğin %13,6 olduğunu fakat genç nüfus arasındaki işsizliğin %24,4 olduğunu ortaya koymuştur. Aynı durum 2021 yılının 3. çeyreğinde de benzerdir. Bu dönemde genel işsizlik %13,4 iken genç işsizler arasında bu oranın %26,9 olduğu anlaşılmaktadır (“Türkiye İstatistik Kurumu”, 2020d).

Şekil 13. Türkiye’de 2015-2021 yılları arasında işsizlik oranları (“Türkiye İstatistik Kurumu”, 2021c)

Benzer bir durumun mevsim etkisinden arındırılan temel işgücü göstergeleri bakımından da etkili olduğu söylenebilir. 2020 yılında, mevsim etkisinden arındırılmış olan işgücü verileri incelendiğinde 4 milyon 166 bin kişi civarında seyrettiği görülmektedir. Bu dönemde, işsizliğin yıllık temelde, son yıllardaki en yüksek orana ulaştığı (%14) görülmektedir. 2019 yılında iken 32 milyon 423 bin civarında olan iş gücünün salgın dönemindeki azalmanın 2 milyon 732 bin kişi şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu oran ciddi anlamda bir ekonomik durgunluğun kendisini gösterdiğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan, bu veriler, kısa çalışma ödeneği almayan kişileri, kayıt dışı çalışanları ve kendi nam ve hesabına faaliyet yürütürken işsiz kalanları hesaba dahil etmemektedir. Bu durumdan en

fazla etkilenen grubun gençler olduğu anlaşılmaktadır. Bu grubun toplumsal bütünleşmesinin sağlanması, henüz salgın başlamadan önce dahi sorun olmasına karşın salgın ile sorunun derinleşmesi de söz konusu olmuştur (Erol ve Özdemir, 2020, s. 204-207).

Şekil 13'ten görüldüğü üzere mevsimsel etkilerden arındırılmış şekliyle işsizlik oranları, 2020 yılında yükseliş göstermiş ve 2021 yılında da 4 milyon 445'e kadar ulaşmıştır. Bu durumda, işçilerin işgücüne katılma oranları da %0.5 azalma göstermiştir. İşgücüne yeni katılan kişilerin sayısı 275 bin kişilik bir yükselme ortaya koyarak bu seviyenin 31 milyon 595 bin kişi olarak belirlediği görülmektedir (Erol ve Özdemir, 2020, s. 209). Ülkemizdeki işsizlik olgusunun sektörel olarak incelenmesi durumunda ortaya çıkmaktadır ki 2021 yılının ilk çeyreğinde, işsizlerin önemli bir kısmını sanayi (%8,7), inşaat (%21,8) ve hizmet sektöründe (%1,7) ortaya çıktığı görülmektedir. Bir önceki yılın ilk çeyreğine kıyasla işsizlik oranında bir azalmanın %0,1) gözlemlenmesi mümkün ise de bu durumun anlamlı bir etki ortaya koymadığı da söylenebilir. 2021 yılının ilk çeyreğindeki istihdam ise %43,3 olarak ortaya çıkmıştır ("Türkiye İstatistik Kurumu", 2021c).

Önemle ifade edilmelidir ki salgın süreci Türk istihdamı üzerinde olumsuz bir etki ortaya koymuştur. Bu durumun işkolları bakımından incelenmesi gerekir. Bir kere, salgın ile mücadele, kişilerin hareket kabiliyetini kısıtlamıştır. Buradan hareketle de ulaşım ve lojistik sektörleri salgından önemli ölçüde etkilenmiştir. Benzer şekilde konaklama, gayrimenkul, beslenme sektörleri de olumsuz etkilenen işkolları arasında yer almaktadır. Sanayinin bu süreçte kapanması dolayısıyla üretim süreci riskli bir alan olarak belirmiştir (Arabacı ve Yücel, 2020, s. 96).

2.2.5. Dış Ticaret

Dış ticaret, temel olarak ülkelerin birbirleri ile yapmış oldukları ticareti ifade etmektedir. Kamu ve özel sektör tarafından gerçekleştirilen ticari faaliyetler bu kapsamda sayılabilir (Yıldırım, 2020, s. 36). Covid 19 salgınının insanların hareket kabiliyetini kısıtlaması başlıca bir engel olarak ticarete etki etmiş ise de ulaşım kanallarındaki sınırlamalar dolayısıyla emtianın da transferinde ve lojistiğinde sorunların oluşmasının dış ticaret üzerinde de etkili olduğunu tahmin etmek güç değildir. Bilhassa Çin gibi tedarik zincirinde önemli bir ülkede salgının patlak vermesi ve buna bağlı olarak söz konusu salgının ilk olarak Güney Kore ve Japonya gibi ticaret ve tedarik zinciri bakımından önemli iki ülkeye yayılması nedeniyle salgının ticarete etkisi de büyük olmuştur. Türkiye'nin dış ticareti de salgın ile süreçten olumsuz etkilenmiştir. TÜİK tarafından sağlanan verilere göre Türkiye'nin ekonomisi dış ticaret bakımından da ciddi ölçüde etkilenmiştir. 2020 yılının ağustos ayında bir önceki yılın aynı ayına göre %4,6 azalma göstermiş bir ihracat söz

konusudur. Buna karşın ithalat da bir önceki yılın aynı ayına göre %18,9 oranında yükselmiştir. Diğer yandan, 2021 yılının ağustos ayında gerçekleşen ihracat da 2020 yılının ağustos ayına kıyasla yükselmiştir. Bu yükselme %-5,7'den %5,9'a yükselmiştir ki söz konusu oran toplamda 18 milyar 916 milyon ABD dolarına karşılık gelmektedir. Aynı oran, aynı dönemlerde, ithalat açısından %20,4'ten %23,6'ya yükselme şeklinde cereyan ederken dış ticaret dengesinin eksi yönde %32,4 şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 2021 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ticaret açığında bir azalma söz konusu olmuştur. 2021 yılının aralık ayı bakımından ise dış ticaret hacminde bir artış (%27,25) söz konusudur. Bu artış ile dış ticaret hacminin 51 milyar 186 milyon ABD doları seviyesine çıktığı görülmektedir ("Türkiye İstatistik Kurumu", 2020b, 2021h); ("Ticaret Bakanlığı", 2022).

Tablo 4. Türkiye'de yıllara göre dış ticaret ("Türkiye İstatistik Kurumu", 2019a, 2020b, 2021h, 2022)

Dönem (Ağustos)	İhracat (%)	İthalat (%)	Dış Ticaret Dengesi (%)
2019	1,6	1,5	-1,2
2020	-5,7	20,4	-168,2
2021	51,9	23,6	32,4
2022	13,1	40,4	-159,9

2.2.6. Bütçe

Türkiye Cumhuriyeti'nin bütçesi yıllara göre incelendiğinde, Covid-19 yılı ile gider kalemlerinde dramatik bir artışın meydana geldiği görülmektedir.

Tablo 5. 2017-2021 Yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti merkez bütçesinde gider kalemlerindeki değişim (tl) (Kısa ve Kartalcı, 2022. s. 166)

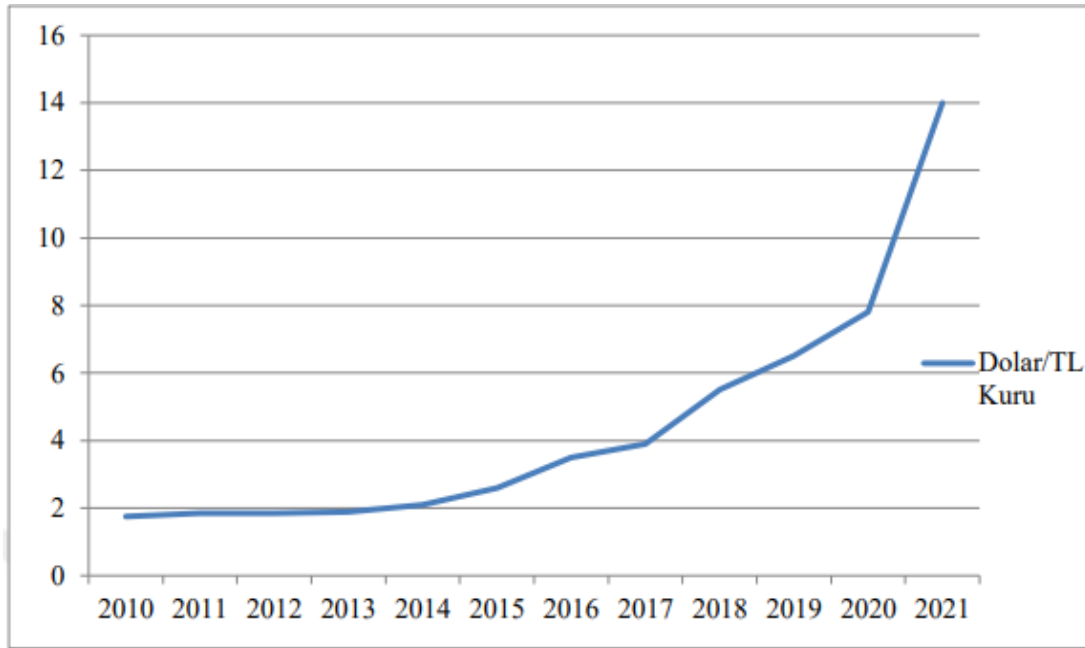
	2017	2018	2019	2020	2021
Merkezi Yönetim Giderleri	678.269	830.809	1.000.027	1.203.737	1.599.642
Personel G.	162.146	200.903	249.892	287.785	346.259
SGK Dev. Pr. G.	27.272	34.379	43.045	48.294	57.369
Mal ve Hiz. Al. G.	63.600	71.946	84.363	96.971	130.105
Cari Transferler	270.924	322.879	400.316	498.063	626.664
Sermaye Giderleri	70.983	88.324	80.717	93.742	130.927
Sermaye Transferleri	13.342	16.746	16.316	15.171	25.492
Borç Verme	13.291	21.672	25.438	29.750	101.978
Faiz Giderleri	56.712	73.961	99.940	133.962	180.853
Faiz Hariç Giderleri	621.557	756.848	900.087	1.069.775	1.378.789

Tablo 5'e göre 2019 yılında sermaye giderlerinde ve sermaye transferlerinde kümülatif olarak bir azalma meydana gelmiştir. Diğer yandan, 2020 yılında ise sermaye transferleri kaleminde bir azalma meydana gelmiştir. Bu kalemler dışındaki tüm kalemlerde önemli bir gider artışının meydana geldiği ifade edilebilir. Söz konusu artışın % olarak ifade edilmesi söz konusu olduğunda ise her yıl ortalama olarak %20 oranında meydana gelen gider artışlarının 2021 yılına gelindiğinde ise %32,8 şeklinde kendisini gösterdiği görülmektedir. Bunun temel nedeninin ise Covid-19 salgınına bağlı olarak gerçekleşen enflasyon olduğu anlaşılmaktadır. Mart 2020 tarihinden itibaren hükümet tarafından benimsenen İstikrar Kalkınma Paketi çerçevesinde vatandaşların krediye ulaşma imkânlarının kolaylaştırılmasına dönük adımlar atılması ile politika faiz oranlarında ve zorunlu karşılık oranlarında bir indirimin söz konusu olduğu görülmektedir. Eylül 2020-Ocak 2021 tarihleri arasında faiz artırımını yapılsa da sonra tekrar faiz indirimi yolunda bir tercihte bulunulmuştur. Aynı şekilde, aşağıda ifade edilecek olan hükümetin belirlediği mali destek programının da bütçeye önemli bir külfet olarak yansıdığı söylenebilir. Tablo 5'te görülen cari transfer kalemlerindeki artış da dikkat çekicidir. Bunun temel nedeni ise Covid-19 salgını döneminde gerçekleşen görev zararlarıdır. Hane halklarına yönelik gerçekleştirilen transferler ve hazine yardımları bu durumu ortaya çıkarmıştır (Ataç, 2016, s. 178). Bu durum Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yapılan değerlendirmeler ile de doğrulanmaktadır. Bilhassa kamu bankaları aracılığıyla piyasanın hareketlenmesi için görev üstlendiği ve bunun da bankaları olumsuz etkilediği ifade edilmektedir (Kocaman, 2021, s. 402). Bilhassa Halkbank ve Ziraat Bankası tarafından bildirilen görev zararları bu kapsamda kabul edilmektedir (Kocaman, 2021, s. 408).

Bu husus aşağıda mali destekler başlığı altında detaylı bir şekilde inceleneceğinden burada detaya girilmemiştir.

2.2.7. Döviz Kuru

Covid-19 döneminin Türk ekonomisi üzerindeki makro etkilerinden biri de Türkiye’de ilgili dönemde görülen dolar kurundaki sert yükseliş olarak ifade edilebilir. Türkiye’de 2010-2014 yılları arasında görece stabil kalan TL/dolar kurunun 2015 ile yükseliş eğiliminde olduğu açıktır. Buna karşın 2020’den itibaren, Covid-19 salgının yaygınlaştığı ve ekonomik tedbirlerin alındığı dönemde, söz konusu yükselişin sertleştiği görülmektedir.

Şekil 14. 2010-2021 Yılları arasında Türkiye’de TL-dolar kuru (“Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası”, 2022)

Şekil 14’ten anlaşıldığı üzere, Covid-19 salgınının ülkemizde ilk kez görüldüğü Mart 2020 tarihinde TL/dolar kuru dengesinin 6.50’li seviyelerde olduğu görülmektedir. Buna karşın iki ay sonra bu seviyenin 7.20’yi gördüğü tespit edilmektedir. Sonrasında ise Haziran-Temmuz aylarında dolar kurunun 6.85 seviyesinde dengelendiği anlaşılmakta ise de 2020 Ağustos’undan itibaren 7 TL’yi tekrar kırmış, Kasım 2020’ye gelindiğinde ise bu seviye hızla 8.30 TL dolaylarına yükselmiştir. Bu dönemde Hazine ve Maliye Bakanı ve TCMB Başkanı’nın değiştirildiği ve bu makamların yeni isimler tarafından doldurulması sonrasında kurumların piyasaya verdiği güven dolayısıyla kur seviyesi 2021 Mart ayına kadar 8 TL altında kalmış görünmektedir. Bu dönemde TCMB’nin enflasyon ile mücadele edebilmek için politika faizini %19 seviyesine yükseltmek mecburiyetinde kaldığı anlaşılmaktadır. Fakat bu tedbirlerin olumsuz siyasi sonuçları nedeniyle tekrar Hazine ve Maliye Bakanı ile TCMB Başkanı’nın görevden alındıkları ve eski politikalara geri dönüldüğü, politika faizinin kademeli olarak indirildiği anlaşılmaktadır. Bu karar ile TL/dolar kuru da hızla 8.30

seviyesine (2020 Kasım) ve sonrasında 8.50 seviyesine yükselmiştir. Aynı eğilimin 2021 yılında da devam ettiği görülmektedir. 2021 yılı içinde politika faizi radikal faiz indirimi kararları ile 500 baz puan indirilmiştir. Böylece TL/dolar kurunun da 10 TL'ye ulaştığı ve sonrasında Aralık 2021'de ise 18 TL'yi gördüğü anlaşılmaktadır. Hükümetin bazı müdahaleleri ile yıl sonunda 13 TL'ye gerileyen dolar/TL'nin kademeli yükselişine devam ettiği anlaşılmaktadır ("Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası", 2021a; "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası", 2021b)

2.2.8. Dolarizasyon

Dolarizasyon, bir ülkenin vatandaşlarının ve kurumlarının, ekonomik dalgalanmalar karşısında kendi varlıklarının değer kaybetmesini engellemek adına, ülke para birimlerini terk etmelerini ve güvenilir ve dalgalanmalar karşısında kişilerin malvarlığı değerlerindeki kayıpları minimum seviyeye indireceğini düşündüğü bir başka ülkenin para birimini tercih etmelerini ifade etmektedir. Genelde ABD doları tercih edildiğinden bu isim tercih edilmiştir ("Dolarizasyon yeniden zirveye ", 2020).

Tablo 6. Ülkemizde 2010-2021 Yılları Arasında Dolarizasyon ("Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu", 2022)

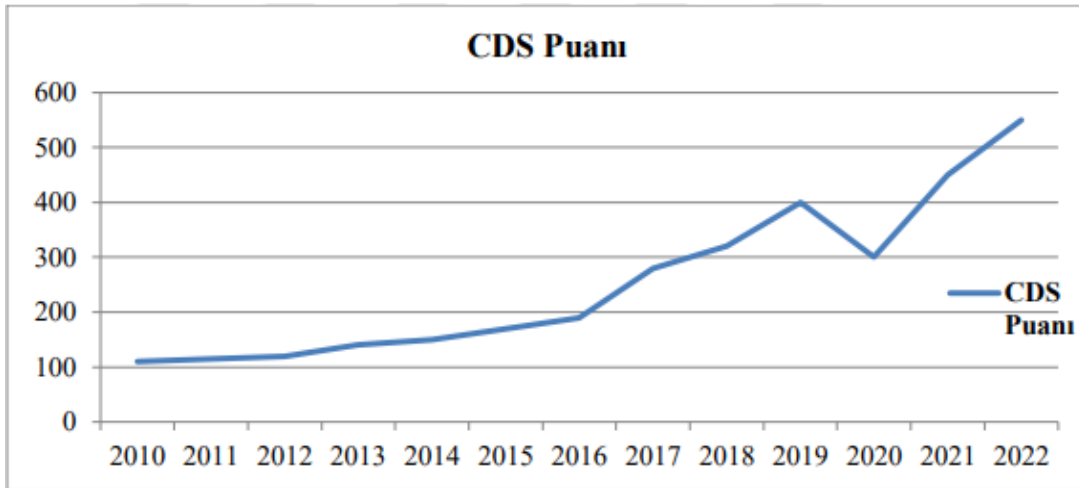
Dönem	Yabancı Para	Toplam Mevduat	Dolarizasyon %
2010	170,5	584,1	29
2011	222,4	659,6	34
2012	239,4	734,6	33
2013	337,2	903,7	37
2014	368,1	1002,4	37
2015	531,9	1210,4	44
2016	615,5	1424,2	43
2017	749,7	1655,6	45
2018	982,6	2002,5	49
2019	1307,9	2567	51
2020	1909,1	3455	55,20
2021	3423	5,303	64,50

Türkiye Cumhuriyeti'nin 2010-2021 yılları arasında yaşadığı dolarizasyon, Tablo 6'da gösterilmektedir. Ülkemizde TL/dolar kuru dalgalanmasının Covid-19 salgını sürecinde artması ve para yönetimindeki sık görev değişikliklerinin piyasada oluşturduğu huzursuzluğun bir etkisi olarak ülkemizde dolarizasyonun arttığı görülmektedir. Bu açıdan ülkemizde 2019 yılındaki dolarizasyonun %51 olduğu tahmin edilmektedir. Bu dönemde

TL/dolar kuru paritesi ortalama olarak 5.6859 civarındadır (“Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası”, 2019). 2020 yılında ise bir önceki yıla kıyasla dolarizasyon seviyesinde bir artış meydana gelerek %55,2 seviyesine yükselmiştir. İlgili dönemde ise TL/dolar kurunun 7,00-7,50 seviyesinde seyrettiği görülmektedir. 2021 yılına gelindiğinde de bu kez 2020 yılına kıyasla daha fazla dolarizasyonun görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu artış, bu kez bir önceki yıldaki seviyenin beşte birine yakın olmuş ve toplamda %64,5 oranında bir dolarizasyon kendisini göstermiştir. Bilhassa Covid-19 sonrasında yükselen enflasyon ve doların TL karşısında değer kazanmasının oluşturduğu atmosfer dolayısıyla vatandaşların ve kurumların paralarını dolar olarak muhafaza etmeye gayret ettikleri anlaşılmaktadır.

2.2.9. CDS Puanı

Kredi risk primi (CDS) alınan bir kredinin geri ödenmeme riskini tespit etmek ve bu riske karşı kredinin sigortalanması için kullanılan değerdir. Son olarak CDS puanının Covid-19 döneminde geçirdiği değişimden bahsetmek gerekmektedir. Bu kavram, kabaca bir ülkenin uluslararası alandaki kredibilitesini ifade eder. Bu ülkeye borç verilmesi durumunda ilgili borcun geri tahsil edilebilirliği ile ilgilidir. Ülkenin kredilerini geri ödeme riski arttıkça CDS puanı da artmaktadır. Bir ülkenin CDS puanı ne kadar yüksekse o oranda ekonomik ve kredibilite anlamında güvenilir bir ülke olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti’nde CDS puanlarının Covid-19 ile yükseliş eğilimine girdiği görülmektedir. Covid-19 tedbirlerinin ülkemizde uygulamaya konulduğu Mart 2020 tarihinde 200-300 seviyesi bandına düşmüştür. Aynı yılın Kasım ayına kadar ise bu seviyenin 300-400 bandına taşındığı görülmektedir. 2021 yılında görece iyileşme tespit edilmiş ise de bu iyileşmenin tekrar aynı hızla kötüleştiği ve eski seviyenin de üzerine çıktığı görülmektedir. 2022 yılı içerisinde 500 puanın da üzerine çıktığı görülmektedir (“Türkiye CDS 20”, 2024).

Şekil 15. Türkiye'nin yıllara göre CDS primi'ndeki değişim (“Türkiye CDS 20”, 2024)

2.2.10. Türkiye'nin Covid 19 Sürecinde Aldığı Parasal ve Mali Tedbirler

Türkiye Cumhuriyeti, salgın karşısında ilk parasal tedbirini 19.3.2020 tarihinde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Para Politikası Kurulu (PPK) ile almıştır. Bu toplantıda bir faiz indirimi gerçekleştirilmiştir. Faiz oranı, %10,75 seviyesinden %9,75 seviyesine çekilmiştir ("Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası", 2020). Diğer yandan önce 31.3.2020, sonrasında ise 17.4.2020 tarihlerinde şu parasal tedbirler alınmıştır:

- Bankalara Türk lirası ve yabancı para cinsinden likidite kazandırabilmek için öngörülebilirliğin artırılması
- Süreklilik arz eden bir kredi akışı ile ihracatçı firmaların desteklenmesi
- İhracatçı firmaların desteklenmesi için reeskont kredi düzenlemelerinin yapılması
- Piyasa likiditesinin sağlanması için devlet iç borçlanmasenetlerinin kullanılması
- Piyasalara repo ihalesi yoluyla 91 gün vadeler ile likidite sağlanması
- Açık piyasa işlemleri için likidite sınırlarının limitleri yükseltilmiştir
- Reel kredi büyüme için bankalara dair yabancı para zorunlu karşılıkları indirildi (500 baz puan)
- Reeskont kredisi için en yüksek vadeler, kısa vade bakımından 240 güne, uzun vadeler ise 720 güne uzamıştır.
- TCMB işlemleri ile ilgili olarak, varlığa dayalı menkul kıymetler ile ipotekler için uygun teminatlı menkul kıymetler teminat havuzuna dâhil edilmiştir.
- ABD dolarına ek olarak Euro ve altın karşılığı olarak 1,3 ve 6 aylık swap ihaleleri yapılması kararlaştırılmıştır.
- Açık piyasa işlemleri portföyü nominal büyüklüğü, 2020 yılı açısından, %5'ten %10'a çıkarılmıştır ("Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası", 2020).

Bu tedbirlerin yanında, Türkiye Cumhuriyeti tarafından Covid 19 ile mücadele edebilmek için ayrıca mali tedbirlerin de alındığı görülmektedir. Mali tedbirler ise evvela halkın satın alma gücünü ve işletmelerin devamlılığının korumaya dönük tedbirler olarak kendisini göstermektedir. Süreç içinde alınan temel mali tedbirler şu şekildedir:

- Kredi temin edemeyen işletmeler için 25 milyarlık azami kredi sınırını, Kredi Garanti Fonu tarafından 500 milyara çıkarılmıştır.
- 15.3.2020 tarihinden sonraki süreçte iş sözleşmesi sona eren ancak işsizlik sigortasından yararlanamayan işçiler için günlük 39,24 TL ödemesi 3 aylık bir periyot için yapılmıştır.

- İşsizliğin artmasını engellemek için bu süreçte firmalara “işe devam kredi desteği” sağlanmıştır.
- Havacılığa olan talebin ani düşüşünü engellemek adına havayoluna ait %18 katma değer vergisi oranı üç ay için %1’e düşürülmüştür.
- Bu süreçte kredi ödeme dengesi bozulan firmalar için ek finansman yardımı sağlandığı gibi kendilerine kredi borcunu erteleme desteği de sağlanmıştır.
- Emeklilerin alım gücünü koruyabilmek için maaş destekleri 1500 TL’ye (asgari) çıkarılırken bayram ikramiyelerinde de Nisan 2020 için erken ödeme sağlanmıştır.
- Kredilerin Nisan, Mayıs ve Haziran dönemlerinde ödeyemediği kredileri açısından, bu dönem onlar açısından temerrüt değil mücbir sebep sayılması kararlaştırılmıştır.
- İhtiyaç sahiplerine destek sağlamak adına, Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından ilave 2 milyar TL değerinde bir fon sağlanmıştır.
- Vatandaşlara yönelik olarak, aylık 5 bin TL altında geliri olanlara kamu bankasından 10.000 TL’ye kadar kredi imkânı getirilmiştir.
- Salgından olumsuz etkilenen sektörlerle yönelik olarak, kamu mali yükümlülüklerinin ertelenmesi ve SGK prim ödemeleri ile KDV tevkifatlarında erteleme yapılmıştır.
- Vergi kaybını azaltmak adına özel tüketim vergisi %40’tan %80’e, kolalı gazozlarda ise %25’ten %35’e çıkarılmıştır (“Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası”, 2020; “Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı”, 2020; Ankara Ticaret Odası”, 2020).

BÖLÜM III

GÜMRÜK VERGİLERİ BAĞLAMINDA COVID 19 DÖNEMİNDE TÜRKİYE UYGULAMASI

3.1. Gümrük Vergisinin Tanımı ve Tarihçesi

Mal veya hizmetin gümrük bölgesine girişinden ya da gümrük bölgesinden çıkışından alınan vergiler gümrük vergileri olarak tanımlanabilir. Buna karşın ilgili vergiler ile ilgili olarak literatürde çeşitli tanımlar da yapılmaktadır. Literatürde ekseriyetle gümrük vergileri şeklinde, çoğul bir tanımlamanın olduğu görülmektedir. Genel olarak bu vergilere hudut vergileri tanımlaması yapmak da mümkündür. Bir ülkenin sınırlarındaki egemenliğini tesis edebilmek için takip ettiği politikalarından biridir. İstisnaları ve muafiyetleri içerir. Aynı zamanda tarife oranlarının uygulanması bakımından da önem arz etmektedir. Bir malın ülke sınırlarından geçerken, miktar veya değer üzerinden hesaplanan ve tahsilatı gümrük idaresi bağlamında gerçekleşen vergi türüdür (Kır, 2018, s. 88).

Gümrük vergileri, gümrük kanununda düzenlenmektedir. Mal ve eşyalardan alınır. İthalat ve ihracat kalemlerinden alınmaktadır. Gümrük vergisi, mali yükler ve tarım politikası kapsamında kendisine has düzenlemeler ve yükümlülükler içermektedir (Bozkurt, 2019, s. 5).

Vergi gelirlerinin işlevsel olarak sınıflandırılması söz konusu olduğunda, bu vergilerin temelde *gelirden*, *servetten* ya da *harcamadan* alınması gerekmektedir. Bunlardan, harcamadan alınan vergiler ise *mal ve hizmetlerden* ya da *dış ticaretten* alınmalıdır. Bu nedenle gümrük vergileri de bu kapsamda değerlendirilir. Dış ticaret kapsamında gerçekleştirilen işlemlerden, harcamalardan, alınan vergiler gümrük vergileridir. İthalat Rejim Kararları kapsamında belirlenmektedir ve ekli listede sınıflandırılmaktadır (Şahin, 2019, s. 36).

Gümrük vergilerinin oldukça eski bir geçmişi olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu noktada, ilk kez geçiş vergisi ya da liman vergisi olarak adlandırılan bir türü Roma İmparatorluğu'nda uygulanmaya başlamıştır. Burada, gemi ile getirilen bir eşyanın limanda indirilmesi için liman resmi ve limanlardan geçen mallardan alınan resmi olarak bir vergilendirmeden bahsetmek mümkündür (Tuncer, 2007, s. 3).

Gümrük kelimesi, yapı itibarıyla Lehçe-i Osmani isimli kitapta tanımlaması yapılan bir kelime olup kelime kökeni itibarıyla Rumca olarak kabul edilmektedir. Bu kelime, emtiaya ilişkin rüsumun idare alanının adı olarak tanımlanmıştır. *Commercium* kelimesi,

Latince’de ticaret anlamına gelirken gümrük kelimesinin buraya isnat ettirildiği de anlaşılmaktadır (Altıntaş, 2018, s. 4).

Görüldüğü üzere, başlangıçta gümrük vergilerinin deniz taşımacılığı ile bir ilişkisi bulunmaktadır. Fakat sonraki süreçte ticaret hacmi giderek artmış ve nüfuslar fazlalaşmıştır. Bu nedenle gümrük olgusu da yeni bir anlam kazanmıştır. Orta Çağ’a kadar olan süreçte, gümrük resimleri korumacı bir yön ihtiva etmez. Buna karşın mali amaçlar taşımıştır. Bunun nedeni ise ülkenin sanayi yapısını korumak için gerekli olan sanayi olgusu ortada bulunmamaktadır. Dış ticaret de yalnızca baharat ve kumaş gibi sınırlı sayıdaki emtiadan oluşmuştur. Dolayısıyla büyük hacimde üretim gerçekleştiren bir üretici eliti bulunmamaktadır (Özer, 2009, s. 24).

Türk hukuk tarihi açısından gümrük vergisinin coğrafi keşifler ile İstanbul’un fethi ile Osmanlı Devleti’nde değişikliklere uğrayarak uygulandığını ifade etmekte fayda bulunmaktadır. Zira İstanbul’un fethi öncesinde yalnızca Bizans ile ihtiyaçlar çerçevesinde gerçekleşen Pazar ticareti, 1543 sonrasında Akdeniz’deki hâkimiyet üzerine kurulmuştur. Fakat Coğrafi Keşifler ile Osmanlı’nın denizlerde hâkimiyet sağlamasının önemi azalmaya başlamış, bu durum da gümrük gelirlerini olumsuz etkilemiştir (Kızıltoprak, 2012, s. 4). Bu süreçte Osmanlı’da, gümrük alanına gelen mallardan alınan *amediyeye* vergisi, başka ülkelere satılmak için götürülen mallardan alınan *reftiye* vergisi, gönderilen yerde malın taşıdığı değerden alınan *masdariye* vergisi, *müruriye* vergisi gibi vergilerdir (Kızıltoprak, 2012, s. 4). Tanzimat dönemi söz konusu olduğunda ise gümrük vergileri ile ilgilenen Rüsumat Emaneti adı altında bir örgütlenmeye gidilmiş ve Gümrük Müfettişliği kurulmuştur (Öner, 2005, s. 308).

3.2. Gümrük Vergisine İlişkin Uygulamalar

Gümrük vergisinin uygulanması bakımından çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. Bunlar ise tarife, kıymet ve menşe yer almaktadır.

Gümrük tarifesi, milletlerarası ticarete konu edilen mallar için tatbik edilen vergilerin tespit edildiği bir listeyi ifade etmektedir. Bu noktada gümrük, bir ülkeye sokulan malları ifade eder. Bu aşamada vergi ödenmesi de gümrük vergisidir. Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilir ve Türk Gümrük tarife cetvelini, tamamen ya da kısmen burada yer alan alt açılımlar ekleyen ve eşya ticareti ile ilgili belirlenen tarife önlemlerinin tatbik edilmesi amacıyla belirlenen diğer cetvelleri, Türk Gümrük Tarifesi’nin kapsadığı eşyaya uygulanır. Gümrük vergisinin hesaplanması, gümrük tarife cetvelinde yer alan oranlar üzerinden belirlenmektedir. İlgili sistem, Dünya Gümrük Örgütü tarafından belirlenmektedir (Öz, 2008, s. 63). Gümrük vergisinde armonize mal tanıtımı ve kodlama sistemi tesis

edilmektedir. Bu sistemi dört haneden oluşmaktadır. Eşyanın pozisyon numarasını, baştan altı hane armonize sistem kodunu, ilk sekiz hane nomanklatür kodunu ve ilk on iki hane ise gümrük tarife istatistik kodunu oluşmaktadır.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
AS Nomanklatür Kodu						Kombine Nomanklatür Kodu		Milli Ait Açılım Kodu		İstatistik Kodu	

Şekil 16. Armonize Tarife Sistemi (“2016 Gümrük tarife”, 2016)

Ülkemize sokulacak bir ithal ürün için uygulanacak vergi oranları her yıl değişir. Bu güncelleme Ticaret Bakanlığı tarafından yapılır ve yılbaşında yayımlanır. Gümrük vergisine tabi tutulacak eşyalar gruplarına göre listelenir. Bu gruplar şu şekildedir:

- Tarım Ürünleri
- Sanayi Ürünleri
- İşlenmiş Tarım ürünleri
- Balık ve Diğer Su Ürünleri
- Gümrük Vergisi Askıya Alınan Ürünler
- Sivil hava taşıtlarında kullanılmak maksadıyla nihai kullanıma tabi tutulacak eşya

Konuya ilişkin bir diğer kavram *kıymettir*. Vergi, malın kıymeti üzerinden hesaplanmaktadır. Gümrük Kanunu’na göre de matrah kavramı değil, gümrük kıymeti kavramı tercih edilmiştir. Gümrük vergisi bakımından spesifik, değersel ve karışık tip şeklinde üç tür gümrük vergisi miktar belirleme yöntemi vardır. Türkiye’de üçü de uygulama alanı bulmaktadır. Fakat değersel tarife daha geniş bir şekilde tatbik edilmektedir (Dölek, 2013, s. 101-102). Eşyanın değeri sıralı bir yöntem ile belirlenmektedir. Evvela satış bedeli üzerinden belirlenim yapılmaya çalışılmaktadır. Bu yöntem uygun sonucu vermez ise sırasıyla diğer yöntemlere geçiş yapılır. Bu yöntem sırası şu şekildedir (Uçak, 2009, s. 54):

- Satış Bedeli Yöntemi
- Aynı Eşyanın Satış Bedeli Yöntemi
- Benzer Eşyanın Satış Bedeli Yöntemi
- İndirgeme Yöntemi
- Hesaplanmış Kıymet Yöntemi
- Son Yöntem

Vergi yükümlüsünün yazılı talebinin münasip görülmesi ile, hesaplanmış kıymet yöntemi ile indirgeme yöntemlerinin uygulanması bakımından sıra değişikliği

uygulanabilmektedir (Gültekin, 2008, s. 158).

Son olarak gümrük vergisi, vergilendirilecek eşyanın menşei üzerinden de vergilendirilebilmektedir. Bu noktada bir malın ithalatı noktasında, kaynak ülkenin durumuna göre vergilendirme yapılması ticari politika üzerinden belirlenen bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Malın kimliğinin tespit edilebilmesi için ilgili devletler, bir şahadetname çıkartır. Bu kavram, eşyanın statüsü ile ilgili bir bilgi verir (Altıntaş, 2018, s. 54). Şahadetnamede, göndericinin ve alıcının isimleri, malın türü, niteliği ve ambalajı ile ilgili bilgiler, koli adedi, kolilerin markaları ve numaraları, malın birim fiyatı, malın değeri ile ağırlığı, malın kendisine yüklendiği aracın adı ve güzergâh bilgileri, yükleme yeri, Türkiye’de mal değişikliğe uğrayarak Türk menşekli sayılacak ise bu durum hakkında bilgi verilir (Gültekin, 2008, s.137).

3.3. Vergilendirme Süreci

Gümrük vergisinde vergilendirme, Gümrük İdaresi tarafından gümrük kanununa göre ya da bu kanun kapsamındaki ikincil düzenlemelere göre tarh, tebliğ, tahsil edilir ya da geri verilir, kaldırılır, teminata bağlanır. Gümrük vergisinin vergilendirilmesi bakımından, vergiyi doğuran olayın tespiti önemlidir. Akabinde ise verginin yükümlüsünün borcun ödenmesi, devlet açısından ise söz konusu alacağın talep edilmesi süreci ön plana çıkacaktır (Ok, 2016, s. 76).

Verginin yükümlüsü, gümrük vergisi bakımından gümrük yükümlüsü olarak adlandırılmaktadır. Kendisine borç terettüp eden kişidir. Gümrük vergisi bakımından, dış ticaretin tesisi için uygun işlemleri yapan kişiler gümrük yükümlüsüdür. Gümrük vergisinde, gümrük yükümlüsü genelde, vergiye konu eşyanın ithalatçısı konusundaki gerçek ya ad tüzel kişidir. Burada beyanda bulunan kişi yükümlüdür fakat temsil söz konusu ise kendisi adına beyanda bulunulan da yükümlü olarak ortaya çıkar. Aynı eşyaya ilişkin verginin ödenmesinden birden fazla kişinin sorumlu olması durumunda vergiden beraber ve müteselsil olarak sorumlu olacaklardır (Şahin, 2019, s. 45).

Gümrük vergisi açısından tarh, beyannamenin verilmesi, bu beyannamenin ilgili idare tarafından kabul edilmesi ve tescil edilmesi ile ilgili beyanın kontrol ve hesaplanması aşamalarından oluşmaktadır. Ülkemizde, gümrük vergisinde tarh, ekseriyetle kontrol maksatlardır. Tahakkuk ise, gümrük vergisi açısından, verginin hesaplanmasını ifade etmektedir. İlgili idare, gerekli bilgilerini bilgisayara ya da tahakkuk izleme defterine kaydeder. Tahakkuk iki şekilde olmaktadır. Bunlardan ilkinde göre verginin beyan üzerinden tahakkuk ettirilmesi. İkinci şekil ise denetim sonucunda eksik alınan ya da hiç alınmayan verginin tahakkuk ettirilmesi neticesinde beyanname işlevi gören belgenin üzerine gerekli

tahakkuk işlemlerinin eklenmesi neticesinde olmaktadır. Beyanname hiç alınmaz ise ya da hesap hatası tespit edilir ise bu durumda ikmalen ya da re'sen tarhiyat yapılır. Burada zamanaşımı 3 yıldır (Altıntaş, 2018, s. 66).

Gümrük vergisi açısından, tahakkukun ortaya çıkmasından sonra, ortaya çıkan vergilendirmeye ilişkin miktarın yükümlüye tebliğ edilmesi gerekir. Burada tebligata, beyanname ya da beyanname yerini tutan belgeler dâhildir. İlgili tutar ve idare tarafından hesaplanan vergi tutarı eğer eşitse bu durumda bir tebligat olmayacaktır. Burada sadece malın tesliminin gerçekleşmesi ve verginin yükümlüye tebliğ edilmesi söz konusudur. Tebligattan itibaren idari yargıda dava açılması ya da itiraz söz konusu olabilir. Yasal süresi içinde bu yollara başvurulmaması durumunda tebligat kesinleşir ve tahsil aşamasına geçilir (Bozkurt, 2019, s. 20).

Son olarak, gümrük vergisinin tebligatı sonrasında bir itiraz olmaz ya da itiraz üzerine idari yargı merci tarafından başvurucunun talebi reddedilir ise, bu durumda tahsil aşamasına geçilir. Buna göre tebligattan itibaren on beş gün içinde ilgili verginin ödenmesi gerekir. Gümrük veznelerinde ya da yetkilendirilmiş bankalar eliyle bu tahsilat yapılabilir. Vergiler süresi içinde ödenmez ise bu durumda 6183 s. Kanun hükümleri tatbik edilir. Eğer ilgili vergi 5 yıl içinde tahsil edilmez ise zamanaşımına uğrayacaktır ("Mevzuat Bilgi Sistemi", 1953, md. 112).

3.4. Türkiye’de Covid 19 Döneminde Getirilen Gümrük Vergisi ile İlgili Tedbirler

3.4.1. Covid 19 Döneminde Türkiye’nin Aldığı Vergisel Tedbirler

Yukarıda görüldüğü üzere, Covid 19’un ekonomi alanındaki olumsuz sonuçlarının bertaraf edilebilmesi için çeşitli tedbirlerin alınması gerekmiştir. Bu tedbirlerden bazıları da vergisel süreçlere ilişkindir. Ülkemizde de bu konuda çeşitli çalışmaların yapıldığı ve uygulamaya konulduğu anlaşılmaktadır. Ülkemizde, vergi alanındaki sürece bakıldığında, bilhassa mücbir sebep hükümlerinden faydalanılması için çeşitli düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yapılan çalışmalar, 518 sıra nolu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği’nin hazırlanmasını netice vermiştir. Bu tebliğ, 24.3.2020 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. İlgili düzenleme kapsamında hangi sektörlerin Covid 19 salgını nedeniyle mücbir sebepten yararlanabileceği tespit edilmiştir. Bu kapsamda ilgili tebliğin detaylı bir liste ortaya koyduğu görülmektedir (Güzeş, 2020, s. 307).

Sektörel hükümlere ek olarak, bilanço ve işletme esaslı çerçevesinde defter tutan ticari ve zirai kazanç temin eden mükelleflerin ve serbest meslek kazancı olan mükelleflerin de mücbir sebepten yararlanmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede, beyannamelerin verilme zamanı ile verginin ödeme süresi de ertelenmiştir (Güzeş, 2020, s. 307).

Belirli sektörlerde ise vergi indiriminin yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Hava Yolu Taşımacılığı sektöründe KDV indirimi, Konaklama Vergisi'nin ertelenmesi, vergi cezaları bakımından, cezanın muhataplarına yönelik kısmi af, Kurumlar Vergisi kapsamında, beyanname verilmesinin ve tahakkuk eden vergilerin ödenmesinin ertelenmesi, Belediyelerin SGK'ya yapacakları ödemelerin ertelenmesi gibi çeşitli hükümler yer almıştır. Diğer yandan, çeşitli mali tedbirlerin de alındığı görülmektedir (Güzeş, 2020, s. 307).

3.4.2. Gümrük Vergisi ile İlgili Tedbirler

Türkiye Cumhuriyeti tarafından gümrük vergisi ile ilgili çok çeşitli tedbirlerin Covid 19 sürecinde alınmaya başlandığı görülmektedir. Bunlardan en önemlileri, sürecin başlangıcında, sağlık ile ilgili olarak gerçekleştirilecek olan ithalata ilişkin olarak gümrük vergisinin yumuşatılması ya da tamamen kaldırılmasına ilişkin olarak kendisini göstermektedir.

İlgili kararlardan ilki, 2020/2285 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı'dır. Bu karar, İthalat Rejimi Kararına Ek Karar başlığını taşımaktadır. Buna göre 9019.20.00.00.18 gümrük tarife istatistik pozisyonu kapsamında bulunan birtakım *Cihazlar*, 416/2018 sayılı karar kapsamında, İlave Gümrük Vergisi alınan emtia listesine dâhil olmasına karşın bu listeden kaldırılmıştır. Bunun anlamı şudur ki, solunum cihazlarının yurt dışından temin edilmesi bakımından, 25.3.2020 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, ilave gümrük vergisinin tahsil edilmesi uygulamasından vazgeçilmiştir ("2285 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı", 2020).

Benzer şekilde, 25.3.2020 tarihinde, 2016/9548 sayılı İthalat Rejimi Kararına Ek Karar bağlamında, tek kullanımlık maskeler için yapılacak olan ithalatlardan ilave gümrük vergisinin alınması uygulamasının kaldırıldığı görülmektedir. Söz konusu emtianın İlave Gümrük Vergisi alınacak eşyalardan 6307.90 gümrük arife pozisyonunda, Diğer Hazır Eşya arasında yer aldığı görülmektedir. Tıbbi Maskeler (bir kullanımlık) türündeki eşyaların ise 6307.90.98.10.11 gümrük tarife istatistik pozisyonunda yer almaktadır ve ilave gümrük vergisi alınan eşyalar arasından çıkarılmıştır ("2286 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı", 2020).

Aynı gün, Gümrükler Genel Müdürlüğü tarafından 5343331 sayılı Taşıtlar Süre Uzatımı Korona Virüs Salgını başlığını taşıyan yazısında koronavirüsün mücbir sebep teşkil ettiğine yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu kapsamda geçici ithalat rejimi, gümrük kontrolü altında yer alan işletmelere uygulanan düzenlemeler, geçici ihracat kapsamında ve hariçte işletme rejimi kapsamında gümrük idaresi tarafından ihracatçılara uygulanacak olan izin süresini, 1.2.2020 tarihinde ya da sonrasında dolacak olan emtia bakımından, ilave bir başvuruya gerek olmaksızın 30 Haziran 2020 tarihine kadar uzatılmıştır. Benzer şekilde, Geçici İthalat Rejimi bağlamında da Türkiye Gümrük Bölgesi'nde yer alan belirli ticari veyahut da bireysel alana tahsis ancak yabancı plakalı olan taşıtların ulusal sınırlar içerisinde kalmasına ilişkin sürenin de 1.2.2020 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere yine 30 Haziran 2020 tarihine kadar uzatıldığı anlaşılmaktadır. Fakat bu sürenin aşıldığı tarih itibarıyla ilgili araçların halen ülke sınırları içerisinde kalmaya devam etmesi durumunda bir mücbir sebebin gösterilmesi gerektiği düzenlenmiştir ("Ticaret Bakanlığı", 2020).

20.3.2020 tarihinde kabul edilen tedbirler arasında yer alan uygulamalardan biri de Koronavirüs tedbirleri kapsamında tam beyanlı yaygın basitleştirilmiş usul ve varış öncesi gümrükleme işlemleridir. Gümrükler Genel Müdürlüğü tarafından bu tarihte, 53406947 sayılı yazı ile başkaca bir talimat söz konusu olmadığı sürece belirli eşyalar bakımından, gümrük işlemlerinin hızlandırılması gerektiği, bunun için de tam beyanlı yaygın basitleştirilmiş usulden faydalanma taleplerinin kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu eşyalar şu şekildedir: ("Ticaret Bakanlığı Gümrükler Genel Müdürlüğü", 2020)

- Cerrahide kullanılan eldivenler
- Serum ve kan verme seti kanülü
- Damar içi kataterler-steril, tek kullanımlık, anjiyografi için
- Diğerleri
- Cihazlar

Diğer yandan, bu kararlardan üç gün evvel, 17.3.2020 tarihinde, ülkeye her türlü egzotik hayvanın, ne maksatla olursa olsun girişinin yasaklandığı görülmektedir. Bunlara ek olarak omurgasızlar, amfibik hayvanlar, kedi, köpek, gelincik, süs balıkları, sürüngen gibi hayvanlar ile evcil tavşanlar gibi hayvanların da yolcular ile girişine ilişkin tedbirler alınmıştır.

Tüm bu açıklamalardan başka, doğrudan Türkiye Cumhuriyeti tarafından alınmış çeşitli kararlarla, ithalata uygulanan çeşitli vergilendirmeler de söz konusu olmuştur. Bu uygulama kapsamında, Türkiye, 2020 yılında geçici süreliğine 5.088 ürüne ek gümrük

vergisi getirmiştir.

Tarife artışlarından etkilenen ürün yelpazesi oldukça geniştir. Buna karşın, üst düzey ticaret ortaklarının ekseriyeti, mevcut ikili ticaret anlaşmaları yoluyla ek gümrük vergilerinin dışında kalmaktadır. Bu sayede, söz konusu düzenlemeler, toplam ithalatın yalnızca %6,5'ini etkilemiştir. Ülke bazında ürün düzeyindeki regresyon analizi, efektif tarife oranlarındaki bir puanlık artışın ithalat değerini yüzde 1,24 oranında azalttığına dair değerlendirmeler bulunmaktadır. Türkiye'nin bazı ürün gruplarında pazar gücüne rağmen ürün düzeyinde bir heterojenliğe rastlanmamaktadır. Yapılan araştırmalar, söz konusu gümrük düzenlemelerinin ithalat fiyatları üzerinde de istatistiksel olarak anlamlı bir etki bulunmadığını ortaya koyduğu, böylece artan tarifelerin maliyetinin tamamının Türk firmaları ve tüketicileri tarafından karşılandığı ifade edilmektedir.

Genel olarak gümrük vergilerine dönük olarak, Covid 19 dönemi içerisinde, 6 farklı düzenleme yapılmıştır. Bunlar, 18 Nisan, 21 Nisan (2), 11 Mayıs, 20 Mayıs ve

28 Haziran 2020 tarihli 6 farklı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 16.437 GTİP (Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonları) ürününden 5.088 ürüne ek gümrük vergisi getirmiştir.

3.4.2.1. 18.4.2020 Tarihli kararlar

Gümrük vergisi bağlamında Cumhurbaşkanı tarafından alınan Covid 19 konulu ilk tedbirler, 18.4.2020 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Tedbirlerden ilki 2422 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı'dır. Bu karar, Ekli "İthalat Rejimi Kararına Ek Kararın yürürlüğe konulmasına, 1567 sayılı Kanunun m. 1, 474 sayılı Kanunun m. 2, 3283 sayılı Kanun'un m. 2, 4458 sayılı Kanunun m. 16, 22 ve 55. maddeleri ile 2976 sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde düzenlenmiştir. Buna göre karar, 20.12.1995 tarih ve 95/7606 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe konulmuş bulunan İthalat Rejimi Kararı'nın ekli I sayılı listede yer alan 12. fasıl başlıklı tablonun altında yer alan sekiz numaralı dipnota yönelik değişiklik öngörmektedir. İlgili değişiklik ile 31.5.2020 tarihine kadar gümrük vergisi %9 olarak belirlenmiştir. Bu oran, Bosna Hersek ve Kosova için %0, Singapur için ise %9 olarak belirlenmiştir. 1.6.2020- 30.6.2020 tarihleri arasında ise gümrük vergisi %13 olarak belirlenmiştir. Bu oran, yine Bosna Hersek ve Kosova için %0 iken Singapur için %13 olarak belirlenmiştir. Diğer yandan aynı kararın Eki I sayılı listede yer alan 13. ve 15. fasıllarda yer alan birinci dipnot açısından ise gümrük vergisi 31.5.2020'ye kadar %18 iken 1.6.2020- 30.6.2020 tarihleri arasında %30 olarak uygulanmıştır. Bu oranlar ise Kosova için her iki zaman dilimi açısından %0 olarak belirlenmiştir. Kararlardan önce ilgili ürünler için vergi oranları 1. dipnot için %20, 8. dipnot için %27 olarak uygulanmaktadır. ("2422 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı", 2020).

2423 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile ilgili Bakanlar Kurulu kararının 72. faslında yer alan tablodaki eşyaya ilişkin olarak uygulanacak gümrük vergisi oranları belirlenmiştir. Bu oranlar ile diğer ülke sütununda yer alan Gümrük Vergisi oranları 18.04.2020 ile 15.07.2020 arasında ortalama %4 ila %8 oranında artırılmıştır (“2423 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı”, 2020).

2424 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile kimyasal, deri, makine ve benzeri ürünlerde uygulanan ilave gümrük vergileri ile ilgili düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme kararın yayım tarihinden Ek-1 sayılı liste için 01.10.2020 ile 31.12.2020 tarihleri arasında geçerli iken Ek-2 sayılı liste kararın yayımı tarihinden 30.09.2020 tarihine kadar geçerlidir. 5, 6, 7, 8, tablolarda gösterilen eşyalara %5 ila %50 oranında ilave gümrük vergisi getirilmiştir. (“2424 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı”, 2020).

3.4.2.2. 2429 Sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı

Gümrük vergisine dair getirilen ilk yenilik, 21.4.2020 tarih ve 31106 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile gerçekleşmiştir. Söz konusu Cumhurbaşkanlığı kararına göre, İthalat Rejimi Kararına Ek Kararlar kapsamında belirli ürünlere ilişkin olarak, ilave gümrük vergileri ekli kararın yürürlüğe konulmasına karar verilmiştir. Bu karar, 1567 sayılı Kanun m. 1, 474 sayılı Kanun m. 2 ve 3283 sayılı Kanun m. 2, 4458 sayılı Kanun md. 16, 22 ve 55. maddeleri ile 2976 sayılı Kanun’un hükümleri çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu karar ile bilhassa tekstil, konfeksiyon, deri, ayakkabı ve benzeri ürünlerde uygulanan ilave gümrük vergileri ile ilgili düzenleme yapılmıştır. İlgili düzenleme ile 20.04.2020 ile 30.09.2020 tarihleri arasında geçerli olup 5, 6, 7, 8, tablolarda gösterilen oranlara %2 ila %5 oranında ilave gümrük vergisi artışı olmuştur (“2429 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı”, 2020).

3.4.2.3. 2430 Sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı

Gümrük vergisine dair getirilen ilk yenilik, 21.4.2020 tarih ve 31106 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile gerçekleşmiştir. Söz konusu Cumhurbaşkanlığı kararına göre, İthalat Rejimi Kararına Ek Kararlar kapsamında belirli ürünlere ilişkin olarak, ilave gümrük vergileri ekli kararın yürürlüğe konulmasına karar verilmiştir. Bu karar, 1567 sayılı Kanun m. 1, 474 sayılı Kanun m. 2 ve 3283 sayılı Kanun m. 2, 4458 sayılı Kanun m. 16, 22 ve 55. maddeleri ile 2976 sayılı Kanun’un hükümleri çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu karar ile sanayi ürünlerinde uygulanan gümrük vergisine dair düzenlemeler yapılmıştır uygulanan ilave gümrük vergileri ile ilgili düzenleme yapılmıştır. Söz konusu karar 21.04.2020 ile 30.09.2020 tarihleri arasında geçerli olup 5, 6, 7, 8, tablolarda gösterilen oranlara %9 ila %15 oranında ilave gümrük vergisi artışı olmuştur (“2430 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı”,

2020).

3.4.2.4. 2514 Sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı

Bu Cumhurbaşkanlığı kararı ile spesifik bir sektöre vurgu yapılmamış ise de İthalat Rejimi Kararına Ek Karar'da Ek-1 ve Ek-2'de ilave gümrük vergisi oranları gösterilmiştir. Buna göre 1.10.2020 tarihinden itibaren, Ek-1'de yer alan ürünlerde, 30.9.2020 tarihine kadar ise Ek-2'de yer alan tablolarda ilave gümrük vergileri gösterilmiştir. Her halde, toplanan vergi oranının 14.5.1964 tarihli 474 sayılı Gümrük Giriş Tarife Cetveli Hakkında Kanunda gösterilen hadlerin %50'sinden fazla olamayacağı düzenlenmektedir (2514 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, m. 2). Aşması durumunda ise gösterilen hadlerin %50 artırılmış seviyelerinin uygulanacağı düzenlenmiştir. Diğer yandan, ekte yer alan tablolarda bulunan A.TR dolaşım belgesi ile ithal edilen ve menşei AB ülkeleri ile Türkiye dışında kalan ürünler bakımından, “Diğer Ülkeler” sütununda belirtilen oranlar üzerinden vergilendirmenin yapılacağı düzenlenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin tarafı olduğu serbest ticaret anlaşmaları bağlamında bir çapraz menşe kümülasyon sisteminde yer alan diğer ülkelerden ithal edilen eşyadan, tercihlili menşei tevsiki haline ilave gümrük vergisinin alınmayacağı düzenlenmiştir (2514 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, m. 3). Aynı karar ile nihai kullanım mevzuatı kapsamında sivil hava taşıtlarında kullanmak için ithal edilen ürünler için gümrük vergisi uygulanmıyor ise bu eşya için ilave gümrük vergisi de uygulanmayacağı düzenlenmiştir. Aynı şekilde, ilgili karar kapsamında yer alan eşya aynı zamanda İthalat Rejimi Kararına ekli V sayılı listede yer alıyor ise, ilave gümrük vergisinin uygulanmayacağı düzenlenmiştir. Söz konusu karar 11.05.2020 ile 31.12.2020 tarihleri arasında geçerli olup 5, 6, 7, 8, tablolarda gösterilen eşyalara %1,9 ila %30 oranında ilave gümrük vergisi getirilmiştir (“2514 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı”, 2020).

3.4.2.5. 2565 Sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı ve 2682 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı

2565 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, 20.5.2020 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. 2682 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ise 28.6.2020 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Cumhurbaşkanlığı Kararı, 20.12.1995 tarih ve 95/7606 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan İthalat Rejimi Kararına ekli II sayılı listede yer alan gümrük tarife istatistik pozisyonlarına ilişkin ilave gümrük vergisini düzenlemektedir. İlgili Cumhurbaşkanlığı Kararı genel hatları itibarıyla 2514 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararına benzemektedir. Bu düzenleme ile de ekli listelerde belirli ürünlere uygulanacak olan ilave gümrük vergisi tarifesi düzenlenmiştir. Söz konusu ilave gümrük vergisinin her halükarda 474 sayılı Kanun'da belirtildiği şekilde hadlerin %50'sini aşamayacağı belirtilmiştir. Tıpkı 2514 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı'nda olduğu gibi, ekte yer alan tablolarda bulunan A.TR dolaşım belgesi ile ithal edilen ve menşei AB ülkeleri ile Türkiye dışında kalan ürünler

bakımından, “*Diğer Ülkeler*” sütununda belirtilen oranlar üzerinden vergilendirmenin yapılacağı düzenlenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’nin tarafı olduğu serbest ticaret anlaşmaları bağlamında bir çapraz menşe kümülasyon sisteminde yer alan diğer ülkelerden ithal edilen eşyadan, tercihli menşenin tevsiki haline ilave gümrük vergisinin alınmayacağı düzenlenmiştir. Fakat tek farkla ki, bu karar ile gümrük vergisine tabi eşyanın menşei konusunda doğru beyan verme yükümlülüğünün vergi sorumlusunda, ithalatçıda, olduğu düzenlenmiştir. Eğer ki bir ürün, *Diğer Ülkeler* grubunda yer alan ülkeler kapsamında gümrük vergisine tabi tutulmuş ve A.TR dolaşım belgesi ile AB ülkelerine ihraç edilmiş ise bu durumda, ilave gümrük vergisinin uygulanacağını da emretmektedir. 2565 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ekli listelerdeki eşyalara %4,2 ile %30 arasında, 2682 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ekli listelerdeki eşyalara %2 ile %20 arasında ilave gümrük vergisi getirilmiştir. (“2565 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı”, 2020); (“2682 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı”, 2020).

3.4.2.6. Cumhurbaşkanlığı kararları ile ilgili genel değerlendirme

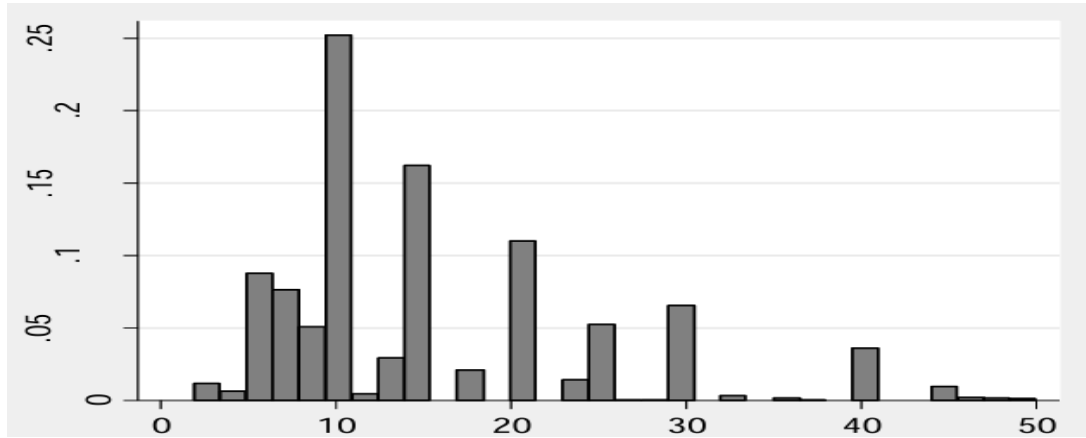
Yukarıda ele alınan ve beş farklı tarihte çıkan Cumhurbaşkanlığı kararları ile toplamda 5088 adet farklı mal üzerinde uygulanan gümrük vergisi oranlarında değişiklikler öngörülmüştür.

Kararnameler ile genel olarak, ilgili ürünlere ek gümrük vergisi getirilmiş ya da vergi oranları arttırılmıştır. Diğer yandan bazı ürünlere ise ilk kez gümrük vergisi uygulanmıştır. Böylece, ek gümrük vergilerinde geçici bir artış söz konusu olmuştur. Bu artışlar, 2020 yılının üçüncü çeyreğinde toplam ithalat değerini yaklaşık %0,9 oranında artırmıştır (“Türkiye İstatistik Kurumu”, 2020c). Bu kararlardan dördü ilk kez 1.912 ürüne ek gümrük vergisi getirdi. Oranların Ekim 2020'ye kadar geçici olarak daha yüksek oranlarda, daha sonra ise normal oranlarda uygulanması planlanmıştır. Diğer dört karar ise 3.174 üründe mevcut ek gümrük vergisi oranlarını Ekim 2020'ye kadar geçici olarak artırmıştır. 24 Eylül tarihli Cumhurbaşkanlığı kararı ise geçici yüksek oranların son tarihini Eylül 2020 sonundan aralık ayına kadar uzatmıştır.

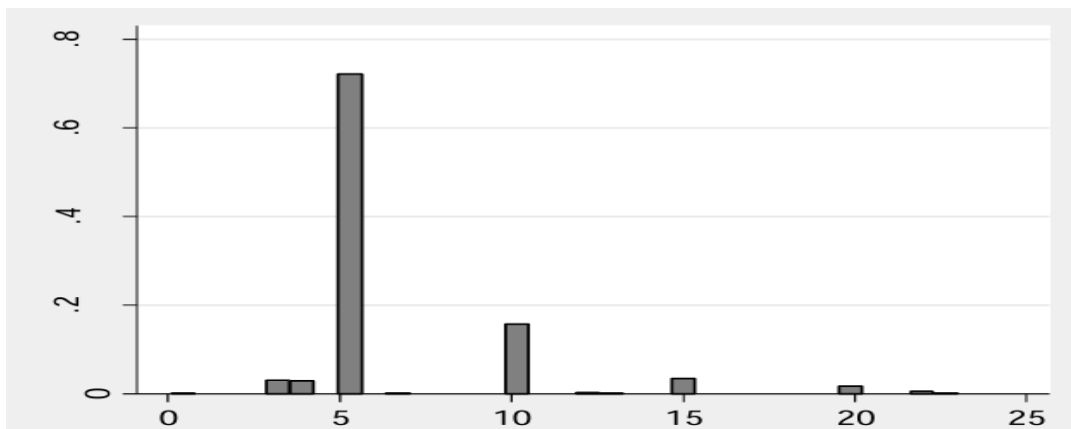
İlgili kararlar, genel olarak *plastik, deri, tekstil, ayakkabı, makine, elektronik, spor ürünleri ve oyuncakların* da aralarında bulunduğu çok çeşitli ürün gruplarını etkilemiştir. Tarife artışlarının kesin gerekçesini açıklayan resmi bir açıklama bulunmamıştır. İlgili kararların amaçlarını değerlendirmek bakımından, söz konusu kararların kuvvetle muhtemel pandemi döneminde yerli üreticiyi koruma, ticaret açığını azaltma ve bütçe gelirlerini artırma amaçlı olduğu savunulabilir.

Teorik olarak, ülke-ürün düzeyinde tarifelerdeki bir artışın, ürün düzeyindeki genel ithalat talebini azaltması, ithalat talebini etkilenen ülkelere muaf ülkelere kaydırması, denge ürün fiyatlarındaki artış nedeniyle ürün düzeyinde yerli üretimi artırması ve eğer ithalat talebinin fiyat esnekliği çok yüksek değilse devletin vergi gelirlerini artırmak şeklindedir (Fajgelbaum vd., 2020, s. 2111; Cavallo vd., 2019, s. 3; Handley vd., 2020, s. 2; Flaaen vd., 2020, s. 2105).

Bağır tarafından yapılan çalışma, ilgili gümrük vergisi oranlarını grafik olarak aktarmıştır. Buna göre, Ek-1’de yer alan gruptaki mallara getirilen ilave vergi oranlarının genelde %10 oranında arttığı fakat %20 ve %30 oranında artışların olduğu da önemli bir grubun bulunduğu, %40 ve %50 oranında artışların yaşandığı ürünlerin ise daha az olduğu anlaşılmaktadır (Bağır, 2021, s. 5).

Şekil 17. 1. Grupta yer alan mallar için ilave gümrük vergi oranları (Bağır, 2021, s. 5)

Şekil 18. 2. Grupta yer alan mallar için ilave gümrük vergisi oranları (Bağır, 2021, s. 5)

Ek-II'de yer alan mallar açısından uygulanan artış dikkate alındığında ise büyük oranda %5, sonrasında ise %10 oranında artışların olduğu, %15 ve %20 oranındaki artışların ise daha sınırlılığı kaldığı anlaşılmaktadır (Bağır, 2021, s. 5).

İlave gümrük verilerinin özelliklerine değinmek gerekmektedir. Ek gümrük vergisi oranlarının etkilenen ürünlere göre dağılımı Şekil 17 ve 18'da gösterilmektedir. Şekil 17'de ilk kez ek gümrük vergisi uygulanan ürünlere (1. grup ürünler) ilişkin ek vergi oranları görülmekte olup, bu gruptaki oranlar %2 ile %50 arasında değişmektedir. Şekil 18, son düzenlemelerden önce ek gümrük vergisi uygulanan ürünlerin (2. grup ürünler) ek gümrük vergisi oranlarındaki artışı göstermektedir. Efektif tarife oranlarındaki artış ikinci grupta daha düşüktür. Türkiye ile ikili ticaret anlaşmasına taraf olan ülkelere gelen ürünlerin ithalatı ek gümrük vergisinden muaf tutulduğundan, oranlar ortak ülkelere homojen bir şekilde uygulanmamaktadır (Bağır, 2021, s. 4).

Muaf ülkeler arasında AB üyesi ülkeler, EFTA üyesi ülkeler (İzlanda, Norveç, Lihtenştayn ve İsviçre), İsrail, Makedonya, Bosna-Hersek, Fas, Batı Şeria ve Gazze Şeridi, Tunus, Mısır, Gürcistan, Arnavutluk, Ürdün, Şili, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Moldova, Faroe Adaları, Güney Kore, Mauritius, Malezya ve Singapur gibi ülkeler yer almaktadır. Dolayısıyla bu ülkelere yapılan ithalatlar düzenlemelerden hiçbir şekilde etkilenmemektedir (Bağır, 2021, s. 5).

Öte yandan oranlar muaf olmayan ülkeler arasında homojen bir şekilde uygulanmaktadır. Analizdeki gözlem birimi ülke-ürün çiftleridir ve ürünler ve ülkeler arasındaki muameledeki farklılıkları yakalayabilecektir. Oranların Ekim 2020'ye kadar geçici olarak daha yüksek bir oranda uygulandığı ve 6 kararın farklı tarihlerde yürürlüğe girdiği göz önüne alındığında, 6 kararın tamamının geçerli olduğu Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında oranlarda başka bir değişiklik bulunmamaktadır (Bağır, 2021, s. 5).

Bu dönem aynı zamanda ulaşım, iş dünyası ve sosyal hayata yönelik kısıtlamaların büyük ölçüde kaldırılması nedeniyle küresel salgının uluslararası ticaret ve tüketici talebi üzerindeki etkilerinin de daha az olduğu bir dönemdir. Ülke ve ürün kırılımında 2019 üçüncü çeyrek ticaret verileri kullanılarak toplam ithalatın ne kadarının ek gümrük vergisi oranlarından etkileneceği tahmin edilebiliyor. 2019 yılı üçüncü çeyreğinde ithalat değeri pozitif olan 92.450 ülke-ürün çiftinden 13.144 ülke-ürün çiftinin ek gümrük vergisinden etkilenmesi bekleniyor. Etkilenen çiftlerin toplam ithalat değeri, toplam ithalatın %6,5'ine tekabül ediyor. Aynı çeyrekte etkilenen ithalata uygulanan ek vergi oranlarının ağırlıklı ortalaması 11,32 puan civarındadır. 2019 yılının üçüncü çeyreğinde ilave gümrük vergisi yükünün Türkiye'nin toplam ithalatına oranını ele alırsak bu oran 0,73 puan civarındadır

(Bağır, 2021, s. 2).

Bağır'a göre (2021), tarife artışlarından etkilenen ürün yelpazesi oldukça geniş olmasına rağmen, birçok ülkenin mevcut ikili ticaret anlaşmaları nedeniyle düzenlemenin dışında kalması nedeniyle toplam ithalatın yalnızca %6,5'i düzenlemeden doğrudan etkilenmiştir. Etkilenen ithalatta tarife oranı artışının ağırlıklı ortalaması yaklaşık 11,32 puan olup, toplam ithalatta 0,73 puanlık tarife artışı anlamına gelmektedir. Ülke-ürün düzeyindeki regresyon analizi, efektif tarife oranlarındaki bir puanlık artışın ithalat değerini yüzde 1,24 oranında azalttığını göstermektedir. Türkiye'nin o ürünlerdeki pazar gücü nedeniyle ürün düzeyinde bir heterojenlik olduğuna dair bir kanıt yok. İthalat fiyatları üzerinde de istatistiksel olarak anlamlı bir etki görülmediği için artan tarifelerin maliyetinin tamamı Türk firmaları ve tüketicileri tarafından karşılanıyor. Genel olarak regresyon sonuçları, 6 farklı düzenleme ile ek gümrük vergisi oranlarında yapılan geçici artışların 2020 yılının üçüncü çeyreğinde ithalatı yaklaşık %0,9 oranında azalttığını göstermektedir (Bağır, 2021, s. 2).

3.5. Covid 19 Döneminde Getirilen Gümrük Vergilerinin Etkileri

Gümrük vergisinin oranlarının yükseltilmesinin ya da azaltılmasının ülkenin ekonomik verileri üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak belirli etkileri olmaktadır. Bu başlık altında, Türkiye'nin makro-ekonomik verileri üzerinden gerçekleşen belirli değişimler üzerinden bu tür değişimlere yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur.

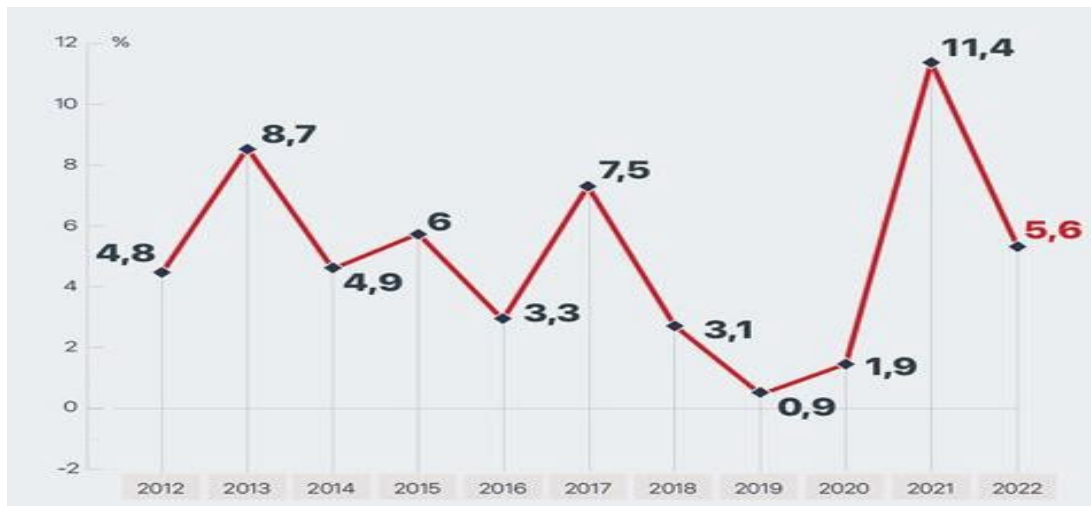
3.5.1. Üretim Üzerindeki Etkisi

Mallara uygulanan gümrük vergisi oranlarının arttırılması ile temel olarak gözetilecek olan amacın ulusal sınırlar içerisinde gerçekleştirilen üretim sonucu kullanılacak olan malların piyasa değerini korumak olduğu ve yerli üretimin teşvik edilmesi olduğu kabul edilmektedir. Bunun nedeni, gümrük vergilerinin yükseltilmesi ile ithalatın azaltılmasının amaçlanmasıdır. İthal ürünlere karşı rakip olan yerli üreticilerin korunması ve üretim kabiliyetlerinin arttırılmasına imkân tanınması bu kapsamda sayılabilir. Dolayısıyla gümrük vergisinin artışı ile ithal edilen malın muadilini Türkiye'de üreten üreticinin kârının artması beklenecektir. Bu durumun da üretim artışına neden olması beklenecektir (Malğaz, 2020, s. 13).

Bu durumun aynı şekilde istihdam artışı ve iç piyasada atıl bulunan kaynakların verimli şekilde kullanılmasına dönük bir durum da oluşacaktır. Fakat bu durumda, daha düşük fiyatlara imal edilebilecek olan bir malın, yüksek gümrük vergisi nedeniyle kaynaklarının fiyatının artması ve yüksek üretim maliyetleri nedeniyle yeni üreticilerin

piyasadan çekilmesi nedeniyle aşırı fiyatlamaların olması sorunu ortaya çıkabilecektir. Bu nedenle, kısa dönemde temin edilen faydaların uzun dönemde devamlılığının sağlanmasının zor olduğuna yönelik değerlendirmeler söz konusudur. Bunun için de uluslararası marjinal maliyetleri seviyesine çekilmiş bir üretim maliyetinin bulunması önemlidir (Arslan, 2014, s. 54). Gümrük tarifelerinin yerli üretimi koruma kabiliyeti, belirli bir sanayi alanı ya da belirli bir iktisadi sektör için olumlu olabilirse de tüm ülke iktisadi durumu açısından aynı oranda etkili olamayabilir. Bu nedenle uzun dönemde yüksek gümrük vergilerinin ülkenin üretim kapasitesi üzerinde olumsuz etkileri olabileceği düşünülmemektedir. Aşırı korumacılık dolayısıyla, sanayi dallarının dış ticaret kabiliyetinin zayıflaması ve ülke sınırlarına çekilmeleri söz konusu olabilecektir. Bu durum ile karşılaşmamak adına, vergilerin makul ve rekabetçi bir seviyede tutulması gerektiği tavsiye edilir (Tüyen, 2015, s. 57).

Bir ülkedeki toplam üretim gayri safi milli hasıla üzerinden incelenmektedir. Gümrük vergilerinin artışının ülkedeki iç üretim üzerindeki etkilerini incelemek bakımından bu verilerden yararlanarak değerlendirmede bulunmak mümkündür.

Şekil 19. Türkiye'nin 2012-2022 yılları arasında GSMH oranları ("Türkiye ekonomisi 2022'de", 2023)

Şekil 19'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin iç GSMH oranları 2019 yılında azalma göstermesine karşın 2020 yılı içerisinde bir artış meydana gelmiştir. Bu artış, Covid 19 pandemi tedbirlerinin dünya genelinde gevşetilmesi ile daha fazla yükselmiş olmasına karşın 2020 yılı içerisindeki artışın 2019 yılına kıyaslandığında daha fazla olması dikkat çekicidir. Buradan hareketle, Türkiye'deki üretim kapasitesinin arttığı ve yerli üretimine yönelik teşviklerin sonucunu verdiği ifade edilebilir. Elbette gümrük vergisindeki artışların da etkisinin olup olmadığı araştırılmalıdır. Bu durum ise Türkiye'nin aynı dönemdeki ithalatı üzerindeki etkisi üzerinden değerlendirilebilir.

Türkiye'nin 2019 yılı ve 2020 yılındaki karşılaştırıldığında, önemli bir gerilemenin olduğu görülmektedir. İkinci bölümde görüldüğü üzere, Türkiye'de mal ve hizmetler

bakımından ithalat ve ihracat dengesinde önemli bir bozulmanın olduğu açıktır. Türkiye'nin aynı dönemde ithalatı artmış fakat ihracatı ise azalmıştır. Bu durum ise önemli bir dış ticaret açığı olarak kendisini göstermiştir. Gümrük vergilerinin tek başına ithalatı azaltmadığına yönelik bir sonuca ulaşmak da bu noktada mümkündür. Bunun temel nedeni ise, ilgili vergi artışlarının, pek çok ikili ekonomi anlaşmaları dolayısıyla uygulama alanı bulamaması ve sınırlı bir alanda kalması olarak düşünülebilir. Diğer yandan, Türkiye'nin ihracatının önemli bir kısmını gerçekleştirdiği AB ülkelerinde uygulanan tedbirler dolayısıyla ihracat oranlarında artışın meydana gelmesi de bu açığı arttırmıştır.

Görüldüğü üzere, Türkiye'nin GSMH'si 2020 yılında artmış ise de bunun yerli üretime yönelik gümrük vergisi teşvikleri nedeniyle olduğunu söylemek güçtür zira ithalat da aynı şekilde, bir önceki yıla oranla artmıştır.

3.5.2. Tüketim Üzerindeki Etkisi

İlgili gümrük vergisi oranlarındaki artış, bu malların ve bu malların kullanıldığı hizmetlerin piyasa fiyatları üzerinde fiyat artırıcı bir etki doğuracaktır. Bunun da dolaylı olarak tüketici davranışları üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Genelde, gümrük vergisindeki artışların fiyatlarda da artış şeklinde yansıtacağı, bunun ise yurt içi talep üzerinde azaltıcı bir etki doğuracağı düşünülmektedir. Açıktır ki bu durum tüketicinin refahındaki bir azalma ile değerlendirilmektedir (Malğaz, 2020, s. 13).

TÜİK tarafından yapılan incelemeler, 2020 yılının dördüncü çeyreğine gelindiğinde, yerleşik hane halklarının nihai tüketim harcamalarının 2019 yılının dördüncü çeyreği ile kıyaslandığında %8,2 oranında bir artış ortaya koyduğunu belirlemiştir ("Türkiye İstatistik Kurumu", 2020a). Dolayısıyla Covid 19 tedbirleri kapsamında gümrük vergisi uygulamalarının, Türkiye'de uygulanan diğer tedbirler ile değerlendirildiğinde tüketim üzerinde kendiliğinden azaltıcı bir etki doğurduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

3.5.3. Dış Ticaret Etkisi

Gümrük vergisinin artmasının ya da azalmasının bir diğer etkisi de dış ticaret etkisidir. Küresel piyasada, gelişmiş devletler, tek alıcı ya da tek satıcı konumunda olabilmektedir. Bu durum, bu ülkelerin mal satımı ya da mal alımı konusunda, fiyatları belirleme ve etki etme konusunda bir tekel olma kuvvetine sahip olmaları sonucunu da doğurmaktadır. Diğer ülkeler ise bu belirlenimlere rıza göstermek mecburiyetinde kalabilmektedir. Bu nedenle dış ticaret politikasının tatbik edilmesi konusunda, ticaret potansiyelinin azalmasını, ticaret hadlerinin ise kendi faydalarına dönüşmesini sağlamak adına ilave gümrük vergilerine yönelmek isteyebilmektedir. Bunun nedeni ise ilgili ülkelerin ihracat piyasasında refahı

azami bir seviyeye çekmek maksadıyla üretimi azaltmayı, buna karşın fiyatı artırmayı sağlar. Bu durum onların tekel sahibi olmalarının bir sonucudur. Gümrük vergisinin bu noktada önemli bir işlevi görülmektedir. Zira malın ulusal sınırlara dahil edilmesi noktasında satış fiyatı gümrük vergisi tarafından etkilenmektedir. Eğer gümrük vergisi artarsa malın da fiyatında bir artış söz konusu olur. Bu ilave masraftan kaçınmak isteyen ithalatçının ise ithalattan vazgeçmesi ya da ithalatını sınırlaması beklenir. Elbette yurt içinde bu mala ilişkin önemli bir ihtiyaç söz konusu ise bu durum fiyatlara yansır fakat ithalatta da bir azalma söz konusu olmaz (Çelik, 2008, s. 206).

Yukarıda görüldüğü üzere, Covid 19 tedbirleri kapsamında, geçici bir süreyle 5.088 kalem malda bir gümrük vergisi artışına gidilmiştir. Bu durumun kademeli olarak dış ticaret bakımından, ithalatta bir azalma meydana getirmesi beklenir. Buna karşın, 2020 yılının geneline bakıldığında, ithalatta, bir önceki yıla (2019) kıyasla artışın söz konusu olduğu, aksine ihracatta bir azalmanın söz konusu olduğu görülmektedir. TÜİK verilerine göre, 2020 yılının Ocak ve Aralık ayında, bir önceki yıl ile kıyaslandığında, ithalatın %4,3 artması ve 219 milyar 397 milyon ABD doları seviyesine ulaşması söz konusu olmuştur. Buna karşın, ihracat da aynı dönem içerisinde %6,3 azalmış ve 169 milyar 482 milyon ABD doları şeklinde gerçekleşmiştir. O halde, Covid-19 döneminde gerçekleşen geçici gümrük vergisi artışlarının dış ticarete ithalatın azalması yönünde bir etkisinin olduğunu söylemek mümkün değildir.

3.5.4. Gelir Etkisi

Gümrük vergilerinin bir diğer amacı, devletin gelirlerinde bir artışın sağlanmasıdır. Buna göre, gümrük vergilerindeki artış, her bir mal için devlete ilave bir gelir anlamına gelecektir. Elbette devletin gümrük vergisini arttırırken temel motivasyonu, ulusal üretimin korunması ve dış ticaretin dengesinin sağlanmasıdır fakat bu vergi artışları ile dolaylı bir etkiden bahsetmek de mümkün olacaktır. İthalat yapılan her bir kalem maldan parça başına alınan verginin çarpılması ile söz konusu gelirin büyüklüğü de kendisini gösterecektir. Elbette gümrük vergisindeki artışın makul bir seviyenin üzerine çıkması durumunda, bunun ilgili malın ulusal piyasa fiyatına yansması nedeniyle talep azalacaktır. Bu durumda satışlar düşeceğinden devletin gümrük vergilerinde de azalma söz konusu olabilecektir. Bu nedenle gümrük vergisinin gelir etkisinin ilgili mal ya da hizmete uygulanan oranı, işlem hacmi ve maldaki talebe bağlı olarak belirlenebileceğini ifade etmek gerekmektedir (Selen, 2004, s. 65).

Türkiye Cumhuriyeti'nde gümrük vergisinden elde edilen gelirin 2018-2020 yılları arasındaki görünümü ise şu şekildedir:

Tablo 7. Türkiye Cumhuriyetinde 2018-2020 yılları arasında gümrük vergilerinden elde edilen gelirler (“Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı”, 2021)

Gümrük Vergileri		2018	2019	2020
Gümrük Vergileri		14.209.019.000	15.360.062.000	16.943.575.000
İthalde	Alınan	16.943.575.000	11.740.000	12.951.000
Katma	Değer			
Vergisi				
Diğer Dış Ticaret		3.768.000	4.226.000	4.659.000
Gelirleri				

Tablo 7’den görüldüğü üzere, Türkiye’nin gümrük vergilerindeki, ithaldeki alınan katma değer vergisindeki ve diğer dış ticaret gelirlerindeki gelir etkisi pozitifdir. Başka bir deyişle, 2020 yılında, Türkiye Cumhuriyeti’nin gümrük vergilerindeki artışın gelir artışı şeklinde seyrettiği söylenebilir. Bunun nedeni ise ithalattaki artış üzerinden izah edilebilir. İthalatın düşmesi bir yana, artışın devamlı olması nedeniyle, gümrük vergisi gelirlerinde de bir artışın söz konusu olduğu söylenebilir.

BÖLÜM IV

VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de Covid-19 Pandemisinin Gümrük vergileri üzerindeki etkisi incelenecektir. Bu sayede ele alınan dönemde Türkiye ekonomisinde gümrük vergileri üzerinde etkili olan faktörlerin gümrük vergilerini hangi yönde ve miktarda etkilediğinin açıklanması amaçlanmaktadır. Bu bölümde ilk olarak çalışmada kullanılacak veri seti ve elde edilen kaynaklar tanıtılacaktır. Sonrasında uygulanacak metodolojiye dair teorik bilgi verilecektir. Ampirik analizlerde ilk olarak çeşitli makroekonomik faktörleri arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere değişkenlerin durağanlığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller, ADF) birim kök testi ile saptanacaktır. İkinci olarak sınır testi yöntemiyle değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi ortaya konacaktır. Sınır testinden elde edilecek sonuçlara bağlı olarak ARDL analizi yardımıyla Covid-19 pandemisinin gümrük vergileri üzerindeki uzun dönemli etkileri açıklanacaktır.

4.1. Veri Seti

Çalışmada Türkiye ekonomisinin 2014Q1- 2022Q4 dönemine ait çeyreklik verileri kullanılmıştır. Modelde bağımlı değişken olarak Türkiye’nin gümrük vergi gelirleri alınırken bağımsız değişken olarak pandeminin etkisinin daha net anlaşılması amacıyla ekonomik büyüme ve döviz kuru ele alınmıştır. Ayrıca pandemi öncesi ve sonrası etkileri ölçmek amacıyla 2020Q2-2022Q4 dönemi için 1, diğerleri 0 olacak şekilde bir kukla değişken kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) ve Hazine ve Maliye Bakanlığı veri tabanından alınmıştır. Analize başlamadan önce serilerin doğrusallığının sağlanması amacıyla tüm serilerin logaritmaları alınmıştır. Veri setine ilişkin açıklayıcı bilgi Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. *Değişkenler*

GV	Gümrük Vergi Gelirleri
GDP	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
DK	Reel Efektif Döviz Kuru
K1	Covid-19 kukla değişkeni

4.2. Metodoloji

4.2.1. ADF Birim Kök Testi

Uzun vadeli ilişkilerin ampirik analizi, iktisadi teorik ve ampirik araştırmaların odak noktasını oluşturmıştır. Uzun vadeli ilgi ilişkilerindeki değişkenlerin durağan olduğu durumda, genel bir uygulama serilerin eğilimini azaltmak ve bu eğilimdeki serileri gecikmeli dağıtılmış otoregresif modeller olarak modellemek, bu alandaki önemli bir yaklaşımı temsil etmektedir (Pesaran ve Shin, 1998, s. 1). Başka bir deyişle, değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkinin varlığını test etmek için kullanılan eşbütünleşme analizlerinde, değişkenlerin tamamının birim köklü bir sürece sahip olmaları gerekmektedir. Bu koşul, sapmasız ve güvenilir sonuçlar elde etmek için son derece kritiktir. Diğer bir ifadeyle, değişkenlerin $I(1)$ sürece sahip olması beklenmektedir.

Ancak, ARDL yaklaşımında bu koşulun sağlanmasına gerek yoktur. Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından gösterildiği gibi, değişkenlerin asimptotik dağılımları ve regresörlerin tamamen $I(0)$ veya tamamen $I(1)$ olmasına bakılmaksızın, değişkenler arasında seviyelerde bir ilişki olmadığı sıfır hipotezi standart değildir. Yine bu çalışmada önerilen testin tutarlı olduğu ve asimptotik dağılımının $I(0)/I(1)$ değişkenlerinin bir karışımı olan bir dizi regresör için sıfır hipotezi altında geçerli olduğu belirtilmiştir (Pesaran vd. 2001, s. 290). Değişkenlerin durağanlıkları önemli değilken, bağımlı değişkenin birim köklü bir sürece sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle, bağımlı değişkenin $I(1)$ olması beklenir.

Bu tez kapsamında, değişkenlerin durağanlıklarını test etmek amacıyla geleneksel birim kök testleri kullanılmıştır. Bu bağlamda, Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi, değişkenlerin durağanlık özelliklerini değerlendirmek için uygulanmıştır. Gerçekleştirilen birim kök testi sonuçları, değişkenlerde meydana gelen bir şokun etkisinin devam edip etmediğini incelemektedir. Eğer meydana gelen bir şokun etkisi, değişken üzerinde devam ediyorsa, söz konusu değişken birim köklü bir sürece sahip olarak kabul edilir ve ilgili değişken $I(1)$ olarak sınıflandırılır. Aksine, oluşan şokun etkisi zamanla kayboluyor ve seri eski trendine geri dönüyorsa, ilgili değişken durağan bir süreç olarak değerlendirilir ve $I(0)$ olarak tanımlanır.

ADF birim kök testinin uygulanmasında 1 no'lu denklem kurulmaktadır

$$Y_t = \alpha + \rho Y_{t-1} + \epsilon_t$$

(1)

$$(t = 2, 3, \dots, n)$$

Denklemdaki Y terimi sabittir ve et hata terimi, ortalaması 0 ve varyansı σ^2 olan normal bir dağılıma sahiptir. Y_t 'e bağlı olarak ρ ve α 'nın maksimum olabilirlik tahmincileri en küçük kareler (EKK) yöntemine dayanmaktadır. Birim kök testi kurulurken ortaya konan hipotez, $H_0: \rho = 1$ şeklindedir (Dickey ve Fuller, 1981). Gerçekleştirilen t testi sonuçlarına göre, H_0 reddedilemezse, değişken birim kök sürecine sahip olduğu sonucuna ulaşılır. Bu durum, değişkenin $I(1)$ olduğunu ifade etmektedir.

4.2.2. Eş Bütünleşme Testleri

Eşbütünleşme, zaman serileri arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığını tanımlamaktadır. Serilerin durağanlıklarını birim kök testleri ile analiz ettikten sonra, bu seriler arasında ilişkinin varlığını belirlemek amacıyla eş bütünleşme testi uygulanır.

Granger (1981) ve Engle ve Granger (1987), dinamik bir belirleme çerçevesi içinde değişkenler kümesi arasındaki uzun vadeli ilişkinin varlığını değerlendirmek için testler ve tahmin prosedürü sağlayarak eş bütünleşme fikrini resmileştiren ilk kişilerdir. Eş bütünleşme testi, bireysel olarak durağan olmayan ve dengeden büyük ölçüde uzaklaşan zaman serilerinin, denge kuvvetlerinin işleyişinin birbirinden çok fazla uzaklaşmamasını sağlayacak şekilde nasıl eşleştirilebileceğini incelemektedir. Yani, eş bütünleşme, bireysel olarak durağan olmayan ancak bir $I(d)$ derecesine entegre olan değişkenlerin belirli bir durağan doğrusal kombinasyonunu içermektedir. Eş bütünleşme, zaman içinde yakınsayan temel ekonomik zaman serileri arasında uzun vadeli bir dengenin varlığını taklit eden ekonometrik bir kavramdır. Böylece eş bütünleşme, modelleme değişkenlerinde kısa ve uzun vadeli bilgileri bir araya getiren ampirik hata düzeltme modeli için daha güçlü bir istatistiksel ve ekonomik temel oluşturur. Eş bütünleşmenin test edilmesi, bir modelin ampirik olarak anlamlı uzun vadeli ilişkiler gösterip göstermediğini belirlemek için gerekli bir adımdır. Temel değişkenler arasında eş bütünleşmeyi kurmakta başarısız olursa, bunun yerine farklılıklardaki değişkenlerle çalışmaya devam etmek zorunlu hale gelir. Engle- Granger ve Johansen eş bütünleşme testleri çoğunlukla değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkileri incelemek için kullanılır. Bu eş bütünleşme testlerinin yapılabilmesi için değişkenlerin aynı düzeyde olması gerekmektedir. Bu eş bütünleşme testleri durağan olmayan değişkenlere aynı düzeyde uygulanamaz.

Pesaran ve ark. (2001) tarafından önerilen ARDL modeline göre değişkenlerin farklı düzeylerde durağan olması ARDL yönteminin uygulanmasına engel teşkil etmemektedir. Değişkenler, $[I(0)]$ veya $[I(1)]$ düzeyinde kararlı olsa bile ARDL yöntemi kullanılarak test edilebilir. Ancak Pesaran'a göre değişkenlerin ikinci farklarında durağan olması durumunda ARDL yöntemi uygulanamaz $[I(2)]$. ARDL yöntemi, küçük örneklerle uygulanabilirliği ve

diğer test yöntemlerine göre daha güvenilir istatistiksel sonuçlar sağlaması açısından diğer test yöntemlerine göre avantajlar sağlamaktadır (Akel ve Gazel, 2014, s. 23-41). Bu modelin diğer eş bütünleşme testlerine göre bir diğer avantajı sınırsız hata düzeltme modelini kullanarak daha güvenilir istatistiksel sonuçlar elde etmesidir.

Hata Düzeltme Modeli (ECM), uzun vadeli eş bütünleşmiş serilerde meydana gelen bir şokun, kısa vadeli düzeltmelerini analiz etmektedir. Uzun vadeli eş bütünleşik serilerde meydana gelen bir şokun etkisi, kısa vadeli içinde ortadan kalkmazsa, ECM katsayıları anlamlı olmaz. Bu bağlamda, ECM, seriler arasındaki uzun vadeli ilişkinin kısa vadeli düzeltmelerini inceleyerek, sistemin ne kadar hızlı dengeye geldiğini değerlendirir.

Eş-bütünleşme ilişkisi ve ECM Engle ve Granger (1987) tarafından ortaya atılmıştır. ECM temel olarak değişkenleri etkileyebilecek nedensel faktörleri sağlar. ECM'nin negatif işareti ve istatistiksel olarak anlamlı olması, modele dahil edilen değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin sağlanabileceğini doğrulamıştır. Bu yöntem değişkenler arasındaki eş-bütünleşmeyi doğrulamanın en kolay yoludur. Eş- bütünleşik değişkenlerden ECM, bağımlı değişkenlerde bağımsız değişken nedeniyle meydana gelen değişimi açıklamaktadır. Bağımlı değişkendeki farklılık kısa dönem- uzun dönem denge ilişkisini göstermektedir.

4.2.3. ARDL Yaklaşımının Avantajları

- Temel değişkenlerin her biri tek bir denklem olarak durduğundan, ARDL tekniğinde içsellik daha az soru teşkil etmektedir çünkü artık korelasyondan arındırılmıştır (yani tüm değişkenler içsel olarak kabul edilir). Ayrıca referans modeli analiz edilmesini sağlamaktadır.
- Tek bir uzun dönemli ilişki olduğunda, ARDL prosedürü bağımlı ve açıklayıcı değişkenler arasında ayrım yapabilmektedir. Yani ARDL yaklaşımı, bağımlı değişken ile dışsal değişken arasında yalnızca tek bir indirgenmiş formda denklem ilişkisinin var olduğunu varsaymaktadır (Pesaran vd., 2001, s. 290).
- Bu yaklaşımın en büyük avantajı, birden fazla eş bütünleşme vektörünün olduğu durumlarda eş bütünleşme vektörlerinin tanımlanmasında yatmaktadır.
- Hata Düzeltme Modeli (ECM), uzun vadeli bilgileri kaybetmeden kısa vadeli ayarlamaları uzun vadeli dengeyle birleştiren basit bir doğrusal dönüşüm yoluyla ARDL modelinden türetilir. İlgili ECM modeli, genel olarak veri oluşturma sürecini belirli modelleme çerçevelerine göre yakalamak için yeterli sayıda gecikme alır.

4.2.4. Kararlılık Testi

Brown ve ark. (1975) parametrenin sabitliği için iki test önermiştir. Bu testler, özyinelemeli artıkların kümülatif toplamı (CUSUM) ve yinelemeli artıkların kümülatif karelerinin (CUSUMSQ) kümülatif toplamı kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Tekrarlanan artıkların grafiği çizilen şekil, karar vermenin yanı sıra parametre sapmalarının analizinin güvenilir resmini açıklamaktadır. Hem CUSUM hem de CUSUMQ aynı zamanda numune üzerinde parametre sabitliğinin sıfır hipotezini kontrol etmek için de kullanılır. CUSUM testi CUSUMQ'ya bağlıdır. CUSUM testinin şekli, hem yüzde 05'lik kritik çizgiler hem de kümülatif toplam çizilmiştir. Kümülatif toplam %05 kritik çizgisini geçerse parametre stabil olmayacaktır. İkincisi ise kareleri alınmış özyinelemeli artıkların kümülatif toplamına dayanan CUSUMSQ testi parametresinin tutarlılığını kontrol etmektir. Kareli artıklar kritik çizgilere ve zamana göre çizilir. Benzer şekilde; CUSUM testlerinde olduğu gibi, ortalama değerden sapmanın istatistiksel olarak anlamlılığı, ortalama değer etrafındaki paralel kritik çizgilerle doğrulanır. Kritik, kritik bağları geçerse/çaprazlaşırsa, bu regresyon parametrelerinin kararsızlığının göstergesi/uyumluluğudur.

4.3. Ampirik Bulgular

4.3.1. ADF Birim Kök Testi

Daha öncede belirtildiği gibi ARDL yaklaşımını uygularken, analizde kullanılacak değişkenlerin hiçbirinin ikinci derece (I(2)) veya daha yüksek düzeyde bütünleşmediğinden emin olmak önemlidir. Bu, hesaplanan F-İstatistiklerinin I(2) veya daha yüksek bir entegrasyon derecesinde geçerliliğini yitireceği anlamına gelir (Ouattara, 2004, s. 2-20; Yıldırım ve Sezgin, 2003, s. 132). ARDL modelinin etkili bir şekilde tahmin edilebilmesi için, analizde kullanılacak değişkenlerin birim köklerinin test edilmesi gereklidir. Bu nedenle, bu çalışmada, birim kök testi için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 9. ADF birim kök test sonuçları

Değişkenler	Düzye Değerler	I(1)
GV	0.76(1) (0.88)*	-7.75(0) (0.00)*
DK	5.01(0) (1.00)*	-3.34(0) (0.00)*
GDP	0.64(3) (0.85)*	-5.88(2) (0.00)*

Not: * değerleri, prob değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 9’da yer alan ADF birim kök testi sonuçlarına göre, GDP ve GV ve DK değişkenine ait seriler, değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları yani düzey değerlerinde birim kök yoktur hipotezini içeren sıfır hipotezinin reddedildiği anlamını taşımaktadır. ADF testleri sonucunda serilerin birinci farklarında I(1) durağan oldukları görülmektedir.

Tablo 10. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	19.22993	NA	4.26e-06	-1.015328	-0.828502	-0.955561
1	104.6616	142.3862*	4.21e-08*	-5.644110	-4.709978*	-5.345273
2	112.3506	10.76458	7.81e-08	-5.090042	-3.408605	-4.552136
3	125.8146	15.25922	1.10e-07	-4.920977	-2.492234	-4.144001
4	146.1286	17.60539	1.18e-07	-5.208571	-2.032523	-4.192526
5	179.0146	19.73163	7.95e-08	-6.334307	-2.410955	-5.079193
6	227.1039	16.02975	4.57e-08	-8.473591*	-3.802933	-6.979407*

Minimum AIC ve HQ değerine sahip gecikme uzunluğu 6 olarak belirlenmiştir.

Tablo 11. ARDL(6,1,1) sınır testi sonuçları

Önem Seviyeleri	Alt sınır	Üst Sınır
10%	2.37	3.02
5%	2.79	3.67
1%	3.65	4.66
F-statistic: 6.47		
Breusch-Godfrey LM: 2,07(0,15) Jarque-Berra Normality:0,60(0,73) ARCH-LM=0,06(0,80)		

Tablo 11’deki bulgular, F’nin istatistiksel değerinin (6,47) çeşitli anlamlılık düzeylerinde (%1, %5, %10) kritik değerden büyük olduğunu göstermektedir. Bu durum sıfır hipotezinin reddedildiği yani eş bütünleşme ilişkisinin varlığını ifade eden alternatif hipotezin kabul edildiği anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, ele alınan dönemde bağımlı değişken gümrük vergi gelirleri ile bu değişkeni açıklayan diğer değişkenler arasında bir uzun dönem ilişkinin varlığı söz konudur.

Ayrıca tanısıl test sonuçları incelendiğinde Breusch-Godfrey LM Testi modelde otokorelasyon sorununun olmadığını, ARCH LM Testi değişen varyans sorununun olmadığını, Jarque-Bera Normallik testi ise modelde hata terimi normal dağılıma sahiptir. Uzun dönem katsayıların tahminine ilişkin sonuçlar Tablo 12’de sunulmaktadır.

Tablo 12. Uzun dönem katsayı tahmin sonuçları (6,1,1)

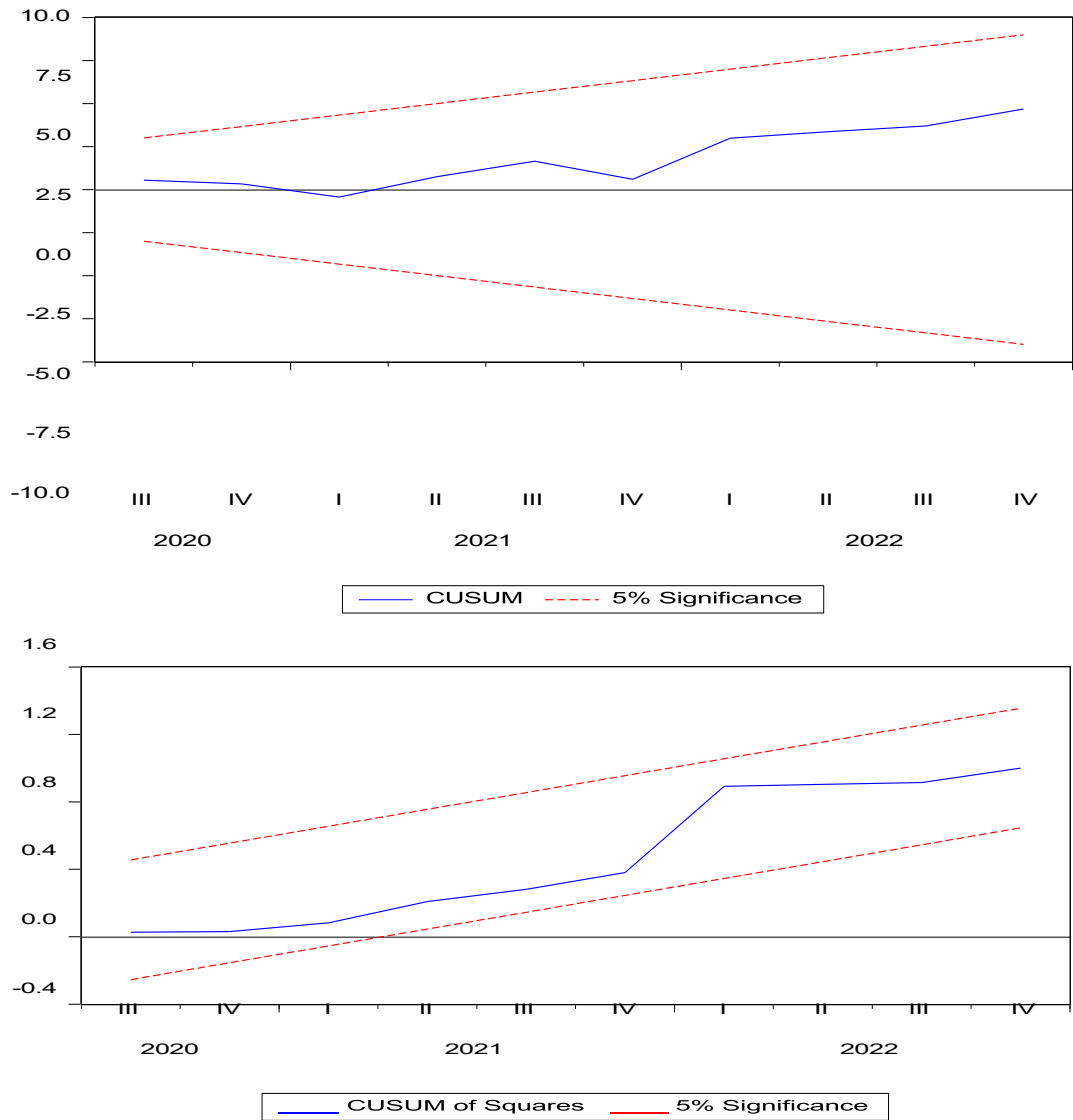
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik Değeri	P
DK	0.043527	0.032400	1.343428	0.1958
GDP	0.261330	0.111020	2.353907	0.0301
C	3.428401	1.350057	2.539450	0.0205

Modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerin katsayılarına bakıldığında GDP katsayısının iktisadi teoriye uygun işaretlere sahip ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre diğer değişkenlerin etkisi sabit tutulduğunda, ekonomik büyüme de meydana gelen %1’lik artışın gümrük vergi gelirlerini yaklaşık olarak %0.26 oranında arttırmaktadır. DK katsayısı anlamlı çıkmadığı için yorumlanmamıştır.

Tablo 13. Kısa dönem sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik Değeri	P
D(GV(-1))	0.892717	0.265985	3.356262	0.0035
D(GV(-2))	0.983915	0.241194	4.079351	0.0007
D(GV(-3))	0.650644	0.206979	3.143525	0.0056
D(GV(-4))	0.287152	0.159789	1.797067	0.0891
D(GV(-5))	0.336074	0.123030	2.731647	0.0137
D(DK)	0.538532	0.222509	2.420269	0.0263
D(GDP)	0.922737	0.175957	5.244090	0.0001
K1	0.167471	0.046974	3.565176	0.0022
CointEq(-1)*	-1.939568	0.352721	-5.498871	0.0000
R ² :0.77, Durbin Watson: 2.12				

Tablo 13 incelendiğinde, hata düzeltme terimi negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Kısa dönemde oluşacak bir sapmanın bir sonraki dönem %1.93'ünün düzeltileceği görülmektedir. Çalışmada, Covid-19 pandemisinin gümrük vergi gelirleri üzerindeki etkisini modele taşımak için tercih edilen kukla değişken (K1) katsayısı da yer almaktadır. Bu katsayının pozitif (0.169344) ve %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel anlamlı olduğu görülmektedir. Bu pozitif kukla değişken katsayısı, Covid-19 küresel salgın krizinin Türkiye’de gümrük gelirlerini olumlu etkilediğini göstermektedir. Bu katsayının yorumu şu şekildedir: Diğer tüm değişkenlerin etkisi sabit tutulduğunda, kriz kuklasında olumlu bir değişiklik (yani küresel Covid-19 krizinin etkileri bir birim daha artırıldığında) olduğunda, gümrük vergi gelirleri yaklaşık olarak % 0.16 oranında artmaktadır. Değişken serisinde yapısal kırılmanın varlığı CUSUM ve CUSUMQ testleri ile analiz edilmiştir.

Grafik 1. Cusum ve cusumq grafiği

ARDL modelindeki yapısal kırılmanın incelenmesi amacıyla, Brown ve ark. (1975) tarafından önerilen CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri kullanılmıştır. CUSUM testi, hata terimlerine dayalı olarak n gözlem kümesine bağlı olarak hesaplanırken, CUSUMSQ ise kümülatif hata terimlerinin karelerine dayalı olarak belirlenir ve anlamlılık testi için kullanılır. Grafik 1’de gösterilen bu iki test, CUSUM ve CUSUMSQ istatistiklerinin grafiksel gösterimini içermektedir. Eğer bu grafiklerde belirlenen %5 anlamlılık düzeyindeki kritik sınırlar arasında bulunuyorlarsa, ARDL modelindeki katsayıların durağan olduğuna dair sıfır hipotez kabul edilmiştir.

Ancak, CUSUM ve CUSUMSQ istatistik değerleri belirlenen kritik sınırların dışında ise, katsayı durağanlığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilir. Bu değerlendirme, Akel ve Gazel’in (2014) ifadesiyle, grafiklerdeki istatistiklerin limitler içinde veya dışında olmasına bağlı olarak gerçekleştirilmiştir (Akel ve Gazel, 2014, s. 36).

CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri analizi sonucunda, %5 anlamlılık düzeyinde kullanılan değişkenlerle ilgili herhangi bir yapısal kırılmanın gözlemlenmediği ve ARDL sınır testi çerçevesinde hesaplanan uzun dönem katsayıların kararlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır

SONUÇ VE ÖNERİ

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti’nde, Covid 19 ile mücadele tedbirleri kapsamında alınan gümrük vergisi tedbirlerinin Türk ekonomisi üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Salgının ekonomik etkilerini değerlendirme ve özellikle gelir kayıplarını ölçebilmek için geleneksel olarak ölüm oranları ve hasta insanların sayısı kullanılmıştır. Dahası, sağlık çalışanları tarafından işlerinde geçirdikleri süre de kullanılmıştır. Buna ek olarak sağlık bakımına harcanan kaynakların maliyeti ve destek hizmetler de bu kapsamda sayılmaktadır. Ülkelerin kişi başına düşen milli gelirlerinin artmasına bağlı olarak aldıkları tedbirlerde de bir yükseliş söz konusudur.

Diğer yandan, COVID-19 sürecinin ortaya koyduğu en büyük etkilerden birinin ülkelerin ekonomik büyümesine olan etkisi olarak ifade edilmesi gerekmektedir. OECD tarafından yapılan ölçümler dünya genelinde, Covid-19 salgınının yayılması ile, 2020 yılında ekonomik büyüme oranlarında ciddi değişimler meydana gelmiştir. Ocak 2020 ile Haziran 2020 tarihleri arasındaki ekonomik büyüme oranlarındaki değişim, dünya genelinde negatif %7.7 olarak değişmiştir. Diğer yandan, çok sayıdaki ekonomi (ABD ve Çin başta olmak üzere) Covid 19 salgınının etkilerinin hafiflemesi için başvurdukları tedbirler nedeniyle resesyona girmiştir. Bilhassa perakende sektöründe ve hizmet sektöründe gerçekleşen tedbirlerin bu türden bir etki doğurduğu görülmektedir.

Covid 19 sürecinin ortaya koymuş olduğu etkilerden bir diğeri de üretim zincirlerinin bundan olumsuz etkilenmesi olmuşken bu durumun Covid 19 salgını ile desteklenmesi de üretim süreçleri üzerinde olumsuz etkisini derinleştirmiştir. Covid 19 salgını dolayısıyla, Çinli olmayan firmalardan ara mamul ürünler, tamamlayıcı ürünler ve hammaddeler tedarik edilmeye başlanmıştır.

Bu süreçte, hükümetlerin esaslı ekonomik politikalar ürettikleri görülmektedir. Bu politikaların temel yönleri ise durgun ekonominin işlerlik kazanması ve kapanma dolayısıyla işe gidemeyen kimselerin kayıplarının telafi edilmesine yöneldiği görülmektedir. Bu tedbirler belirli başlıklarda toplanabilir.

Covid 19’un ülkemizdeki ekonomik etkileri ise oldukça belirgindir. Türkiye Cumhuriyeti’nde 2021 yılının ikinci yarısında, devlet tarafından ve özel sektör tarafından gerçekleştirilen yatırım katkılarının düşüş eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa ikinci çeyrekte başlayan düşüş dördüncü çeyrekte de devam etmiştir. Bu durum ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde etkili olmuştur. Yine de Türkiye Cumhuriyeti’nin OECD ülkeleri arasında büyüme gerçekleştiren tek ülke olması dikkat çekicidir.

2020 yılında, ülkemizde kişi başına düşen milli gelir Ticaret Bakanlığı'ndan alınan verilere göre kademeli olarak düşmeye devam etmiştir. Bu verilere göre, 2015 yılında 11 bin ABD doları civarında olan Kişi Başına Düşen Milli Gelirin 2019 yılında

9.208 ABD dolarına düştüğü, 2020 yılında ise salgının da etkisiyle 8.597 ABD dolarına kadar gerilediği görülmektedir.

Bu dönemde enflasyon da yükselmiştir. Zaten kademeli olarak yükselme eğiliminde olan enflasyonun 2020 yılından itibaren yükselme eğiliminde bir artış olduğu açıktır. Durum, kapanma dolayısıyla üretimde meydana gelen yavaşlamaya karşın talepte bir azalmanın olmaması nedeniyle bu durumun fiyatlara yansımaları şeklinde kendisini göstermektedir. TÜİK verilerine göre ana harcama grubu bakımından 2021 yılında en fazla yükseliş gösteren harcama grubu %53 ile ulaşmıştır.

TÜİK tarafından hesaplanan veriler Şubat 2020'deki işsizliğin %13,6 olduğunu fakat genç nüfus arasındaki işsizliğin %24,4 olduğunu ortaya koymuştur. Aynı durum 2021 yılının 3. çeyreğinde de benzerdir. Bu dönemde genel işsizlik %13,4 iken genç işsizler arasında bu oranın %26,9 olduğu anlaşılmaktadır.

TÜİK tarafından sağlanan verilere göre Türkiye'nin ekonomisi dış ticaret bakımından da ciddi ölçüde etkilenmiştir. 2020 yılının ağustos ayında bir önceki yılın aynı ayına göre %5,7 azalma göstermiş bir ihracat söz konusudur.

2020 yılında ise sermaye transferleri kaleminde bir azalma meydana gelmiştir. Bu kalemler dışındaki tüm kalemlerde önemli bir gider artışının meydana geldiği ifade edilebilir. Söz konusu artışın % olarak ifade edilmesi söz konusu olduğunda ise her yıl ortalama olarak %20 oranında meydana gelen gider artışlarının 2021 yılına gelindiğinde ise %32,8 şeklinde kendisini gösterdiği görülmektedir. Bunun temel nedeninin ise Covid-19 salgınına bağlı olarak gerçekleşen enflasyon olduğu anlaşılmaktadır.

Covid-19 salgınının ülkemizde ilk kez görüldüğü Mart 2020 tarihinde TL/dolar kuru dengesinin 6.50'li seviyelerde olduğu görülmektedir. Buna karşın iki ay sonra bu seviyenin 7.20'yi gördüğü tespit edilmektedir. Sonrasında ise Haziran- Temmuz aylarında dolar kurunun 6.85 seviyesinde dengelendiği anlaşılmakta ise de 2020 Ağustos'undan itibaren 7 TL'yi tekrar kırmış, Kasım 2020'ye gelindiğinde ise bu seviye hızla 8.30 TL dolaylarına yükselmiştir.

2020 yılında, Nisan ve Eylül ayları arasında, çeşitli Cumhurbaşkanlığı Kararları ile 5088 kalem mal üzerinde ilave gümrük vergisi uygulanmasına karar verilmiştir. Söz konusu tedbirler ise sınırlı kalmıştır. Araştırmalar yalnızca %6.5 oranındaki malın bu ilave

vergilerden doğrudan etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bunun temel nedeni ise söz konusu mallara ilişkin olarak yapılan ithalatın zaten ikili anlaşmalara tabi olması ve ikili anlaşmalar ile belirlenen hükümler çerçevesinde bu geçici tedbirlerin uygulama alanı bulamamasıdır.

Veri Seti ve Metodoloji bölümünde kullanılan bağımsız değişkenler reel efektif döviz kuru ve gayri safi yurtiçi hasıla ile bağımlı değişken gümrük vergi gelirleri arasındaki ADF birim kök testi sayesinde durağanlıklar tespit edilmiş ve ARDL yöntemi ile de uzun ve kısa vadeli eş bütünleşme değerleri karşılaştırılmıştır. Yapılan testlerin sonuçları CUSUM ve CUSUMQ kararlılık testlerine uygulanarak kararlılıklar ortaya konulmuştur.

Yapılan test sonuçlarına göre uzun vadede reel efektif döviz kurunun gümrük vergi gelirleri üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı ancak gayrisafi yurtiçi hasıladaki %1’lik değişikliğin gümrük vergi gelirlerini yaklaşık olarak %0,26 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Bu da uzun vade için çok düşük bir değer olduğu kanaatine varılmıştır.

Kısa vade sonuçlarında ise Covid 19 kukla değişkenindeki % birimlik etkinin gümrük vergi gelirlerini %0,16 oranında artırdığı görülmektedir. Bunun bir diğer anlamı ise Covid 19 pandemisi bir birim daha artırıldığında gümrük vergi gelirlerini 0,16 oranında artırdığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın en önemli kısıtı, 2014-2022 yılları arasındaki çeyreklik verileri kullanarak gümrük vergi gelirleri, reel efektif döviz kuru ve gayrisafi yurtiçi hasıla arasındaki ilişkiler incelenmiş ve ilgili verileri etkileyen başka durumların var olup olmadığı tespit edilemediğinden ilgili sonuçlarla yetinilmiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, ikili anlaşmalar kapsamında bir ürüne ek bir vergi koymanın hiçbir etkili sonuç doğurmayacağı açıktır. Çünkü ikili ve çok taraflı anlaşmalar kapsamında koyulan tüm vergileri ilgili anlaşma şartları sıfırlamaktadır. Bu sebeple kamu kurum ve kuruluşları açısından bakıldığında etkin bir vergi geliri elde etmek için öncelikle hangi tür eşyaların hangi anlaşmalar kapsamında ithalat işlemlerinin yapıldığı ve buna göre önlemlerin alınması gerektiği kanaatine varılmıştır.

Özel sektör bakımından ise çalışmanın sonucuna bakıldığında kriz dönemlerinde ilave bir birim vergi koyulduğunda ikili anlaşmalar kapsamında taraf olan paydaşlar bu süreçten etkilenmeyecek olup Türkiye’nin taraf olmadığı herhangi bir ülke ile ticaret yapan özel sektör birimleri bu süreçten son derece olumsuz etkileneceklerdir.

Tüm bu çalışma sonucunda gümrük vergisinin yüksekliğinin dış ticareti azaltması, tüketimi azaltması, ulusal üretimi artırması ve ülkenin vergi gelirlerini artırması beklenir. Çalışmanın sonuçlarına baktığımızda sektör ve piyasa araştırılması yapılmadan alınan ilave tedbirlerin mallar üzerindeki etkisinin sınırlı kalması dolayısıyla ülkedeki tüketim ya da

ithalatta bir azalma olmadığı fakat vergi gelirlerinde çok az da olsa bir artışın meydana geldiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- 2022 2016 Gümrük tarife cetveli. (2016, 12 Ocak). Erişim adresi: <https://www.disticaret.biz.tr/2016/01/2016-gumruk-tarife-cetveli.html>
- 2022 World development report. (2022, 25 Mart). Erişim adresi: https://medium.com/@staff_39999/2022-world-development-report-d2205e6b2ce6
- 2229 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, 21.4.2020 Tarih ve 31106 sayılı Resmi Gazete, Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- 2230 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, 21.4.2020 Tarih ve 31106 sayılı Resmi Gazete, Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- 2285 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı. (2020). 25.3.2020 Tarih ve 31079 sayılı Resmi Gazete. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- 2286 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı. (2020). 25.3.2020 Tarih ve 31079 sayılı Resmi Gazete. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- 2422 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı. (2020). 18.4.2020 Tarih ve 31103 Sayılı Resmi Gazete. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- 2423 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı. (2020). 18.4.2020 Tarih ve 31103 Sayılı Resmi Gazete. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- 2424 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı. (2020). 18.4.2020 Tarih ve 31103 Sayılı Resmi Gazete. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- 2429 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı. (2020). 21.4.2020 Tarih ve 31106 Sayılı Resmi Gazete. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- 2430 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı. (2020). 21.4.2020 Tarih ve 31106 Sayılı Resmi Gazete. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- 2514 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı. (2020). 11.5.2020 Tarih ve 31124 Sayılı Resmi Gazete 1. Mükerrer. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- 2565 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı. (2020). 20.5.2020 Tarih ve 31132 Sayılı Resmi Gazete. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- 2682 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı. (2020). 28.6.2020 Tarih ve 31189 Sayılı Resmi Gazete. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- AB Komisyonu: Türkiye ekonomisi 2020'de yüzde 5,4 daralacak. (2020, 6 Mayıs). Erişim adresi: <https://turkish.aawsat.com/home/article/2270801/%E2%80%8Bab-komisyonu-t%C3%BCrkiye-ekonomisi-2020de-y%C3%BCzde-54-daralacak>
- Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(37), 191-221.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020). 2 Milyar Liralık Nakdi Yardım ile İlgili Basın Açıklamamız. Erişim adresi: <https://www.aile.gov.tr/basin-aciklamalari/2-milyar-liralik-nakdi-yardim-ile-ilgili-basin-aciklamamiz/>
- Akat, M. ve Karataş, K. (2020). Psychological Effects of COVID 19 Pandemic on Society and Its Reflections on Educations. Turkish Studies. 15 (4), 1-13.
- Akel, V., Gazel, S. (2014). Döviz Kurları ile BIST Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (44): 23-

41.

- Aktepe, A. N. (2021). Pandemi Döneminde Kobilere Sağlanan Finansal Destekler ve Devlet Teşvikleri: Ankara İli Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)
- Altıntaş, H. (2018). Gümrük Vergilerinin Yapısının, Türkiye Gümrük Ve Avrupa Gümrük Mevzuatı Çerçevesinde Karşılaştırılması. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=_lGsjK5KSGRcyxloe5YtSQ&no=1N9cLTVZYJDsR0YWYbYTPQ)
- Ankara Ticaret Odası. (2020). Koronavirüs Salgınıyla Mücadele Kapsamında Alınan Tedbirler. Erişim adresi: https://www.atonet.org.tr/Uploads/Birimler/Internet/Flash%20Tan%C4%B1t%C4%B1m%20Alan%C4%B1/2020-04-16-Coronavir%C3%BCs%20Tedbirler/ATO_%20Covid%2019%20Tedbirleri_160420-2020-04-16.pdf
- Arabacı, H., & Yücel, D. (2020). Pandeminin Türkiye ekonomisine etkileri ve Türkiye merkez bankası tarafından finansal istikrarı sağlamak amacıyla alınan önlemler. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 9(2), 91-98.
- Arslan, K. (2014). Dış Ticaret Politikaları. Ankara:Detay Yayıncılık.
- As China Deals With Covid, Nearly 1 of 4 Company European Firms Consider Moving Out. (2022, 20 Haziran). Erişim adresi: https://www.business-standard.com/article/international/as-china-deals-with-covid-nearly-1-in-4-european-firms-consider-moving-out-122062000615_1.html
- Aslan, R. (2020) Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19. Ayrıntı Dergisi, 8(65): 35-41.
- Ataç, B. (2016). Maliye Politikası Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları. (11. Bs.). Turhan Kitabevi.
- Bağır, Y. K. (2021). Tariff Changes by Turkey During the Covid-19 Pandemic: Impact on Import Value and Import Prices. Central Bank of the Republic of Turkey, Working Papers No: 21/13.
- Balcı, Y., & Çetin, G. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye’de İstihdama Etkileri ve Kamu Açısından Alınması Gereken Tedbirler. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(37), 40-58.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2022). Erişim adresi: <https://www.bddk.org.tr/>
- Barro, R. J., Ursúa, J. F., & Weng, J. (2020). The coronavirus and the great influenza pandemic: Lessons from the “spanish flu” for the coronavirus’s potential effects on mortality and economic activity (No. w26866). National Bureau of Economic Research. s. 2-18.
- Batı Afrika Ebola Salgını. (2024, 22 Nisan) Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Bat%C4%B1_Afrika Ebola salg%C4%B1n%C4%B1#:~:text=Bat%C4%B1%20Afrika%20Ebola%20salg%C4%B1n%C4%B1%2C%20Aral%C4%B1k,bin%20325%20ki%C5%9Fi%20hayat%C4%B1n%C4%B1%20kaybetmi%C5%9Ftir.
- Bayülken, Y. (2017). Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri (KOBİ’ler). TMMOB Makine Mühendisleri Odası. No: MMO/667.
- Beybur, M. (2009). Girişimcilik- KOBİ İlişkisi Bağlamında Banka Kredilerinin Girişimcilik Sektörü Üzerindeki Etkileri. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Bonotti, M., Zech, S.T. (2021).The Human, Economic, Social, and Political Costs of COVID-19. In Recovering Civility during COVID-19; Springer: Berlin/Heidelberg, Germany, 1–36.

- Bootsma, M. C., & Ferguson, N. M. (2007). The effect of public health measures on the 1918 influenza pandemic in US cities. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104(18), 7588-7593.
- Bozkurt, R. (2019). Gümrük Vergilerinde Kabahatler, Yaptırımlar ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=xJOYmvOhmVpY6Fh_qfkjNA&no=9dZgnT7iL86I1Zhdft9DA)
- British Broadcasting Corporation, (2020). Coronavirus: What is a pandemic and why use the term now?. Erişim adresi: <https://www.bbc.co.uk/news/health-51358459>
- British Broadcasting Corporation. (2022). Covid Map: Coronavirus Cases, Deaths, Vaccinations by Country. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/world-51235105>
- Brown, R.L., Durbin, J. and Evans, J.M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationship over time. *Journal of the Royal Statistical Society*. 37: 149-63.
- Budak, F ve Korkmaz, Ş. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 62-79.
- Butler, J. ve Kern, M. L. (2016). The PERMA-Profiler: A brief multidimensional measure of flourishing. *International Journal of Wellbeing*, 6(3), 1-48.
- Cavallo A., Gopinath G., Neiman B., Tang, J. (2019). Tariff Passthrough at the Border and at the Store: Evidence from US Trade Policy. *American Economic Review: Insights* (Forthcoming)
- Census Bureau. (2020). Erişim adresi: <https://www.census.gov/data.html> Coronavirus Wreaks Havoc on Economic Growth Prospects. Statista. (2020, 9 Haziran). Erişim adresi: <https://www.statista.com/chart/21942/revisions-to-gdp-growth-forecasts-due-to-coronavirus/>
- Çelik, K. (2008). *Uluslararası İktisat*, İstanbul: Derya Kitabevi.
- Çetin, H. C. (2007). Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Finansman Sorunları ve Bu Sorunlara Yönelik Politikalar. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=MEy5XN2Cehm_pP1L_kP3pjA&no=Z-ZG8D2VcaNe_5NzSr49Hw)
- Çınar, F ve Özkaya, B. (2020). “Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Medikal Turizm Faaliyetlerine Etkisi. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*. 2 (2), 35-50.
- Dasgupta, S. ve Crunkhorn, R. (2020). A History of Pandemics Through the Ages and the Human Cost. *The Physician*, 6(2).
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Dolarizasyon Yeniden Zirveye Giderken. (2020, 26 Eylül). Erişim adresi: <https://www.mahfiegilmez.com/2020/09/dolarizasyon-yeniden-zirveye-giderken.html>
- Dölek, A. (2013). *Gümrük İşlemleri*. İstanbul: Umut Kitapevi.
- Dünya Bankası Türkiye’ye yönelik 2021 yılı büyüme tahminini yüzde 8,5’e yükseltti. (2021, 6 Ekim). Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dunya-bankasi-turkiyeye-yonelik-2021-yili-buyume-tahminini-yuzde-8-5e-yukseltti/2384501>
- Economic impact of covid-19: Coronavirus Wreaks Havoc on Economic Growth Prospects. (2020, 9 Haziran) Erişim adresi: <https://www.statista.com/chart/21942/revisions-to-gdp-growth-forecasts-due-to-coronavirus/>

- Effects of COVID-19 on the Federal Research and Development Enterprise. (2020, 10 Nisan). Erişim adresi: https://www.everycrsreport.com/files/20200410_R46309_9438026b842b03bd1d8da5b1c6bc223b887cac6e.pdf
- Eğilmez, M. (2020). Dolarizasyonda Son Durum, 2020. Erişim Adresi: Dolarizasyonda Son Durum (mahfiegilmez.com). Erişim Tarihi 12.1.2024)
- Engle, R.F. and Granger, C.W.J. (1987). Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing, *Econometrica*, 55, 251-276.
- Erol, H. ve Özdemir, A. (2020), Covid-19 Pandemisinin İş Gücü Piyasasına Etkileri. Nobel Yayınları, Ankara, s.199-223.
- Eurasian Research Institute. (2020). Erişim adresi: <https://www.eurasian-research.org/4-haziran-2020-tarihinde-avrrasya-arastirma-enstitusu-covid-19-etkisinde-yeni-kuresel-eko-politik-gundem-baslikli-panel-duzenledi/?lang=tr>
- European Central Bank. (2021). Eurosystem. Inflation Dynamics During A Pandemic. Erişim adresi: <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2021/html/ecb.blog210401~6407b23d87.en.html>
- Fajgelbaum, Pablo, D., Goldberg, K., Pinelopi, Kennedy, Patrick, J., Khandelwal, Amit K. (2020). The Return to Protectionism. *The Quarterly Journal of Economics*, 135(1), 1–55.
- Fitch Solutions: Türkiye 2020’de yüzde 3,4 daralarak resesyona girecek. (2020, 6 Mayıs). Erişim adresi: <https://www.indyturk.com/node/174821/ekonomi%CC%87/fitch-solutions-t%C3%BCrkiye-2020%E2%80%99de-y%C3%BCzde-34-daralarak-resesyona-girecek>
- Flaen, A., Hortaçsu, A., Tintelnot Fe. (2020). The Production Relocation and Price Effects of US Trade Policy: The Case of Washing Machines. *American Economic Review*, 110 (7): 2103-2127.
- Flu-conomics: The next pandemic could trigger global recession. (2013, 21 Ocak). Erişim adresi: <https://www.reuters.com/article/us-reutersmagazine-davos-flu-economy/flu-conomics-thenext-pandemic-could-trigger-global-recession-idUSBRE90K0F820130121>
- Guasti, P. (2020). The Impact of the Covid 19 Pandemic in Central and Eastern Europe-The Rise of Autocracy and Democratic Resilience. *Democratic Theory*. 7 (2). 47-60.
- Gültekin, R. (2008). Türkiye’de Dış Ticaretten Alınan Vergiler ve Eş Mali Yükümlülükler. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=B04L9xbeQE3FE7TvCRm3Yw&no=-BwfTPMw-sjWMuROAm1oqQ>)
- Güzeş, M. (2020). Covid 19 Pandemi Döneminde Vergisel Düzenlemeler: Türkiye, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri. *Koronavirüs Döneminde Güncel Hukuki Meseleler Sempozyumu Bildiri Özeti Kitabı*. Ed. Y. Çalışkan Y. B. Gümrükçüoğlu, Ö. F. Erol, A. Dülger, G. A. Yakacak, Ö. F. Kafalı). Konya: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları.
- Habicht, M.E., Pate, F.D., Varotto, E. ve Galassi, F.M. (2020). “Epidemics and pandemics in the history of humankind and how governments dealt with them A review from the Bronze Age to the Early Modern Age. *Rivista Trimestrale di Scienza dell’Amministrazione Studi i Teoria e Ricerca Sociale*. 1-33.
- Handley, K., Kamal, F. and Monarch, R. (2020). Rising Import Tariffs, Falling Export Growth: When Modern Supply Chains Meet Old-Style Protectionism. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series*, 26611.
- Inflation Woes Abound in Developed Nations. (2022, 1 Haziran). Erişim adresi: <https://www.statista.com/chart/26007/hcpi-readings-european-union-united-states/>
- International Labour Organization. (2020). MSME Day 2020: the COVID -19 pandemic and its impact on

small business. Erişim adresi: https://www.ilo.org/empent/whatsnew/WCMS_749275/lang--en/index.htm

International Monetary Fund. (2022). Erişim adresi: <https://data.imf.org/?sk=388dfa60-1d26-4ade-b505-a05a558d9a42>

International Monetary Fund. (2022). Gloomy and More Uncertain. Erişim Adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/07/26/world-economic-outlook-update-july-2022#Projections>

İbrahim, S. G. (2020). Socio-Political Impacts of the Covid-19 Pandemic on Human Existence and Society: A Critical Analysis. African Journal of Biology and Medical Research. 3 (2), 204-213.

Kara, E. (2020), Covid-19 Pandemisi: İşgücü Üzerindeki Etkileri ve İstihdam Tedbirleri. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Covid-19 Özel Sayı 2, 269-282

Karagöz, F. (2020). Pandeminin Küresel Tedarik Zincirlerinin İşleyişine Etkisi ve Muhtemel Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme". Covid 19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri, (Ed. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorğun), İstanbul: İstanbul: Üniversitesi Yayınevi.

Karataş, S. (1991). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler. Veli Yayınları.

Keskin, H., Şentürk, C., Sungur, O. ve Kiriş, H. M. (2010). The Importance of SME' in Developing Economies. 2 nd International Symposium on Sustainable Development. Sarajevo. 183-192.

Kılıç, O. (2020). Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri. Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği. 18-46.

Kır, B. (2018). Gümrük Uyuşmazlıklarının Alternatif Çözüm Yöntemleri. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19 (2), 88.

Kısa, Ö., Kartalcı, K. (2022). Covid-19 Salgınının Türkiye’de Merkezi Yönetim Bütçesine Etkisi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 164-178.

Kızıltoprak, A.A. (2012). 1330 Tarihli Rusumat Salnamesi’ne Göre Osmanlı Gümrükleri. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=frTuE5d3SEzChd b3ZzqEIg&no=f4AZQzCN46jTVt37BIGtOA>)

Kocaman, B.E. (2021). Covid-19 Sürecinde Türk Bankacılık Sektörü ve Piyasa Yoğunlaşmasının Analizi. Hitit Sosyal Bilimler Dergisi, 14(2), 384-407.

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi. (2022). Kobi Tanımı Güncellendi. Erişim adresi: <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/8173/kobi-tanimi-guncellendi>

Lane, P. (2021). Inflation Dynamics During a Pandemic. Erişim adresi: <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2021/html/ecb.blog210401~6407 b23d87.en.html>

Legalbank. (2023). Enflasyon Oranları (TEFE-ÜFE-TÜFE Oranları). Erişim adresi: <https://legalbank.net/belge/enflasyon-oranlari-tefe-ufe-tufe-oranlari/3225950/>

Levy Yeyati, E.. ve Filippini, F. (2021). Social and Economic Impact of Covid-19. Global Economy and Development. Brookings Global Working, Paper. No. 158.

Liuima, J. (2022). Global Inflation Tracker Q2 2022: Energy-Dependent Countries Under Pressure. Erişim Adresi: <https://www.euromonitor.com/article/global-inflation-tracker-q2-2022-energy-dependent-countries-under-pressure>

Maital, S. ve Barzani, E. (2020). COVID-19'un Küresel Ekonomik Etkisi: Araştırmanın Özeti Hayfa İsrail. Samuel Neaman Enstitüsü.

- Malğaz, S. (2020). Gümrük vergilerinin dış ticaret etkisi; sektörlere göre farklılıkların incelenmesi; Mersin ili örneği. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=LTTHu23RIN5W eQW4qOpLuA&no=TGmsnlcR8rt1mJLkl0NI8g>)
- Maow, B. A. (2021). The Impact of Small and Medium Enterprises (SMEs) on Economic Growth and Job Creation in Somalia. İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi. 8 (1).
- McKibbin, W. J., Fernando, R. (2020). Global macroeconomic scenarios of the COVID-19 pandemic. 1-60.
- Mevzuat Bilgi Sistemi. (1953). Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.6183.pdf>
- Mulder, N. (2020). The Impact of the Covid 19 Pandemic on the Tourism Sector in Latin America and the Caribbean, and the Options for a Sustainable and Resilient Recovery. United Nations ECLAC, No. 157.
- Nar, M. Ş. (2020). Covid-19 Salgını ve Dönüşümün Etkisi: Şimdi ve Sonrası. İmgelem, 4(7), 363-382.
- National Bureau of Statistics of China, Refinitiv. (2020). Erişim adresi: <https://www.stats.gov.cn/english/>
- Ok, A. (2016). Türk Hukukunda gümrük vergileri ve cezaları. (Yüksek Lisans tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=KBD2HU4wzqW iGS2SajwDFg&no=Ez49gLrYvONjhweGfgC88A>)
- Organisation for Economic Co-Operation and Development. (2020). Coronavirus (Covid-19): SME Policy Responses. Tackling Coronavirus (Covid-19): Contributing to Global Effort. Erişim adresi: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=119_119680-di6h3qgi4x&title=Covid-19_SME_Policy_Responses
- Organisation for Economic Co-Operation and Development. (2021). COVID-19 Emergency Government Support and Ensuring a Level Playing Field on the Road to Recovery. Erişim adresi: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=1113_1113403-090x2f80uf&title=COVID-19-emergency-government-support-and-ensuring-a-level-playing-field-on-the-road-to-recovery
- Orkunoglu, I. F. (2009). Domuz gribi ekonomisinin Türkiye'ye maliyeti. Mevzuat Dergisi, 12, 144: 2-12.
- Ouattara, B. (2004). Modeling the long run determinants of private investment in Senegal. Centre for Research in Economic Development and International Trade (CREDIT), No. 04/05, University of Nottingham. 2-20.
- Oxford Learner's Dictionaries. (2024). Erişim adresi: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/pandemic_1?q=pandemic
- Öner, E. (2005). Mali idare. Ankara: Maliye Bakanlığı APKK Yayımları. (2. Baskı)
- Öz, E. (2008). Dış Ticarete Ulusal ve Uluslararası Vergilendirme. Adana: Nobel Kitabevi.
- Özdemir, A. ve Erol, M., (2020), Covid-19 Pandemi Sürecinin Sosyo-Ekonomik ve Politik Etkileri, Ankara: Nobel Yayınları.
- Özdemir, S., Ersöz, H. ve Sarıoğlu, H. (2007). Küçük girişimciliğin artan önemi ve KOBİ'lerin Türkiye ekonomisindeki yeri. In Journal of Social Policy Conferences (53), 173-230.
- Özden, K. ve M. Özmat (2014). "Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa'da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları", İdealkent, 12, 60-87.
- Özer, F. (2009). Vergi hukukunda ek mali yükümlülükler. (Doktora tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=IVdQrVnbfw_-QK00jhsehQ&no=HjUZB8LAZ-WuJYOHc9Lacw)

- Öztürk Ç.E. ve Can, Z. (2021). Salgın Hastalıkların Kadın Sağlığına Yansımaları. Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 2021: 87-92.
- Pesaran, M.H. and Shin, Y. (1998) An Autoregressive Distributed-Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, 31, 371-413.
- Pesaran, H.M., Shin, Y. ve Smith, R.J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(2), 289– 326.
- Qiu, W., Rutherford, S., Mao, A., ve Chu, C. (2016-2017). The Pandemic and Its Impacts. *Health, Culture and Society*. 2-10.
- Sağlam, H.İ. (2020). İnsan hakları ve demokrasi eğitimi. Ankara: Pegem Akademi. Science, Technology and Innovation Efforts to Address COVID19. (2020, 6 Haziran). Erişim adresi: <https://unctad.org/topic/commission-on-science-and-technology-for-development/covid-19>
- Selen, U. (2004). Gümrük İşlemleri ve Vergilendirilmesi. Ekin Kitabev Yayınları. Sharp, P.M. and -Hahn, B.H. (2011). Origins of HIV and the AIDS Pandemic. *Cold Spring Harb Perspect Med*. (1). 1-22.
- Süleyman Demirel Üniversitesi. (2022). Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19). Erişim adresi: <https://covid19.sdu.edu.tr/>.
- Şahin, M. (2019). Gümrük Vergileri, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Şahin, O. ve Mihmanlı, V. (2016). Zika Virüs. *Okmeydanı Tıp Dergisi*. (32), 29-36.
- Şimşek, E. (2021). Covid-19 Döneminde Kamu Sağlığının Korunması İçin Alınan Tedbirlerin Yaşam Hakkı ve Eşitsizlikler Üzerindeki Etkileri. *Ankara Barosu Dergisi*. 2: 240-61.
- Tarihteki Büyük Salgınlar. (2020, 21 Mart). Erişim adresi: <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/tarihteki-buyuk-salginlar>
- Tekin, A. (2021). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Ekonomik Sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2021/2 (40), 330-355.
- The Economic Commission for Latin America. (2022). Change in inflation in the goods and services sector in the USA (January 2020-September 2022) Erişim adresi: <https://statistics.cepal.org/portal/cepalstat/index.html?lang=en>
- The Guardian. (2022). European Central Bank Raises Interest Rates For the First Time in 11 Years. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/business/2022/jul/21/european-central-bank-raises-interest-rates-for-first-time-in-11-years>
- Ticaret Bakanlığı. (2020). Gümrük İşlemlerinde Süre Aşımalarına İlişkin Duyuru. Erişim adresi: <https://ggm.ticaret.gov.tr/duyurular/gumruk-islemlerinde-sure-asimlari-iliskin-duyuru>
- Ticaret Bakanlığı. (2020). Gümrükler Genel Müdürlüğü. 20.3.2020 / 53406947 Dağıtım Yerlerine. :52856264-106.02.01 sayılı ve Koronavirüs Tedbirleri Tam Beyanlı Yaygın Basitleştirilmiş Usul ve Varış Öncesi Gümrükleme Konulu Yazı. Erişim adresi: https://www.igmd.org.tr/coronavirus-tedbirleri-tam-beyanli-yaygin-basitlestirilmis-usul-ve-varis-oncesi-gumruklem_igmd_akademisi
- Ticaret Bakanlığı. (2022). 2021 Yılı Aralık Ayı Dış Ticaret, Ticaret, Esnaf ve Kooperatif Verileri. Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/haberler/2021-yili-aralik-ayi-dis-ticaret-ticaret-esnaf-ve-kooperatif-verileri>
- Ticaret Bakanlığı. (2023). Ekonomik Görünüm Aralık 2022. Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dced355ce/Ekonomik%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%20Aralık%202022.pdf>

- Tuncer, D. (2007). Vergi Tekniği Açısından Gümrük Vergisinin Değerlendirilmesi. (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=NgpM71_mhovji oN9mSV31Q&no=r0p0_yNq3ewbpE8V3KbdXA)
- Türk Dil Kurumu. (2022). Salgın. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2019). Türk Lirası Yükümlülükler İçin Tesis Edilen Döviz Cinsinden Zorunlu Karşılık Tutarlarının Hesaplanmasında Esas Alınacak Ortalama USD/TRY Döviz Alış Kurları. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/67c9353c-d201-40fb-9e19-a99dd1653d6e/ROM+ortalama+kur.xlsx?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-67c9353c-d201-40fb-9e19-a99dd1653d6e-mQ-ilag>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2020). Koronavirüsün Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan Tedbirler. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Koronavirus#:~:text=Bu%20kapsamda%2C%2017%20Mart%202020,%259%2C75%20seviyesine%20getirilm%2C%20Ftir.&text=Bu%20karara%20ek%20olarak%2C%2017,amac%2C%20B1yla%20al%2C%20B1nan%20tedbir%20paketleri%20duyurulmu%2C%20Ftur>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2021a). Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/c985c80c-2245-410a-a1d6-d2ab15215a2d/DTH+D%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm+Tebli%C4%9Fi+05022024.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-c985c80c-2245-410a-a1d6-d2ab15215a2d-oRUsnQi>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2021b). Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Kurları. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/İstatistikler/Doviz+Kurlari/Gosterge+Niteligindeki+Merkez+Bankasi+Kurlarii/>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2021). Erişim adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/02/3-a-Genel-B%C3%BCt%C3%A7eli-Kamu-%C4%B0darelerinin-2018- Y%C4%B1%C4%B1-Gelirleri-ile-2019-2020-D.pdf>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2022). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. Erişim adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?>
- Türkiye ekonomisi 2022'de yüzde 5,6 büyüdü Kaynak: Türkiye ekonomisi 2022'de yüzde 5,6 büyüdü. (2023, 28 Şubat). Erişim adresi: <https://www.etkihaber.com/turkiye-ekonomisi-2022de-yuzde-56-buyudu-291570h.htm>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019). Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2019. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2019-33671>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019a). Dış Ticaret İstatistikleri, Ağustos 2019. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Agustos-2019-30660#:~:text=%C4%B0hracat%20%251%2C6%2C%20ithalat,24%20milyon%20dolar%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2020. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2020-37184>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020a). Dönemsel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla, IV. Çeyrek: Ekim – Aralık, 2020. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek:-Ekim---Aralik,-2020-37180#:~:text=Hanehalk%C4%B1%20nihai%20t%C3%BCketim%20harcamalar%C4%B1%202020,pa y%C4%B1%20%56%2C4%20oldu>

- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020b). Dış Ticaret İstatistikleri, Ağustos 2020. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Agustos-2020-33856#:~:text=T%C3%BCrkiye%20%C4%B0statistik%20Kurumu%20ile%20Ticaret,milyar%20742%20milyon%20dolar%20olarak>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020c). Dış Ticaret İstatistikleri, Eylül 2020. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Eylul-2020-33857#:~:text=%C3%96zel%20ticaret%20sistemine%20g%C3%B6re%20ihracat%2C%202020%20y%C4%B1l%C4%B1%20Ocak%2DEyl%C3%BCl%20d%C3%B6neminde,809%20milyon%20dolar%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2021. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila2021-45834>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021a). Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, III. Çeyrek: Temmuz-Eylül 2021. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=D%C3%B6nemsel-Gayrisafi-Yurt-%C4%B0%C3%A7i-Has%C4%B1la-III.-%C3%87eyrek:-Temmuz-Eyl%C3%BCl,-2021-37183&dil=1#:~:text=%C3%9Cretim%20y%C3%B6ntemiyle%20Gayrisafi%20Yurt%20%C4%B0%C3%A7i,milyar%20497%20milyon%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021b). Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık 2021. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-HasilaIV.-Ceyrek:-Ekim-Aralik-2021-45548>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021c). İşgücü İstatistikleri (28 Mart 2021). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-2020-37484>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021d). Dış Ticaret İstatistikleri Ekim 2021, Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ekim-2021-37422>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021e). Perakende Sektörü Aralık Ayı Satış Endeksleri. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Perakende-SatisEndeksleri-Aralik-2019-33809>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021f). Sağlık Harcamaları İstatistikleri (8 Aralık 2021). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri2020-37192>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021g). Turizm İstatistikleri 4. Çeyrek Endeksleri (12 Mart 2021). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021h). Dış Ticaret İstatistikleri, Ağustos 2021. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Agustos-2021-37420#:~:text=%C3%96zel%20ticaret%20sistemine%20g%C3%B6re%20ihracat%2C%202021%20y%C4%B1l%C4%B1%20A%C4%9Fustos%20ay%20C4%B1nda%2C%20ihracat,361%20milyon%20dolar%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). Dış Ticaret İstatistikleri, Ağustos 2022. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Agustos-2022-45543#:~:text=%C3%96zel%20ticaret%20sistemine%20g%C3%B6re%2C%202022,746%20milyon%20dolar%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022a). Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, II. Çeyrek: Nisan-Haziran 2022. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-HasilaII.-Ceyrek:-Nisan-Haziran-2022-45550>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022b). Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 1. Çeyrek: Ocak-Mart (31 Mayıs 2022). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-IciHasila-I.-Ceyrek:-Ocak---Mart,-2022-45549>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022c). Tüketici Fiyat Endeksi. Erişim adresi:

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=T%C3%BCKetici-Fiyat-EndeksiTemmuz-2022-45796>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022d). İşgücü İstatistikleri, Temmuz 2022. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri- Temmuz-2022- 45653>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022e). Dış Ticaret İstatistikleri, Ağustos 2022. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Agustos2022-45543#:~:text=Genel%20ticaret%20sistemine%20g%C3%B6re%20ihracat%202022%20y%C4%B1%C4%B1%20Ocak%20DA%C4%9Fustos%20d%C3%B6neminde,43%20milyon%20dolar%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022f). Turizm İstatistikleri (29 Temmuz 2022). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-II.-Ceyrek:-Nisan-Haziran2022-45787>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022g). Perakende Satış Endeksleri Sayı:45718. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Perakende-Sat%C4%B1%C5%9FEndeksleri-Ocak-2022-45718&dil=1>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022h). İnşaat Maliyet Endeksi, Ocak 2022, Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0n%C5%9Faat-MaliyetEndeksi-Ocak-2022-45622&dil=1>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022ı). Sanayi Üretim Endeksi. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sanayi-Uretim-Endeksi- Temmuz2022-45737>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2022. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2022-49742#:~:text=Y%C4%B1ll%C4%B1k%20gayrisafi%20yurt%20i%C3%A7i%20has%C4%B1lada,i%C5%9Fverenler%20olarak%20faaliyetleri%20i%C3%A7in%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.&text=Ki%C5%9Fi%20ba%C5%9F%C4%B1na%20GSYH%2C%202022%20y%C4%B1l%C4%B1nda,10%20bin%20659%20dolar%20oldu>

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. (2021). “İş Dünyası Corona Virüs İçin Ekonomik Tedbirler. Erişim adresi: <https://tobb.org.tr/Sayfalar/20200323-covid-destegi.php>

Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği. (2020). Erişim adresi: <https://turmob.org.tr/>

Türkiye'nin CDS Puanı İki Yılın En Düşüğünde. (2023, 3 Kasım). Erişim adresi: <https://www.dunya.com/finans/haberler/turkiyenin-cds-puani-iki-yilin-en-dusugunde-haberi-709875>

Türkiye CDS 20 Yıllık. (2024, 26 Nisan). Erişim adresi: <https://tr.investing.com/rates-bonds/turkey-cds-20-years-usd>

Tüyen, Z. (2015). Türkiye’de Dış Ticaret Politika ve Uygulamaları. (Yüksek Lisans tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=ljvWyyRMeOnn2yD3Z8_-A&no=tR99ILY8yoYNI1wL2nPhJA.

Uçak, H. (2009). Gümrük Mevzuatında Kıymet ve Uygulamaları. Gümrük Müfettişleri Derneği Yayını,14.

United Nations. (2022). Everyone Included: Social Impact of Covid-19. Erişim adresi: <https://www.un.org/development/desa/dspd/everyone-included-covid-19.html>

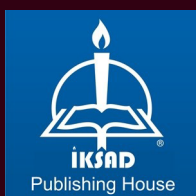
United States Economic Outlook: Inflation Trends Post Covid-19. (2022, 29 Kasım). Erişim adresi: <https://www.cepal.org/en/notes/united-states-economic-outlook-inflation-trends-post-covid-19>

Üstün, Ç ve Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması. Anadolu Tıp Bilimleri Dergisi. 25 (1): 142-151.

Will Drug Companies Make Bumper Profits?. (2020, 18 Aralık). Erişim adresi:

<https://www.bbc.com/news/business-55170756>

- World Health Organization. (2021). Merchandise Trade Colume Declined in Q⁴ While Trade Values Continued to Rise. https://twitter.com/wto/status/1472885507218558982?ref_src=twsrc%5Etfw
- World Health Organization. (2022a). Q&As on COVID-19 and Related Health Topics.: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub>
- World Health Organization. (2022b). Coronavirüs Disease (Covid-19) Pandemic. <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/covid-19>
- Yıldırım, J. and Sezgin, S. (2003). Military expenditure and employment in Turkey. Defence and Peace Economics. Taylor and Francis Journals, 2(14) 129-139.
- Yıldırım, S. (2020). Salgınlara Sosyal-Psikolojik Görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) Pandemi Örneği. Electronic Turkish Studies, 15(4): 4-36.
- Yılmaz, Ö. (2017). 1847-1848 Kolera Salgılı ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri. Avrasya İncelemeleri Dergisi. 6 (1), 23-55.
- Yolun, M. (2012). İspanyol Gribinin Dünya ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.
- Youngerman, B. (2008). Pandemics and global health. Infobase Publishing.
- Zanke, A.A, Thenge, R R and Adhao, V.S. (2020). Covid-19: A Pandemic Declare By World Health Organization. International Journal of Comprehensive and Advanced Pharmacology. 5 (2), 49-57.
- Zengin, B. (2010). Küreselleşme Sürecinde KOBİ'lerin Durumu ve KOBİ Destekleri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=s0KcYiYHz4XncClomdfA9Q&no=pr2158NQ1r3cq8non2scfg>)

ISBN: 978-625-378-605-2